

M&L

Het Lam Gods: alleen uw bewonderend oog dringt nog door

Een kogelvrij glazen
Stratobel-schrijn beveiligd
het wereldberoemde
retabel van de gebroeders
Van Eyck in de Gentse
Sint-Baafskathedraal.
Stratobel® is gelaagd
beveiligingsglas van
Glaverbel. Het bestaat uit twee
of meerdere

glasbladen geassembleerd
door middel van een
kunststoffolie.
Het aantal glasbladen en de
dikte ervan bepalen de
veiligheidsgraad.
Stratobel® wordt
gebruikt voor de beveiliging
van personen en
voorwerpen.

Innovatie en technologisch meesterschap

Terhulpsesteenweg 166 - 1170 BRUSSEL - Tel. (02) 673.40.40 - Telex 21097 GVBRR B

HEDENDAAGSE METHODEN BIJ DE ZACHTE RESTAURATIE VAN GEBOUWEN EN MONUMENTEN

- Constructieve scheurinjectie
- Consolidatie van hout en steen
- Restauratie van steen en beeldhouwwerk
- Behandeling tegen muurvocht
- Constructieve restauratie van houten draagbalken en balkkoppen
- Curatieve en preventieve behandeling van hout
- Antizwambehandeling

- onderzoek
- advies
- fabricatie van produkten
- uitvoering van werken

steenrestauratie met RESILITH
muurafdichting met EPISIL C 55

nv resiplast sa

Mallekotstraat 63, 2500 Lier - Tel. 03/489.04.48

TIENJARIGE
WAARBORG

1956-1986

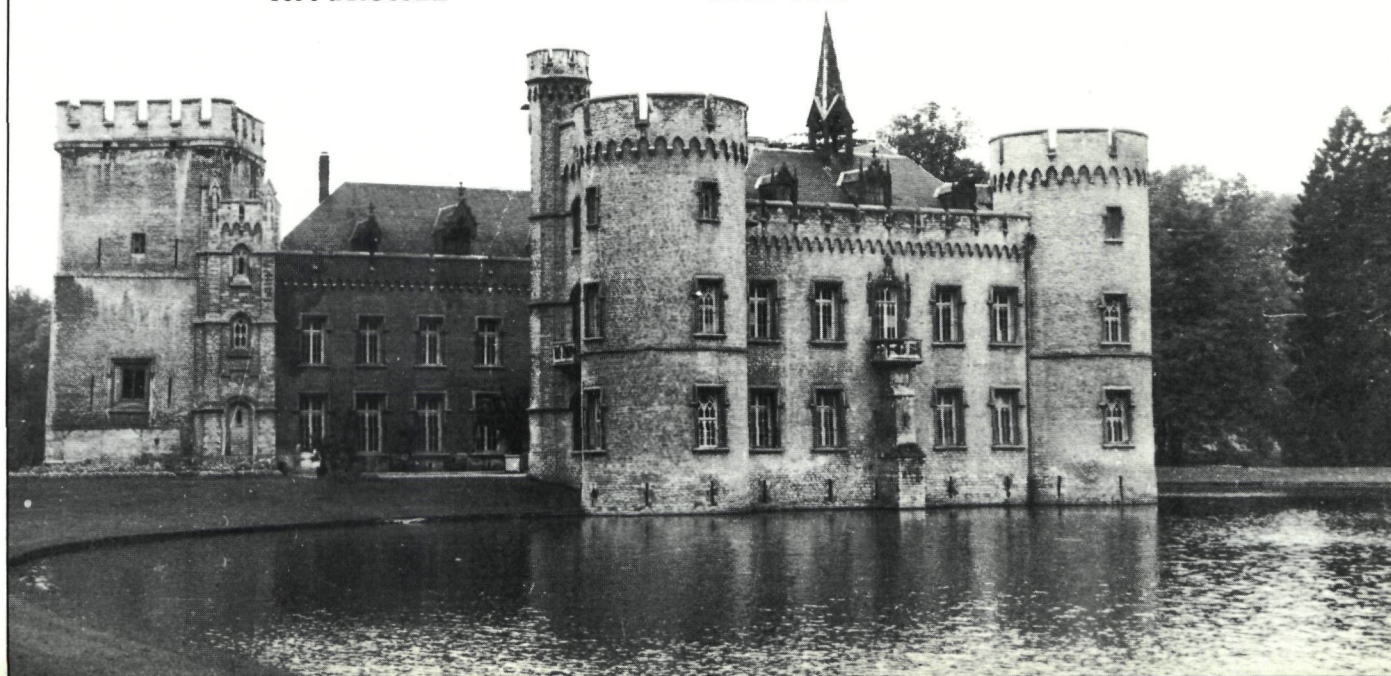
SPECIALE WERKEN
WATERDICHTHEID
INJECTERINGEN
GUNTERING
DROOGMAKING VAN MUREN

DRY WORKS

César Franckstraat 53-55
1050 BRUSSEL

☎ 02/647 05 26
02/647 52 29

tegen opstijgend vocht door
transfusie onder lage druk
(Brevet Peter Cox).

spectron

Bouwchirurgie

Spectron n.v.

Liersesteenweg 36, B-2800 Mechelen, Telefoon (015) 21.99.02

**Restauratie en
vernieuwbouw**

**Verkoop oude dak-
gebinten - Gevelstenen -
Moefen - Balken -
Vloeren, enz.**

Arthur VANDENDORPE
Algemene Bouwonderneming

Groene Poortedreef 40
8200 Brugge 2
Tel. (050) 31 72 96 - 33 03 88

ALARM

Bij de burenb
ben ik door
ABECO niet
binnengeraakt.
Hier wel !!

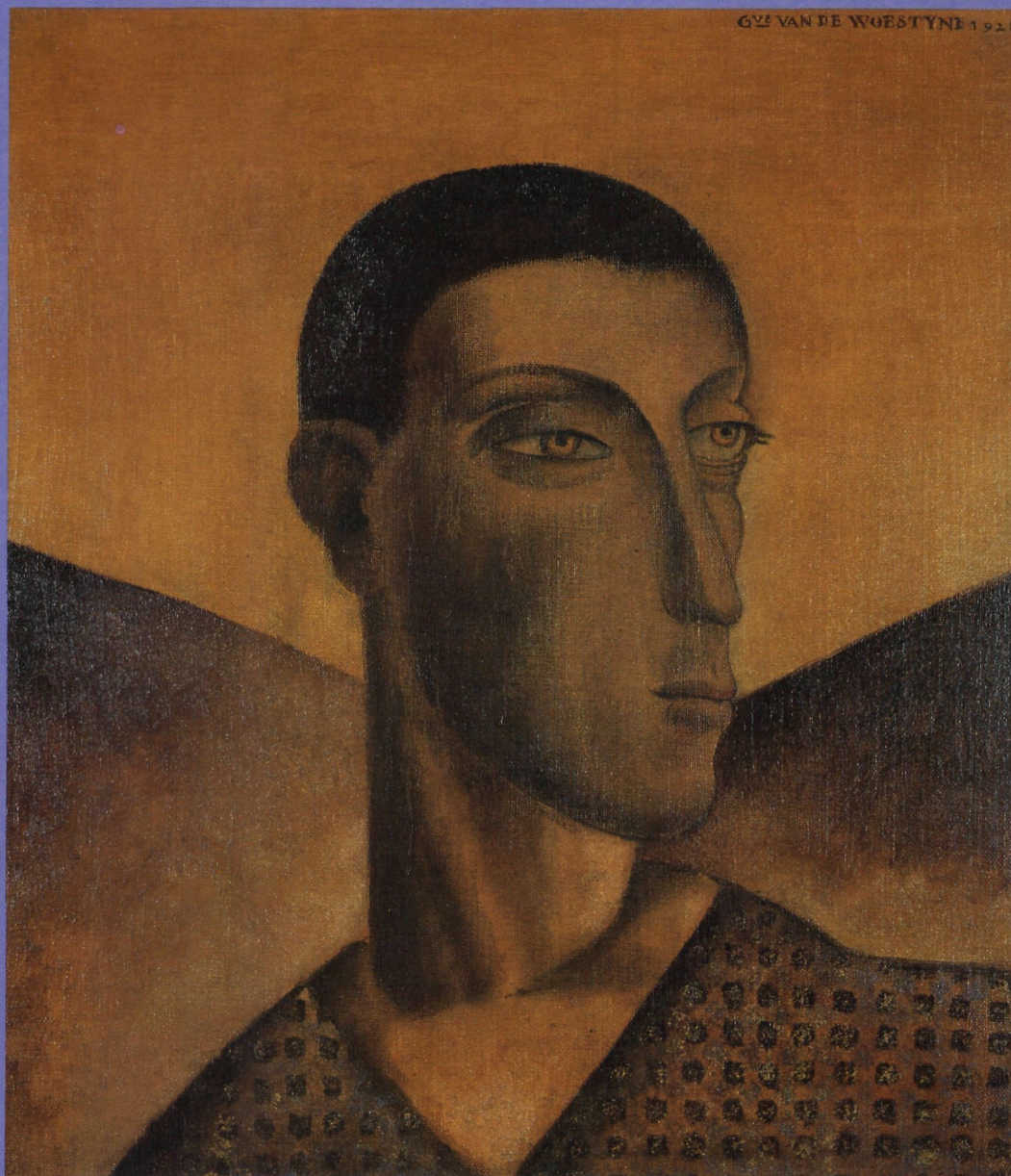
ABECO SECURITY SYSTEMS n.v.

Kattenberg 63 - 9000 GENT - tel. 091/22.97.14 en 15

LATEM MOLEN
KUNSTHANDEL OSCAR DE VOS

TENTOONSTELLING "SCHILDERIJEN,,
LATEMSE SCHOOL INTERNATIONAAL

20 September - 30 Oktober 1986

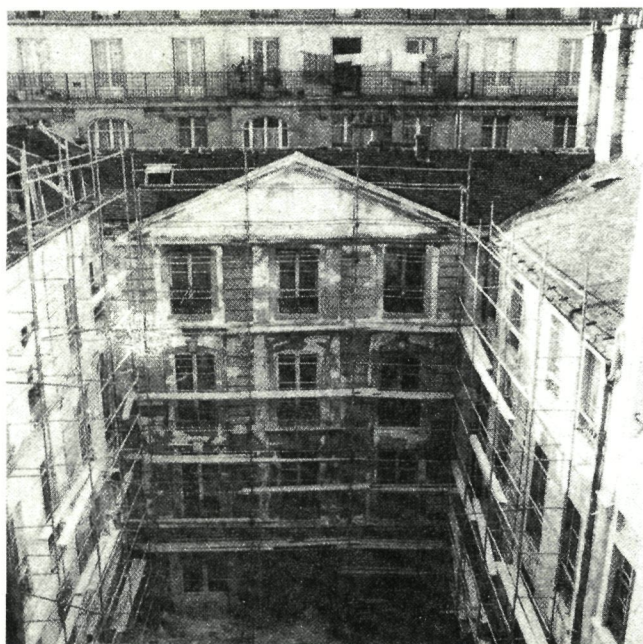
Gustave van de WOESTYNE - "Jongeling,, 1928.

OPEN : *alle dagen van 14 uur tot 18 uur*
MAANDAG & DINSDAG GESLOTEN
OF NA AFSpraak.

LATEMSTRAAT 96 - 9830 SINT-MARTENS-LATEM
MOLENSTRAAT 1A - 9830 SINT-MARTENS-LATEM
091/21 27 29 - 82 68 38

DAKFILL MURFILL

Waterdichtingscoating voor daken Waterdichtingsbekleding voor gevels en muren

Gebouw : Rue des Arquebusiers te Parijs. Vóór de bewerking.

Na voorbereiding en herstellen van de pleister werd MURFILL aangebracht op de gevels. MURFILL vormt een rubberachtige bekleding die niet afbladdert en niet scheurt. De gebouwen beveiligen en doen herleven !

DAKFILL :
voor het waterdicht maken van daken - nieuwe of oude.

MURFILL :
voor het bekleden van buiten- en binnenmuren - nieuwe of oude - absoluut waterdicht - elastisch.

MATHYS
Waterdichting

MATHYS NV - B 3930 Zelem Tel. 013 / 44.15.11 Telex 39788 matzel

Solar n.v.

Afd. Restauratietechnieken

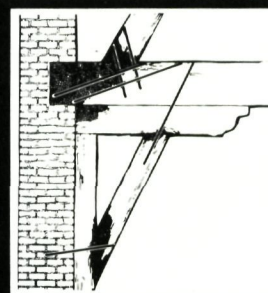
Kleine Breedstraat 51
2700 SINT-NIKLAAS
03/776.91.62-777.62.23

Officieel licentiehouder Renofors-Bêta-systeem

ook sterk in: gevelreiniging - steenverharding - vochtwering - drooglegging van muren met capillair stijgend vocht - dichtingswerken - betonrestauratie - houtbehandeling - brandremming

POLYMEERCHEMISCHE HOUTRESTAURATIE

volgens het, reeds in meer dan duizend kerken, kastelen, raadhuisen, paleizen en woonhuizen toegepaste **renofors - bêta - systeem** (Belgisch Octrooi nr. 793.103)

Gratis advies & bestek

RIETEN DAKEN

WILLY IBENS
P.V.B.A.

Brandbeveiligde daken
Rietmatten en rietplaten

Restauraties
Nieuw en herstellingswerk
Isolatiewerken met rustieke rietplaten
Gratis documentatie

Leopoldslei 161 2130 Brasschaat Tel. (03) 651 53 45

kunstcenter „de gouden pluim”

VRIJDAGMARKT 12 9000 GENT TEL. (091) 25 69 05
25 03 25

- Alle kunstschilderverf
- Alle specialiteiten
- Inkten - papieren - penselen - spieramen
- Alles voor schilderen op zijde
- zijde op 1,40 m.

- HISTORISCHE KUNSTKELDER VOOR TENTOONSTELLINGEN

M&L

MONUMENTEN EN LANDSCHAPPEN

Tweemaandelijks tijdschrift van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap
Administratie voor Ruimtelijke Ordening en Leefmilieu
Bestuur Monumenten en Landschappen

ISSN 0770-4948
5^e jaargang Nr. 4
juli-augustus 1986

Inhoud

Generiek	7
Woord vooraf	9
A. Vermeulen	
Enkele historische aspecten omtrent het Lam Godsretabel in de Sint-Baafskathedraal in Gent.	12
Opstelling en beveiliging in het verleden.	
M. Manderyck	
De prijs van veiligheid : 8 jaar palaver, 5 maand werk	21
E. Goedleven	
De verplaatsing van het Lam Gods	29
L. Masschelein-Kleiner	
De beveiliging van het Lam Gods	31
J.L. Cnops	
Van Eyck - Botanicus	38
A.L. Dierick	
De beveiliging van kerken en hun kunstbezit	41
K. Van Balen, E. De Witte en R. Buelens	
Summary	52
M&L Binnenkrant	[1-16]

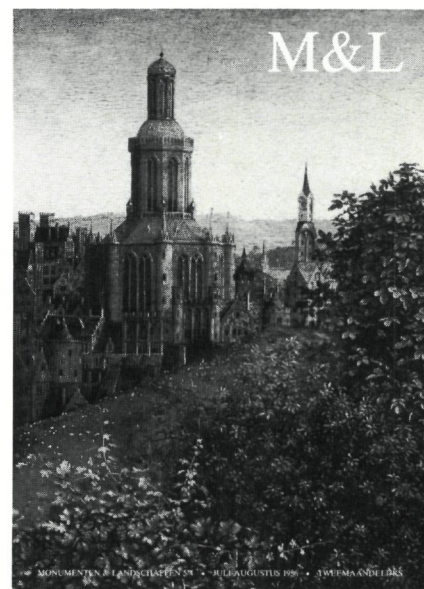
Abonnementsvoorwaarden 1986

België : 840 fr. (ook losse nummers verkrijgbaar voor 150 fr.).
CJP'ers betalen : 720 fr.
Buitenland : 980 fr.

Uw abonnement gaat automatisch in na overschrijving op rek. nr. 000-2001776-84 van het Fonds voor Monumenten- en Landschapszorg met vermelding „M&L-jaarabonnement 1986”. U ontvangt dan alle nummers van het lopende jaar.

Zonder schriftelijke opzegging vóór het einde van elk kalenderjaar, wordt een abonnement automatisch verlengd voor de volgende jaargang. Tussentijds kunnen geen abonnementen worden geannuleerd.

Advertentiewerving : De Ganzerik, J. Casier, Philipstockstraat 39, 8000 Brugge - Tel. 050/33.82.20.
Druk : die Keure, Brugge

Het Lam Gods, detail uit de uiterst linkse bovenhoek van het middenpaneel
(foto A.L. Dierick)

Redactie

Administratie voor Ruimtelijke Ordening en Leefmilieu, Bestuur Monumenten en Landschappen.

Afdeling Pers & Voorlichting.

Belliardstraat 14-18, 1040 Brussel.

Tel. 02/513.99.20.

Eindredactie : M.M. Celis.

Redactiesecretariaat : M. Hoflack.

Administratie en promotie : L. Tack.

Zetwerk : D. Torbeyns.

Productie en vormgeving : M. Ramakers.

Redactiecomité

Voorzitter : E. Goedleven.

Leden :

H. Craeybeckx (voorzitter K.C.M.L.),

E. Box (Kabinet Gemeenschapsminister Dewael),

F. Vanderputte (Diensten van de Secretaris-Generaal),

A. Bergmans, J. Braeken, M. Buyle, M. Celis,

W. Claes, A. Demey, J. De Schepper,

M. Fierlafijn, M. Hoflack, C. Lievens,

G. Ostin, M. Ramakers, H. Stynen, L. Tack,

S. Van Aerschot, Hedwig Van den Bossche,

Herman Van den Bossche.

De verantwoordelijkheid voor de gepubliceerde artikels berust uitsluitend bij de auteurs. Alle rechten voor het reproduceren, vertalen of herwerken zijn voorbehouden.

BRUXELMAN HOUDT DE GESCHIEDENIS VAST AL EEN EEUW LANG

In het jaar 1886 vestigt de steenhouwer François Bruxelman zich als aannemer. Zijn zoon Florimond volgt hem op in 1910. Vanaf 1938 geeft zijn kleinzoon Albert Bruxelman de onderneming haar volle dimensie.

D. Bruxelman neemt over in 1968. De "Etn. Fl. Bruxelman en Zoon" worden in juni 1983 een naamloze vennootschap.

Mede door zijn oorsprong heeft het bedrijf zich altijd gespecialiseerd in het restaureren van gebouwen, zowel kerken als historische monumenten, een domein dat vertrouwd geworden is.

De werkhuizen van het bedrijf zijn uitgerust zowel voor steenhouwen als voor houtbewerking.

De moderne technieken worden praktisch aangewend in de oprichting van appartements- of kantoor- gebouwen, privé-woningen, enz.

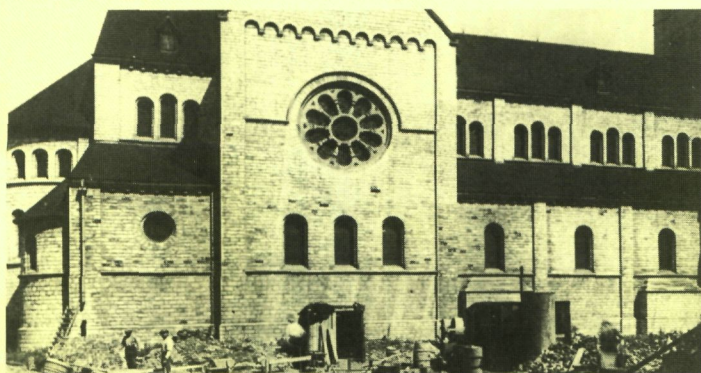
En l'année 1886 François Bruxelman, tailleur de pierre, s'établit entrepreneur. Son fils Florimond lui succède en 1910. C'est ensuite son petit-fils Albert Bruxelman qui dès 1938 donne à la firme sa pleine dimension.

D. Bruxelman prend la relève en 1968. Les "Ets. Fl. Bruxelman et Fils" deviennent société anonyme en juin 1983.

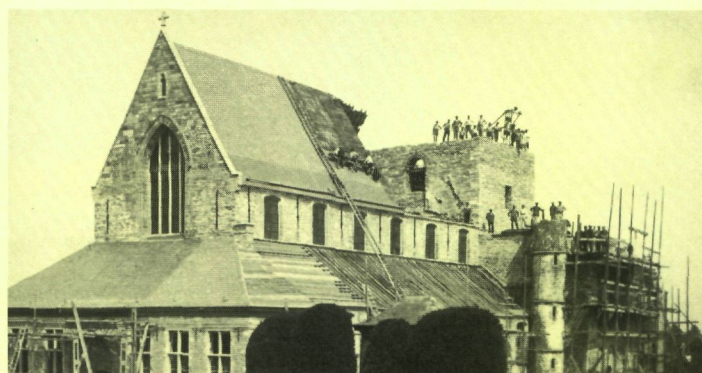
De par ses origines la société s'est toujours spécialisée en restauration de bâtiments anciens, tant églises que demeures historiques. Rien ne lui est étranger dans ce domaine. Ses ateliers assurent tant la taille de la pierre que le travail du bois.

Les techniques modernes sont tout autant son champs d'action avec la construction d'immeubles à appartements ou bureaux, habitations privées etc...

St.-Paulus - 1934

Kerk Eine - 1918

GENERIEK

De tafel van Adam en Eva

Eindelijk is het dan zover. In de doopkapel van de Gentse Sint-Baafskathedraal staat Van Eycks Lam Gods beveiligd en wel opgesteld. Redenen te over dan ook om deze brandend actuele ingreep een M&L-aflevering lang in een juister daglicht te stellen. Hoe het veelluik tegen beter weten in tot op heden behouden bleef, wordt alvast sober samengevat door Madeleine Manderyck.

Na de zondeval

Eens de sponsering van de beveiligingswerken verworven, werd Edgard Goedleven door Gemeenschapsminister Karel Poma persoonlijk opgedragen te waken over de vlotte realisatie van het project. Wie is dan ook beter geplaatst om het lijvige dossier van de totstand-koming chronologisch onder de loupe te nemen? Een intrigerende lijdensweg.

Verboden vrucht

Specifieke – ja zelfs hypothetische – bedreigingen beantwoordt het menselijk vernuft met concrete maatregelen. Van Jan Lodewijk Cnops vernemen we in detail hoe nu de beveiliging van het retabel is opgevat – uiteraard op een paar geheimgehouden verrassingen na.

K.I.K.

Kunst in nood laat het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium niet onbewogen. Deze wereldwijd befaamde instelling kreeg dan ook haast vanzelfsprekend de delicate verhuizing van de panelen toevertrouwd. Het werkverslag van Liliane Masschelein-Kleiner.

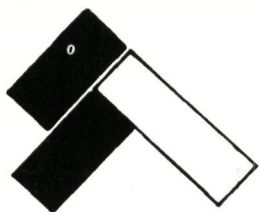
Een hofken daer schoon bloemkens staen

Zoals Alfons Dierick – door het oog van de camera – de grasvelden van het Lam Godsretabel heeft verkend, moet Van Eyck het ooit hebben gedroomd. Een onderonsje van kunstenaars, waarbij woorden eigenlijk overbodig zijn.

Beveiliging ten voeten uit

Agressie van licht en klimaat, brand, diefstal, vandalisme, zorgwekkende escalaties van geweld... Een koele diagnose van deze verschijnsels door Eddy De Witte, Koen Van Balen en Rob Buelens, en mogelijke therapieën.

SalvArtes p.v.b.a.

**VENNOOTSCHAP VOOR
DE CONSERVATIE
EN DE RESTAURATIE
VAN KUNSTWERKEN**

DIEPESTRAAT 18
3061 BERTEM (Leefdaal)
02/767 97 80

ERKENNING NR. 04 28 01

- Restauratie van schilderijen
- Doublering op vacuümtafel
- Behandeling van :
gepolychromeerde beelden en meubels
binnendecoratie van kerken en openbare
gebouwen
muurschilderingen
Oosters lakwerk
Conservatie van kunstwerken op papier
en zijde

**REEDS MEER DAN 10 JAAR AKTIEF
IN SAMENWERKING MET
DE OFFICIELE INSTANTIES.**

Retouche

Reiniging van een schilderij

Gepolychromeerd altaar

Doublering op vacuümtafel

Woord vooraf

Armand Vermeulen, Directeur-generaal, A.R.O.L.

Gent, Sint-Baafskathedraal, 11 juli 1986, 9 uur.

Een 25-tal personen laten zich gewillig in de kathedraal opsluiten om een zoveelste episode bij te wonen in de woelige geschiedenis van het „Lam Gods”, met name de opstelling in de doopkapel. Monseigneur De Kesel geflankeerd door een aantal geestelijken, Mevrouw Masschelein — Directeur van het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium — en haar staf, uw dienaar met enkele medewerkers van A.R.O.L./Bestuur voor Monumenten en Landschappen, de Heer Ir. Cnops met leden van zijn studiebureau, enkele journalisten waaronder een kleine ploeg van de B.R.T., zullen de enige getuigen worden.

Drie uren wordt intens gewerkt ; paneel na paneel wordt met uiterste voorzichtigheid aangebracht en met grote zorg in de metalen omkadering bevestigd. Na plaatsing van het 18de en laatste paneel gaat onder de aanwezigen een spontaan applaus op. Monseigneur biedt een glas aan op deze unieke gebeurtenis.

Vele vergaderingen waren hieraan voorafgegaan. In de verslagen kan worden gelezen hoeveel voorstellen van minimale tot maximale beveiligingsmethoden gaan alover de sluiting van de Vijdkapel tót het tentoonstellen van het retabel in een bunker onder het standbeeld van de gebroeders Van Eyck, naast de kathedraal.

Vóór de uiteindelijke conclusie werd neergelegd, had ik als Kabinetschef van Gemeenschapsminister Poma, en op verzoek van de Voorzitter van de Lam Godscommissie, de gelegenheid in aanwezigheid van alle belanghebbenden te wijzen op het feit dat bij ontstentenis van dringend te nemen maatregelen de Minister als behoeder van het kunstpatrimonium zijn verantwoordelijkheid voor dit kunstwerk niet verder kon opnemen.

Waarom het veelluik de Vijdkapel doen verlaten waar het oorspronkelijk als altaarstuk een bestemming kreeg, om het in een andere ruimte een museale opstelling te geven ? Voor- en tegenstanders hebben hier stof tot blijvende discussie. Een feit is dat de Minister tenslotte primordiaal de veiligheid van het meesterwerk voor ogen had ; dat hij ook meende dat de Sint-Baafskathedraal de blijvende behuizing ervan moest zijn.

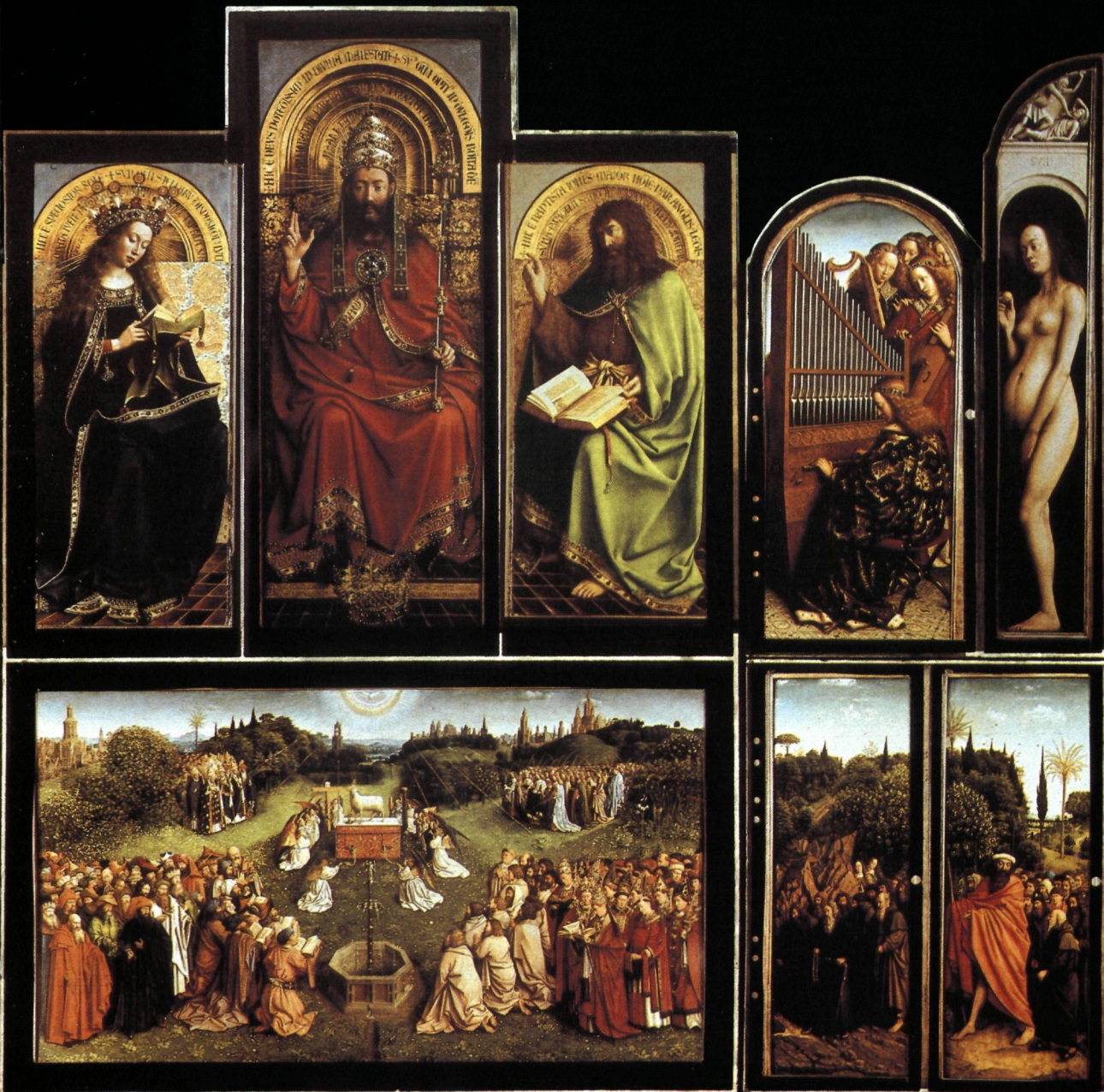
Eind 1982, in volle discussieperiode over de beveiliging, verzocht een afgevaardigde van American Express om een onderhoud op het kabinet van de Gemeenschapsminister van Cultuur. Daar werd uitleg gegeven over de sponsoring door de firma van projecten tot behoud van het culturele erfgoed. Als tegenwaarde van een klein project in Wallonië werd Vlaanderen dezelfde mogelijkheid aangeboden.

Geconfronteerd met minimale mogelijkheden in de begroting had Gemeenschapsminister Poma reeds in alle sectoren van de Cultuur de inbreng van privé-sponsoring geactiveerd. Wij zagen hier een unieke kans om op spectaculaire wijze deze privé-inbreng aan te moedigen. Kritiek bleef evenwel niet uit.

Tien jaar discussie en praktische uitvoering, drie cultuurministers en een groot aantal technici, hebben door een gezamenlijke inspanning althans bereikt dat het heropgepoetste en door het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium voor het eerst op wetenschappelijke wijze doorgeleichte Lam Godsretabel in een totaal nieuwe opstelling opnieuw de honderdduizenden bezoekers kan trotseren. Ook wij zullen het met blijvende emotie steeds opnieuw gaan bewonderen.

Het Lam Gods met gesloten luiken
(montage K.I.K., Copyright A.C.L.)

Het Lam Gods met de luiken open
 (montage K.I.K., Copyright A.C.L.)

Enkele historische aspecten omtrent het Lam Godsretabel in de Sint-Baafskathedraal in Gent. Opstelling en beveiliging in het verleden

M. Manderyck, B.M.L.

Wanneer in 1978 het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium het Johannespaneel diende te restaureren, werd door de toenmalige beleidsverantwoordelijken de vraag gesteld naar de mogelijkheden voor een betere beveiliging van het Lam Godsretabel.

Dit was zeker geen nieuw probleem, wel integendeel. Van bij de aanvang en gedurende zijn hele geschiedenis immers, werden maatregelen en voorzieningen getroffen ter bewaring en bescherming van dit zo kostbare, maar juist hierdoor zo kwetsbare kunstwerk. Vooral in de laatste decennia met het massaal toegenomen toerisme en het reëel geworden gevaar van vandalisme en terrorisme, liet de noodzaak tot efficiënte en aangepaste beveiligingsmaatregelen zich op een steeds dwingendere wijze voelen. De veilige bewaring voor de toekomst en de historisch-artistische integriteit van het kunstwerk stonden meteen met elkaar in confrontatie.

De 15de-eeuwse Sint-Janskerk

De huidige Sint-Baafskathedraal, zetel van de Bisschop van Gent, was in de 15de eeuw een parochiekerk. Als belangrijkste van de Gentse parochiekerken was zij bij uitstek de kerk van de stedelijke gemeenschap. Ze stond onder het patroonschap van Sint-Jan-Baptist, tevens patroon van de stad Gent.

De 15de-eeuwse kerk had nochtans noch het bouwvolume, noch het uitzicht van de huidige kathedraal. Het nieuwe gotische koor, dat voltooid werd in 1353, sloot toen nog aan bij de romaanse viering en het schip. De straalkapellen kwamen pas klaar in het begin van de 15de eeuw. Het romaanse schip zou tot in de 16de eeuw blijven bestaan en pas dan vervangen worden door het huidige (1).

Aan de stoffering en de uitrusting van het nieuwe koorinterieur werd er bijzonder veel aandacht besteed (2). In tegenstelling tot nu mogen wij ons het interieur heel licht, kleurrijk en levendig voorstellen. Wanden, pijlers en gewelven waren geheel dun gepleisterd en op vele plaatsen verrijkt met kleurige schilderijen. Zoals het ook gebeurde in de rest van de kerk, werd de Vijdkapel herhaaldelijk gewit in de loop van de tijd. Niettegenstaande de grote diversiteit van materialen werd er in

1885-1887, onder leiding van architect A. Van Assche — volgens de toen gangbare restauratieopvattingen en op vraag van de Koninklijke Commissie voor Monumenten — overgegaan tot het ontleisteren van het interieur en het restaureren van het zichtbaar geworden parement (3). Hierdoor ging een belangrijk beeldbepalend aspect van het middeleeuwse interieur verloren. De uitrusting met meubelen, kunstvoorwerpen en liturgische voorwerpen verschildte ook grondig van de huidige, hoofdzakelijk 18de-eeuwse uitrusting. Ze kwam tot stand vooral dank zij schenkingen en stichtingen van vooraanstaande patriciërs, ambachten en verenigingen.

Tientallen altaren werden opgericht in de kapellen en tegen de pijlers. Ze werden rijkelijk voorzien van retabels, beelden, afsluitingen, textiel in de vorm van gordijnen, kussens, altaarkleden en gewaden, reliekhouders, kaarsen en boeken.

Samen met de glasramen — veelal versierd met de wapenschilden van de schenkers —, het doksaal of het koorhek, de drie orgels, de zeer talrijke grafmonumenten en vloerzerken vormden zij een schitterend decor ten behoeve van de liturgische diensten (4).

Door de pracht en de luister die aan de artistieke uitrusting van de stichtingen besteed werd, genoot de Sint-Janskerk dan ook reeds in de middeleeuwen grote bekendheid. Zo werd in deze parochiekerk in 1447 het zevende kapittel van de Orde van het Gulden Vlies georganiseerd.

In het kathedraalinterieur van vandaag herinnert weinig nog aan de oude rijkdom, tenzij een wat 'eenzame', maar schitterend getuige: het retabel van het Lam Gods.

De Vijd-Borluut stichting en het retabel van het Lam Gods

De belangrijke stichting van het echtpaar Joos Vijd-Elisabeth Borluut met de schenking van het retabel was, zoals hiervoor geschetst, zeker geen alleenstaand initiatief. Het paste geheel in het kader van de bijzondere artistieke en religieuze traditie in de Sint-Janskerk gedurende de late middeleeuwen.

Eerder had het echtpaar de bouw van de eerste straalkapel aan de zuidkooromgang, de zogenaamde Vijdkapel, met de aanpalende travee in de kooromgang bekostigd. Getuige hiervan hun wapenschild in de gewelfsluitstenen.

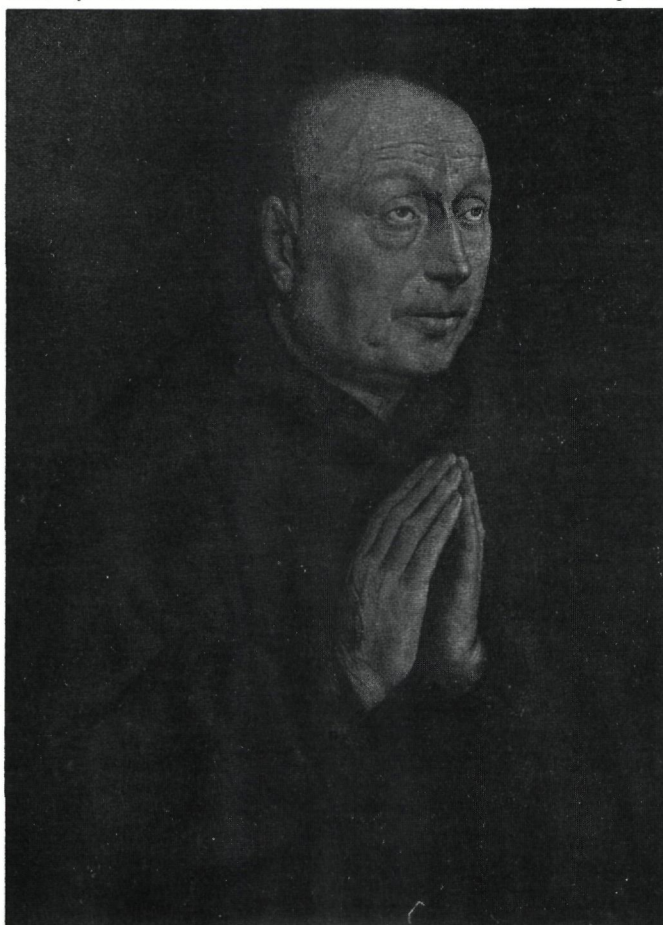
De stichting zelf, geregistreerd in een akte op 31 mei 1435 (5), omvatte het celebreren van een dagelijkse mis, de uitrusting van de kapel met een altaar, een kelk, een

boek en andere ornamenten, alsmede de nodige geldelijke inkomsten voor het onderhouden van de stichting. Om de eeuwigdurendheid en de luister van hun stichting kracht bij te zetten, schonken de stichters bovendien een alles overtreffend retabel, waarop ze een opvallend Latijns dedicatieopschrift (6) plaatsten. Dit opschrift bevat belangrijke gegevens betreffende de oorsprong en de bestemming van het werk: het werd begonnen door Hubert Van Eyck en zijn broer Jan volttooide het in opdracht van Joos Vijd, die het op 6 mei 1432 onder de hoede stelde van de geestelijkheid van de Sint-Janskerk.

Op de buitenluiken staan dan ook de opdrachtgevers zelf afgebeeld, geknield en biddend met aan weerszijden Sint-Jan-de-Doper en Sint-Jan-Evangelist.

Zonder nader in te gaan op de iconografie van het retabel (7) kan gesteld worden dat het hoofdthema de verlossing van het mensdom door het offer van Christus omvat. Opvallend is dat het retabel geen bepaalde vaste benaming had, maar meestal als de 'tafel' (schilderij) 'van Joos Vijd' of later 'van Adam en Eva' genoemd werd. Op het middenpaneel staat centraal het Lam Gods, 'qui tollit peccata mundi', vóór het altaar een fontein, de Fons vitae, het symbool van de genade. Rond het altaar twee groepen van zeven knielende engelen met passie-

Joos Vijd en Elisabeth Borluut als schenkers van het Lam Gods op de buitenluiken (foto A.L. Dierick)

Gewelfsleutel met het wapenschild van Joos Vijd en Elisabeth Borluut, opdrachtgevers voor de bouw van de Vijdkapel en schenkers bovendien van het Lam Godsretabel (foto M. Lorrez)

werktuigen en enkele groepen met de gelukzaligen: de apostelen, de martelaren, de profeten, de belijders, de Heilige vrouwen. Op de zijluiken staan de kluizenaars, de pelgrims, de ridders van Christus en de rechtvaardige rechters. In het bovenregister centraal de oordelende Christus tussen de Heilige Maagd en Sint-Jan-de-Doper. Aan weerszijden de engelen, enerzijds de zingende engelen, anderzijds de musicerende engelen. Aan de uiteinden Adam en Eva, omwille van de zondeval, oorzaak van de Verlossing. Op de buitenkant in het bovenregister de boodschap van de engel aan Maria, volgens het laboratoriumonderzoek van 1950-1951 oorspronkelijk geconcepieerd zoals de benedenluiken onder de rondboognissen - doch uitgevoerd in een kamerinterieur met prachtig vergezicht (8). Het is opmerkelijk dat het schilderij dezelfde lichtinval vertoont als in de Vijdkapel; op de borstspeld van één van de zingende engelen staat bovendien een gotisch raam afgebeeld, hoogstwaarschijnlijk behorend tot de Vijdkapel.

De oorspronkelijke opstelling van het veelluik in de Vijdkapel is niet met zekerheid te achterhalen. De ontmanteling in 1951 van de barokke altaarportiek, waarin het retabel toen nog was opgesteld, bracht evenwel belangrijke sporen van de oude opstelling aan het licht. De studie van E. Dhanens hieromtrent resulteerde in een

hypothetische reconstructie (9). De scheidsmuur tussen de Vijdkapel en de aanpalende Bisschopskapel, vertoonde twee belangrijke inkappingen, hoogstwaarschijnlijk de aanzetten van een beeldhouwd baldakijn dat oorspronkelijk het retabel zou hebben bekroond. Een dergelijke opstelling wordt ook afgebeeld op een schilderij van P.F. De Noter, gedateerd 1829, en bewaard in het Rijksmuseum in Amsterdam.

De restanten van het middeleeuwse baldakijn werden waarschijnlijk pas weggeruimd bij de restauratiewerken op het eind van de vorige eeuw. Bovendien de twee inkappingen was er tevens centraal in de scheidsmuur een belangrijke uitsparing van ± 90 cm hoog en ± 40 cm breed, mogelijk in verband te brengen met een eucharistische reservatie; aldus zouden beneden- en bovenregister van het veelluik door een breed tussenliggend register gescheiden zijn geweest.

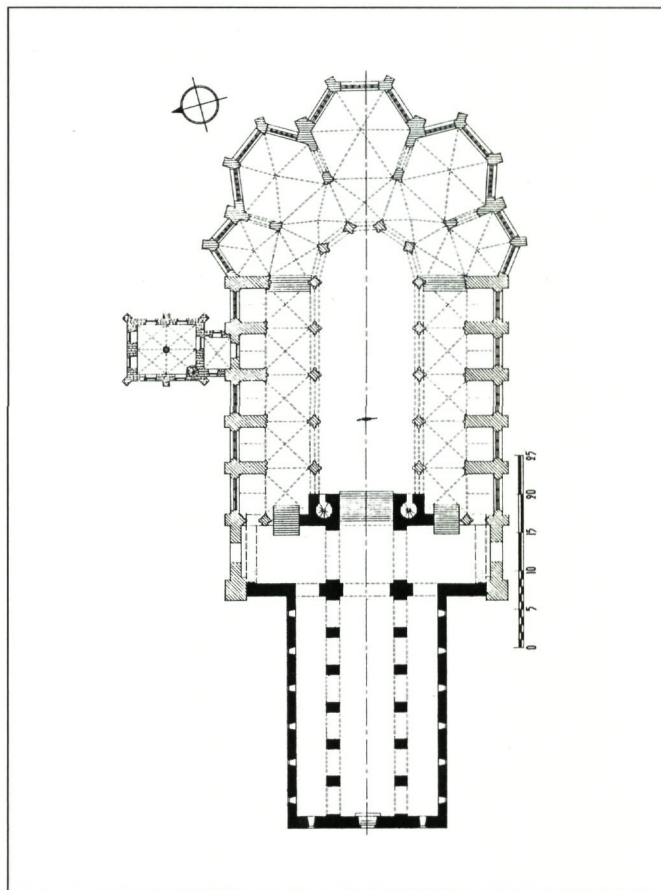
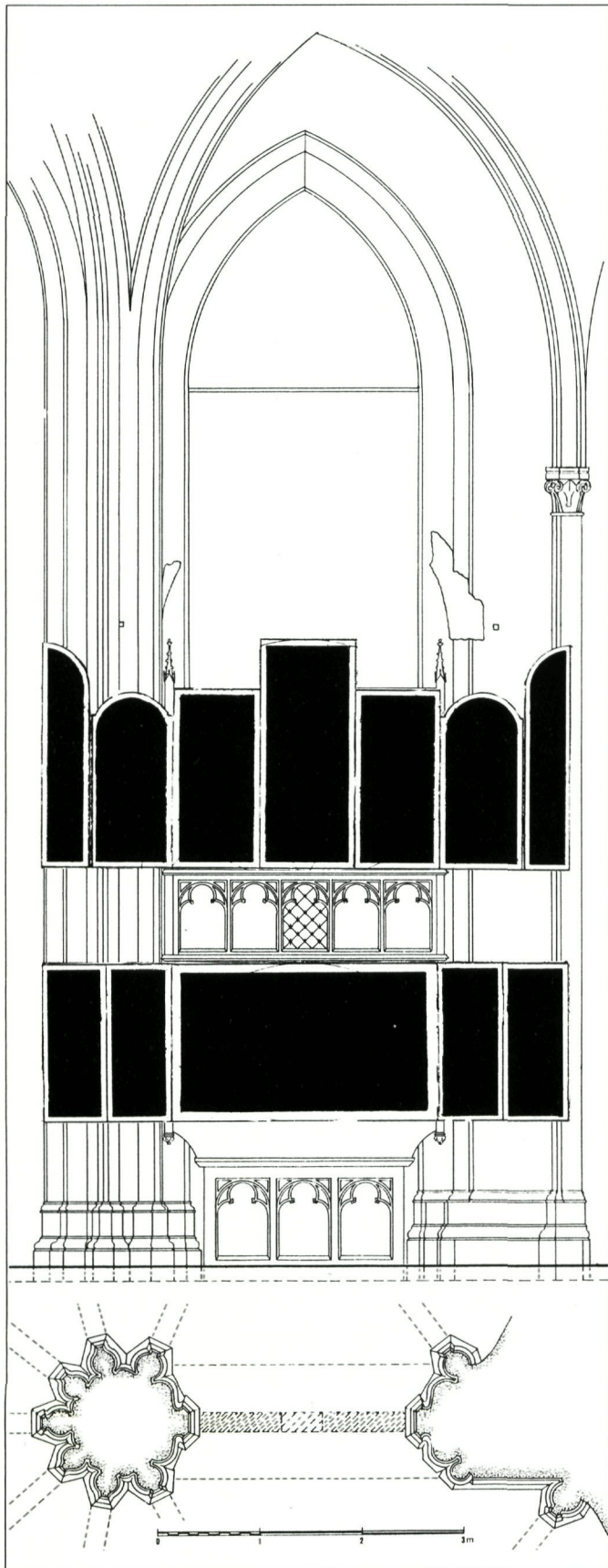
Dit zou mede het verschil in opvatting kunnen verklaren tussen het benedengedeelte met vele kleine figuren in een weids landschap en het bovengedeelte met groot opgevatte figuren.

Enige zekerheid bestaat er wel over de aanwezigheid van een predella, een voetstuk van het retabel. Volgens de beschrijving van M. Van Vaernewyck in 1568 was hier een 'helle' geschilderd, die echter reeds vóór 1550 verdwenen was door ondeskundig reinigen (10).

Hiernaast : Plattegrond van de St.-Janskerk in het begin van de 15de eeuw. Het gotisch koor sloot aan bij het oudere romaans kerschip met viering.

Hieronder : Hypothetische reconstructie van de oorspronkelijke opstelling van het veelluik volgens E. Dhanens (beide tekeningen met welwillende toestemming van E. Dhanens)

De muur in de scheiboog achter het Lam Gods na het ontmantelen van de barokke altaarportiek in 1951. Sporen van de vroegere opstelling zijn zichtbaar (Copyright A.C.L.)

Een dergelijk hoge opstelling met predella, mogelijk breed tussenregister en bekronend baldakijn, moet in de eerder kleine Vijdkapel ongetwijfeld een overweldigende indruk gegeven hebben.

Bescherming en beveiliging in de 15de en 16de eeuw

Ter gelegenheid van de intrede van Filips de Goede in 1458 werd er op de Poel in Gent een toog opgesteld met de voorstelling van het Lam Gods naar het retabel van de Sint-Janskerk (11). Dit illustreert de grote bekendheid die het retabel toen reeds genoot. Het lokte vele bezoekers en was een van de belangrijkste bezienswaardigheden van de stad.

De kapel en het retabel waren echter niet altijd te bezichtigen. Buiten de dagelijkse mis bleef de kapel in principe gesloten.

Een van de 'cleene vicarisen' was krachtens de stichtingsakte van 1435 onder meer belast met de 'capelle sluten ende ontsluiten' (12). De Vijdkapel was inderdaad, zoals gebruikelijk in de middeleeuwse kerken, vermoedelijk reeds in 1432 en zeker vóór 1435 van de kooromgang afgesloten door een smeedijzeren 'traelge', met enkele kaarsen voor de verlichting erop (12). Aldus zorgden de stichters reeds voor de beveiliging van de kostbaarheden waarmee ze hun stichting begiftigden.

Of het retabel zelf van bij de aanvang van slot en sleutel voorzien was, is niet geweten. Pas vanaf 1588 en nadien herhaaldelijk wordt dit vermeld en wel in verband met het bijna permanent gesloten houden van het retabel, blijkbaar 'om datse min verarghert soude wesen over het openstaen'. Nog in 1630 werd er een 'sleuter om de schilderye te sluyten' gemaakt (13).

Reeds vroeg was het gebruikelijk bij het bezichtigen van het veelluik een fooi te geven, die verzameld werd in een bus en in rekening gebracht. Dit gebeurde reeds in 1433 ter gelegenheid van het bezoek van de abt van de Sint-Pietersabdij, die vooraf zelfs de opdrachtgever, Joos Vijd, was gaan spreken (14). Hieruit blijkt nogmaals dat de kapel in de regel gesloten bleef en dat het retabel zeker niet permanent te bezichtigen was.

Ook in latere tijden werd, zowel door het Kerkbestuur als door de erfgenamen van de stichters, aan de bescherming en beveiliging veel aandacht en zorg besteed. Zo werden de panelen in 1566, met het oog op de nakende beeldenstorm, in de toren geborgen. In 1569 teruggeplaatst, werd er in 1576-1577 betaald voor het bewaken van het schilderij in de kerk. Kort daarop echter werden twee panelen naar het stadhuis overgebracht. De toenmalige calvinistische stadsmagistraat had blijkbaar de bedoeling het kostbare stuk te schenken aan de Prins van Oranje ten behoeve van de Engelse koningin. Het was echter een erfgenaam van de stichters, die 'recht totter voors. taefele hebbende' het nodige ondernam om dit te beletten (15).

Na de godsdiensttroebelen werd het retabel in 1587-1588 opnieuw in de Vijdkapel opgesteld. Bovendien een nieuw gemetseld altaar en een nieuwe geschilderde predella werd er tevens een nieuwe, ditmaal houten afsluiting geplaatst ter beveiliging (16).

Het retabel zelf bevond zich echter in slechte staat zodat het kerkbestuur zich verplicht zag om het te behoeden voor verder verval en gesloten te laten. Beslist werd het slechts vier maal per jaar te openen. De belangstelling bleef echter groot en C. Van Mander noteert in 1604 dat er op sommige feestdagen 'soo grooten ghedrangh was datmer qualijck mocht bycomen' (17). Om het te herstellen werden stappen ondernomen, doch het zou tot 1617-1618 duren vooraleer de restauratie door J.B. de Bruyn werd uitgevoerd (18).

De Vijdkapel met het grafmonument van Bisschop J. Desmet (1745) en het epitaf van kanunnik F. De Brunswijck - Lüneburg (foto M. Lorrez)

De ommekeer in de 17de en 18de eeuw

Bij het begin van de 17de eeuw was de reorganisatie van de kerk een feit geworden. Nadat in 1540 het kapittel van de Sint-Baafskathedraal naar hier overgekomen was en in 1559 de Sint-Baafskathedraal ook zetel werd van een Bisdome, concentreerden de parochiale diensten zich voornamelijk in het schip van de kerk, dat in 1559 was klaargekomen. Het koor werd steeds meer het terrein van het kapittel en de Bisschop. Het was in de eerste plaats Bisschop Antonius Triest die gedurende zijn 35-jarig episcopaat (1622-1657) bijzonder begaan was met de inrichting en verfraaiing van het kathedraalinterieur, dat hij opvatte in een eenheidsconcept. Zo zorgde hij onder meer voor de stenen overwelving van het hoogkoor (1628) en richtte hij in 1642 een stichting op, waarvan de inkomsten dienden voor onderhoud en uitrusting van de kerk. Als afstammeling van Elisabeth Vijd, zuster van Joos, was hij ongetwijfeld ook de initiatiefnemer voor de nieuwe marmeren afsluiting van de kapel, die thans nog bestaat. Ze werd bekostigd door de families Triest en Borluut, die elk de helft op zich namen, en kwam in 1639 klaar. Mogelijk als reminiscentie aan het

oude hekken werden op deze nieuwe monumentale afsluiting kandelaars geplaatst. De deuren werden hersteld in 1652-1653, maar in 1711 vervangen door de huidige deuren (19).

Bisschop Triest liet het retabel verder onaangeroerd. Na zijn dood werd het rond 1662 geplaatst in een barokke, houten altaarportiek, die tot 1951 bleef bestaan. De aanleiding tot deze toch ingrijpende wijziging van de opstelling, is niet duidelijk. Het was in elk geval een weinig gelukkige oplossing: het veelluik stond gedrongen in de portiek en werd ondergeschikt gemaakt aan de barokke inrichting (20).

Verder werden gedurende de 18de eeuw in de al kleine kapel nog twee monumentale marmeren grafmonumenten opgericht: in 1745 tegen de westmuur het graf van Bisschop J. De Smet en in 1758 het epitaaf van kanunnik F. De Brunswijck-Lüneburg, afstammeling van de familie Borluut. De oorspronkelijke opstelling en omgeving van het retabel waren aldus grondig en onomkeerbaar veranderd.

Het einde van de 18de eeuw met de Franse omwenteling betekende tevens het einde van de stichting Vijd-Borluut zelf, de juridische basis waardoor het retabel tot het einde van het Ancien Régime, ondanks alle rampspoed, integraal en op zijn oorspronkelijke plaats bewaard was gebleven.

De bewogen geschiedenis in de 19de en 20ste eeuw

De vier middenpanelen werden in 1794 door de Fransen naar Parijs overgebracht. De zijluiken werden geborgen in het kapittelhuis. In 1816 keerde het middengedeelte terug en werd het opnieuw in het barokaltaar geplaatst, doch zonder de zijluiken. In hetzelfde jaar nog verkocht de vicaris-generaal deze luiken — met uitzondering van Adam en Eva — aan een Brussels kunsthandelaar. Via de koning van Pruisen belandden ze in het museum van Berlijn, waar in 1823 het dedicatieopschrift ontdekt en vrijgelegd werd. De verkoop van de luiken lokte veel reactie uit. Het besluit van 1824 van Willem I, waarbij het de Kerkfabrieken verboden werd kunstvoorwerpen van de kerk te onvreemden, mag waarschijnlijk met dit gebeuren in verband gebracht worden.

De verkoop wakkerde echter ook de historische interesse voor het werk aan. Dit leidde in 1861 tot een overeenkomst tussen het Ministerie van Justitie en de kerkfabriek van de Sint-Baafskathedraal (21). In ruil voor de panelen van Adam en Eva, die nog steeds opgeborgen stonden, zorgde de Belgische staat voor de vervollediging ter plaatse van het veelluik door kopieën. Hiervoor werden die van M. Coxie aangekocht; van Adam en Eva werden nieuwe kopieën gemaakt, evenwel met de wijzigingen die de Kerkfabriek wenste. Het oorspronkelijk middengedeelte met de 'nieuwe' luiken bleef opgesteld in de barokke altaarportiek.

De barokke marmeren afsluiting van de Vijdkapel (foto M. Lorrez)

De barokke altaarportiek (ca. 1663) na demontage van het veelluik in 1950 (Copyright A.C.L.)

Het retabel zoals het opgesteld was in 1950. De barokke altaarportiek werd bedekt met gordijnen (foto A.C.L.)

De oorspronkelijke zijluiken werden ingevolge het verdrag van Versailles in 1919 door Duitsland afgestaan aan België. Na meer dan honderd jaar was het mogelijk de authentieke panelen opnieuw op hun oorspronkelijke plaats op te stellen. Dit werd bewerkstelligd door minister Destrée 'willende ... ze in hun geheel herstellen gelijkvormig den wensch der gevers en der kunstenaars' en vastgelegd bij Koninklijk Besluit (22). Ook werd aan de beveiliging gedacht. Artikel 3 van het besluit vermeldt immers uitdrukkelijk dat de Kerkfabriek de verbintenis aangaat 'het meesterstuk met alle wenschelijke zorgen te bewaren'.

Het retabel kreeg aldus zijn oorspronkelijke plaats terug, zijn oorspronkelijke betekenis zou het echter nooit meer terugvinden. In zijn verdere geschiedenis werd het dan ook eerder als een museumstuk benaderd en behandeld, wat treffend wordt geïllustreerd door het bedekken van de barokke altaarportiek met gordijnen, waardoor het veelluik een geïsoleerde, bijna museale opstelling verkreeg (23).

In 1934 werden twee panelen gestolen; het Sint-Janspaneel kwam terug, het paneel met de rechtvaardige rechters werd vervangen door een kopie.

Bij het begin van de Tweede Wereldoorlog werd het retabel in veiligheid gebracht naar Pau (Frankrijk); in 1942 werd het toch door de Duitse bezetter meegenomen,

eerst naar het kasteel Neuschwanstein en later in 1944 naar de Zoutmijn van Alt Aussee. Na de oorlog werd het terug opgesteld in Gent. Het retabel verkeerde echter in een slechte staat en in 1950 was een restauratie onafwendbaar geworden. De panelen werden in Brussel gereinigd, ontdaan van slechte overschilderingen en geconserveerd. Voor het eerst werd het retabel onderworpen aan een fysicochemisch onderzoek, de aanzet voor de historisch-wetenschappelijke bestudering (24). Het retabel werd in 1951 teruggeplaatst in de Vijdkapel, echter niet meer in de barokke altaarportiek (die werd afgebroken), maar in een nieuw geconcepieerd metalen raamwerk, waardoor het retabel gemakkelijk opengedraaid kon worden als een triptiek. De diefstal van 1934 indachtig werd het raam uitgerust met een zogenaamd secreet, wat het wegnemen van één paneel vrijwel onmogelijk maakte.

Thans werd gekozen voor een meer radicale oplossing het retabel verplaatsen uit de Vijdkapel naar de voormalige doopkapel, noordelijk naast de toren.

Hier werd duidelijk geopteerd voor een beveiligde museumopstelling, evenwel onder de strikte voorwaarden van volledige omkeerbaarheid van het gehele project maar met de hoop op de veilige bewaring voor de toekomst.

Bibliografie

Omtrent de geschiedenis van de Sint-Baafskathedraal en vooral omtrent het Lam Gods werd reeds zeer veel gepubliceerd.

Het artikel beoogt niet hieromtrent nieuwe gegevens naar voren te brengen, maar wel een algemeen beleid te geven van de opstelling en beveiliging in het verleden. Er wordt ook niet ingegaan op de iconografie of op de kunsthistorische aspecten. Het artikel baseert zich voornamelijk op hiervolgende publikaties, waarnaar wordt verwezen voor gegevens en bibliografie.

- (a) Dhanens E., *Het retabel van het Lam Gods in de Sint-Baafskathedraal te Gent*, in *Inventaris van het Kunstopatrimonium van Oost-Vlaanderen*, deel VI, Gent, 1965.
 - (b) Dhanens E., *De wijze waarop het Lam Godsaltaar was opgesteld*, in *Gentse Bijdragen tot de Kunstgeschiedenis en Oudheidkunde*, deel XXII, Gent, 1969-1972, p. 109-150.
 - (c) Dhanens E., *De Vijd-Borluut fundatie en het Lam Godsretabel*, in *Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Schone Kunsten*, jg. XXXVIII, nr. 2, 1979.
 - (d) De Smidt F. en Dhanens E., *De Sint-Baafskathedraal te Gent*, Tielt-Amsterdam, 1980.
 - (e) Dhanens E., *De artistieke uitrusting van de Sint-Janskerk te Gent in de 15de eeuw*, in *Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten*, jg. 44, nr. 1, 1983.
- De bibliografische referenties worden volgens hun nummering aangehaald in de voetnoten.

Voetnoten

- (1) Voor de bouwgeschiedenis zie (d).
- (2) Zie hierover (e).

- (3) zie (b), p. 116 en (d) p. 120 e.v.
- (4) cf. (2).
- (5) tekst gepubliceerd onder meer in (a), p. 89-93. Zie ook (c).
- (6) Het dedicatieopschrift opgesteld in kwatrijn, bevindt zich op de buitenkant van de onderste zijluiken.
*Pictor Hubertus eeyck maior quo nemo repertus
Incepit pondus que Johannes arte secundus
Frater perfecit Judoci Vijd prece fretus
VersU seXta MaI Vos CoLLoCat aCta tUerI*
Vlg. (a), p. 88-89 en p. 10-17.
- (7) De iconografie is bijzonder complex; vele controversiële interpretaties werden in dat verband gemaakt.
- (8) Zie (a), p. 76
en P. Coremans, *L'agneau mystique au laboratoire. Examen et traitement*; Antwerpen, 1953, pl. LXII.
- (9) zie (b), met uitvoerige argumentatie en reconstructieschetsen.
- (10) zie (a), p. 115.
- (11) zie (a), p. 96-99.
- (12) zie (a), p. 94-95.
- (13) zie (c), p. 19-20, (2), p. 27 en p. 59.
- (14) zie (a), p. 41 en p. 89.
zie (c), p. 46-48.
- (15) zie (a), p. 108 en 115-116.
- (16) zie (a), p. 108 en 115-116.
- (17) zie (a), p. 39, 42 en 116-117.
zie (b), p. 112.
- (18) zie (c), p. 24-26.
- (19) zie (c), p. 27-32.
- (20) zie (c), p. 33-34.
- (21) K.B. 22 juni 1861.
- (22) K.B. 20 augustus 1921.
- (23) zie (a), p. 39-41.
- (24) P. Coremans, o.c.

De prijs van veiligheid : 8 jaar palaver, 5 maand werk

E. Goedleven, B.M.L.

Toen het Lam Gods in 1951, na restauratie terug in de Sint-Baafskathedraal te Gent werd geplaatst, werden de verschillende panelen opgesteld in een metalen bandstructuur. Om ze uit deze structuur te verwijderen diende een geheim systeem toegepast te worden.

Om de panelen in noodsituaties — zoals brand — in veiligheid te kunnen brengen moesten geregeld oefeningen worden gehouden. De panelen werden daarbij uit de structuur gehaald en overgebracht naar de sacristie.

Ook op 30 januari 1978 werd een dergelijke oefening gehouden. Het Johannespaneel werd evenwel niet naar de sacristie gebracht maar werd tegen een zijwand in de Vijdkapel geplaatst. Het gleed uit en werd zwaar beschadigd. Er kwam een barst in de verf- en de plamuurlaag, en dit over de volledige hoogte van het paneel.

Na dit ongeval werden alle oefeningen gestaakt. De noodzaak van een betere beveiliging werd hierdoor nog scherper gesteld.

Van links naar rechts & volgende pagina's : episodes uit de beveiliging en verhuizing van het Lam Godsretabel (foto's D. Stengée)

Nauwelijks enkele dagen na het ongeval, op 9 februari 1978, kwam een met spoed door de Minister van Nederlandse Cultuur samengestelde Lam Godscommissie samen. Ze bestond uit de Heer P. Beyer, voorzitter, en had als leden Mevrouw E. Dhanens, Mgr. L. De Kesel, prof. R. d'Hulst, dr. A. Janssens de Bisthoven, dr. R. Marijnissen, dr. H. Pauwels, ir. R. Sneyers en ir.-arch. A. Pluym (namens het kabinet van de Minister).

Het Bestuur voor Monumenten en Landschappen (toen nog Rijksdienst voor Monumenten- en Landschapszorg) was door de Minister niet aangeduid om er deel van uit te maken. Deze Commissie diende de restauratie van het Johannespaneel te begeleiden en met spoed een voorstel uit te werken voor de beveiliging van het retabel.

Een eerste optie, een eerste voorontwerp

Na talloze vergaderingen komt deze Commissie unaniem tot het besluit dat het Lam Gods onmogelijk in de Vijdkapel kan worden behouden.

Nadat de opstelling van een fotorepliek op ware grootte in de Bisschopskapel (Triestkapel) geen voldoening had geschonken en nadat voordien reeds de sacramentskapel en de askapel van de crypte als niet geschikt waren bevonden, opteert de Commissie — na twee jaar onderzoek — voor de verplaatsing naar de doopkapel.

Onder handtekening van de Heer R. Marijnissen wordt dit voorstel op 10 september 1980 namens het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium aanvaard en van een volledige medewerking verzekerd. Hierbij wordt nadrukkelijk gevraagd dat de werken uitgevoerd zouden zijn tegen Pasen 1981.

In buitengewone zitting van 16 oktober 1980, onder het voorzitterschap van Mgr. L. De Kesel, besluit de kerkfabriek van de Sint-Baafskathedraal haar principiële akkoord uit te drukken.

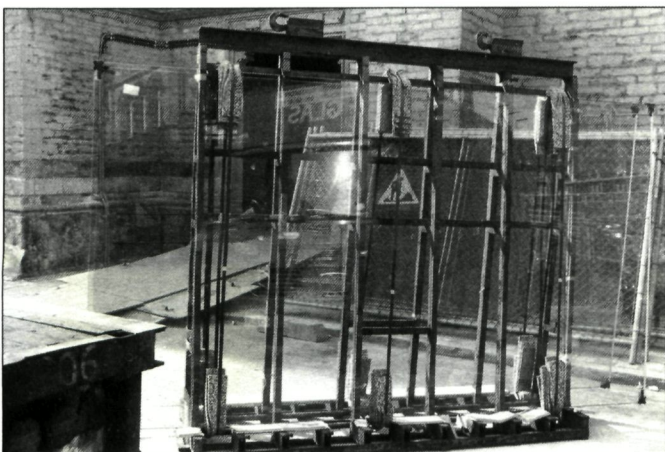
Op 27 januari 1981 hecht Mevrouw R. De Backer-Van Ocken, Staatssecretaris voor de Vlaamse Gemeenschap, haar principiële goedkeuring aan het voorstel en dringt aan op de spoedige realisatie „mede gelet op het komende toeristische hoogseizoen” (van 1981).

Op 13 maart 1981 vraagt Mgr. L. De Kesel, namens de kerkraad van de Sint-Baafskathedraal, aan prof. ir. F. G. Riessauw de opdracht te willen aanvaarden om een verantwoord voorstel voor verplaatsing naar en beveiliging in de doopkapel op te maken.

Op 31 maart 1981 verklaart deze laatste zich hiertoe bereid. Hoewel hij nooit een contract zou krijgen, werkt hij toch een voorontwerp uit dat goed onthaald wordt maar niet wordt goedgekeurd. De spoedig verwachte resultaten blijven uit.

Een nieuwe impuls

Op 22 december 1981 treden de Executieven uit de nationale regering; de eerste Vlaamse Executieve wordt beëdigd. De Heer K. Poma, nu Gemeenschapsminister van Cultuur, drukt op zijn beurt de wens uit dat het Lam Gods spoedig beveiligd wordt.

Op 18 februari 1982 wendt hij zich hiervoor tot de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen, van wie hij in de kortst mogelijke tijd een advies wenst te krijgen.

Op 26 mei 1982 komt de Koninklijke Commissie samen met de Lam Godscommissie — die reeds aan haar 17de vergadering toe was. De Lam Godscommissie deelt haar conclusie mee over de noodzaak van de verplaatsing naar de doopkapel. Ze stelt tevens het project van prof. ir. F. G. Riessauw voor.

De beveiliging zou bestaan in een zeer grote geklimatiseerde brandkast met vooraan een glazen wand. 's Nachts, of in noodsituaties, zouden de luiken van het Lam Gods en van de brandkast automatisch gesloten worden.

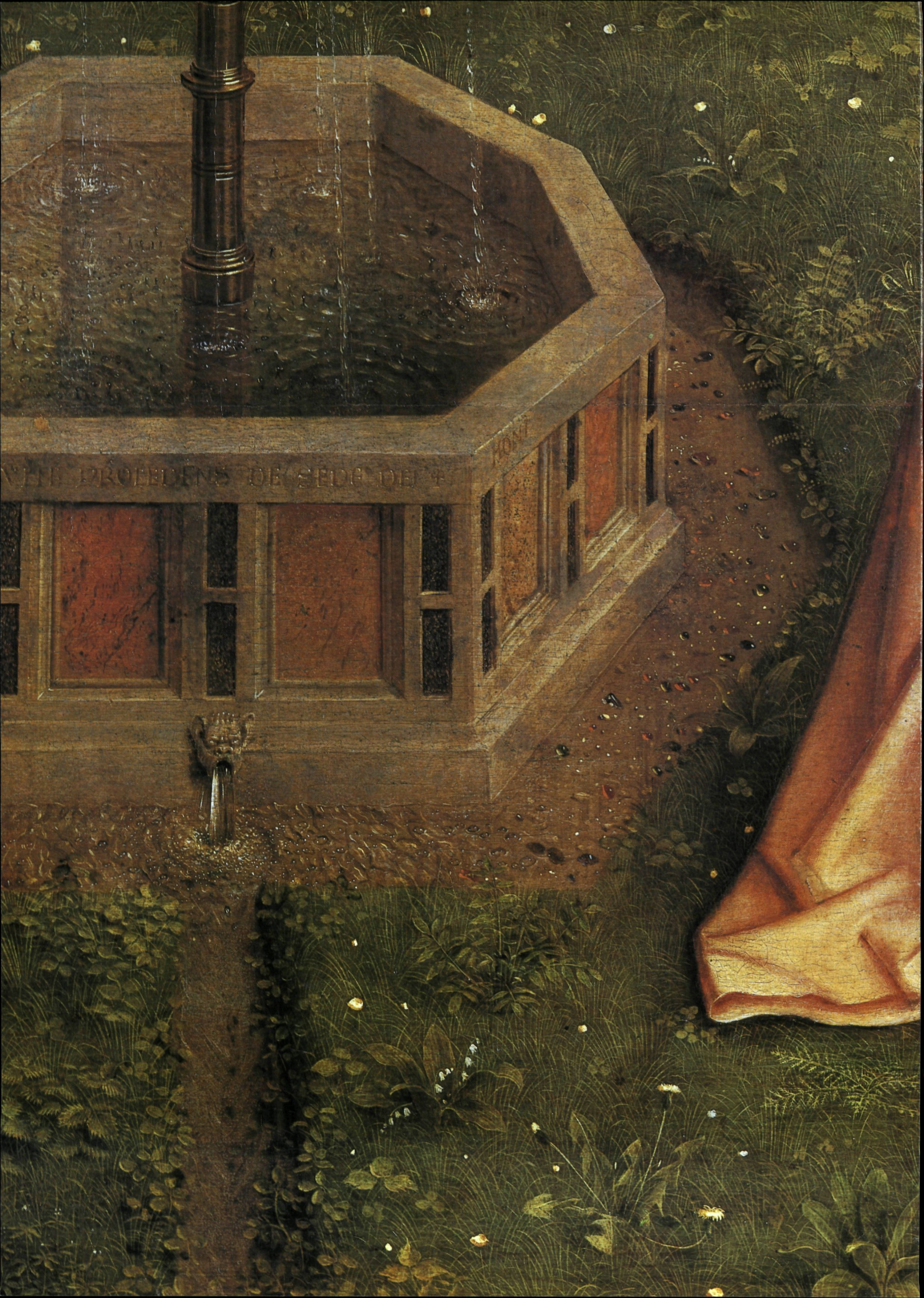
Volgens de Heer P. Beyer, voorzitter van de Lam Godscommissie, is het grootste probleem niet van technische aard: „Het knooppunt van alle moeilijkheden moet eerder gezocht worden bij de kerkfabriek, die de voorgestelde oplossingen tegenhoudt”.

Voorlopige maatregelen : een poging

De Lam Godscommissie had eveneens een lijst met volgende — voorlopige — praktische maatregelen uitgewerkt :

1. De kerkfabriek dient een reglement van inwendige orde op te stellen. Hierin worden alle aspecten in verband met veiligheid en bezoekersaccommodatie vastgelegd.
2. Het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium wordt verzocht wetenschappelijke richtlijnen te verstrekken in verband met de bewaringsvoorwaarden: klimatologische omstandigheden en verlichting.
3. Het Lam Godsretabel zal voorlopig niet meer bij wijze van oefening gedemonteerd worden.
4. Absoluut verbod om het Lam Godsretabel van op korte afstand met kunstlicht te fotograferen.
5. In afwachting van optimale beveiligingsmaatregelen dient het aantal bezoekers in de Vijdkapel beperkt (een maximaal getal kan in het reglement voorgesteld worden).
6. Het Lam Godsretabel wordt slechts geopend en gesloten telkens na het openen en vóór het sluiten van de Vijdkapel ('s morgens, 's middags, 's namiddags en 's avonds).
7. Strikte stilte in de Vijdkapel: géén uitleg meer bij het retabel in de kapel.
8. Uitleg kan verstrekt worden bij een kopie, opgesteld op een andere, geschikte plaats in de kathedraal.
9. In afwachting van eventueel ingrijpendere beveiligingsmaatregelen dient het ijzeren hekken vervangen door een efficiëntere afsluiting.
10. De verkoop van publikaties en reproducties en het innen van toegangsgeld dient te gebeuren buiten de kapel, bijvoorbeeld aan de ingang van de kooromgang.
11. Een toezichter dient aangesteld voor de controle, de bewaking en de regeling van het bezoek alsmede voor het beheer van het alarmsysteem en de blusapparatuur.
12. In verband met de veiligheid dringt de brandweer aan op een zeer spoedige vervanging van de elektrische bedrading van de hele kathedraal (gevaar voor kortsluitingen).

Op 3 juni 1982 bespreekt de Koninklijke Commissie de bevindingen van het plaatsbezoek. Zij is van oordeel dat de voorgestelde voorlopige maatregelen onmiddellijk uitgevoerd moeten worden.

Wat de eigenlijke beveiliging betreft wordt de hele discussie volledig hernomen, met een duidelijke voorkeur voor de beveiliging in de Vijdkapel, een standpunt dat gedeeld wordt door het Bestuur voor Monumenten en Landschappen.

Op 11 juni 1982 maakt het Bestuur voor Monumenten en Landschappen de lijst van voorlopige maatregelen voor uitvoering over aan de Gouverneur en de kerkfabriek.

Alhoewel de kerkfabriek zich op 20 oktober 1983 met de meeste maatregelen akkoord verklaart en het Bestuur herhaaldelijk aandringt op uitvoering, komt er in de praktijk weinig of niets van terecht.

Een nieuw feit: sponsoring

Op 12 augustus 1982 brengt de Koninklijke Commissie een ongunstig advies uit over een ontwerp opgemaakt door het Bestuur voor een beveiliging in de Vijdkapel. Ofschoon deze beveiliging in beginsel te verkiezen is, blijkt ze in de praktijk wegens de beperkte ruimte, de ligging en de vorm van de Vijdkapel, onuitvoerbaar.

Op 22 oktober 1982 staat de Koninklijke Commissie nogmaals in Gent. Prof. ir. F.G. Riessauw licht er zijn voorstel toe. Hij benadrukt hierbij dat het maar om voorlopige schetsen gaat, aangezien hij nog steeds geen officiële aanstelling van de kerkfabriek heeft gekregen.

De Heer A. Vermeulen, kabinetschef van Gemeenschapsminister K. Poma, die de vergadering bijwoont, dringt aan op spoed en kondigt aan dat er een mogelijkheid bestaat om de werken te laten bekostigen door een sponsor.

Na kennisname en onderzoek van alle voorstellen adviseert de Koninklijke Commissie op 4 november 1982 het Lam Gods te verplaatsen en te beveiligen in de doopkapel. Het voorstel van prof. ir. F.G. Riessauw zou nog nader worden onderzocht.

Dit voorstel maakte een volledige en kwetsbare klimaatregeling noodzakelijk. Daarenboven bleek het systeem voor een automatische sluiting, wanneer de luiken of de brandkoffer gehinderd zouden worden door één of ander voorwerp, vele nieuwe risico's te creëren.

De Koninklijke Commissie vraagt hierop bijkomende voorstellen, en verzoekt de Gemeenschapsminister in de toekomst geen andere Commissies meer te willen aanstellen voor aangelegenheden waarvoor ze bevoegd is.

Op 19 mei 1983 zegt de firma American Express een bedrag van 60.000 dollar toe, voor de financiering van het project. Wanneer de werken van start gaan zal zij nog 1.000.000 BF. bijpassen. In het totaal wordt dus 4.500.000 BF. beschikbaar gesteld. Daar het Amerikaans fiscaal recht niet toelaat de 60.000 dollar aan een

openbaar bestuur te geven, wordt de Stichting Monumenten- en Landschapszorg bereid gevonden dit bedrag op te nemen om er de werken mee te bekostigen.

Deze financiering bespoedigt de gang van zaken niet, zodat de Koninklijke Commissie bij het opmaken van een nota omtrent de stand van zaken op 5 oktober 1983 moet vaststellen dat ze na een jaar wachten nog steeds de gevraagde aanvullende voorstellen niet ontvangen heeft. In de vergadering van de Koninklijke Commissie van 10 november 1983 herhaalt de Heer A. Vermeulen het voorstel tot sponsoring. Hij deelt mee dat de Gemeenschapsminister de financiering van de beveiliging ziet als een primeur en hiermee andere firma's wil aanzetten tot gelijksoortige initiatieven. Prof. ir. F.G. Riessauw deelt van zijn kant aan de vergadering mee dat hij inmiddels met pensioen is (emeritus) en om administratieve redenen afziet van de opdracht die hij drie jaar voordien op een niet-officiële manier had gekregen.

Als vervanger stelt hij prof. ir. J. Cnops voor, die reeds gelast was met het dossier voor de verlichting van de Sint-Baafskathedraal.

De aanstelling van een ontwerper: nieuwe start

De onduidelijke situatie in verband met de opdracht van prof. ir. F.G. Riessauw was een van de belangrijkste redenen waarom eind 1983 na vijf jaar onderzoek, nog steeds geen uitgewerkt project beschikbaar was.

Om hierin verandering te brengen belegt het Bestuur voor Monumenten en Landschappen onmiddellijk na het ontslag van prof. ir. F.G. Riessauw, reeds op 23 november 1983 een vergadering met het kerkbestuur voor de officiële aanstelling van prof. ir. J. Cnops.

Enkele dagen later, op 23 november 1983, deelt het kerkbestuur mee dat een ontwerper pas zal worden aangesteld als het over de formele en schriftelijke toezegging beschikt van het Ministerie om **alle** kosten te dragen. Absolute zekerheid moet gegeven worden dat de fondsen integraal beschikbaar zijn. Een dergelijke effectieve toezegging kan het Ministerie uiteraard pas geven als de kosten voor het project bekend zijn.

Om een nieuwe impasse te voorkomen stelt het Bestuur voor Monumenten en Landschappen aan de Gemeenschapsminister van Cultuur voor om het honorarium van prof. ir. J. Cnops te zijnen laste te mogen nemen. Daarna zouden plannen en bestekken gratis ter beschikking gesteld worden van het kerkbestuur.

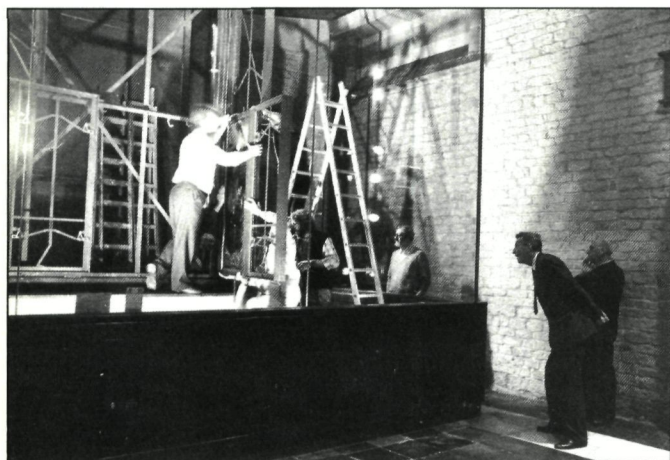
Op 30 november 1983 verleent Gemeenschapsminister K. Poma hiervoor zijn akkoord. Als blijk van goede wil en in de verwachting dat de werken spoedig zouden beginnen, had het Bestuur voor Monumenten en Landschappen intussen op 24 november 1983 laten weten dat de vroeger opgelegde maar niet uitgevoerde voorlopige maatregelen tot nader order in beraad mochten worden gehouden.

Op 6 december 1983 verklaart de kerkfabrieksraad zich principieel akkoord om een dossier voor de beveiliging — met inbegrip van de verplaatsing naar de doopkapel — op te stellen. Deze beslissing wordt uitdrukkelijk afhankelijk gesteld van de voorwaarde dat de kerkfabriek zekerheid moet hebben dat zij noch een andere instantie buiten het Ministerie of de Stichting Monumenten- en Landschapszorg dienen bij te dragen in de kosten, nadat ze de nodige som heeft ontvangen vermeerderd met een provisie van mogelijke meeruitgaven.

Op 9 december 1983 keurt de Bestendige Deputatie van de Provincie Oost-Vlaanderen deze beslissing van de kerkfabrieksraad goed onder voorbehoud dat ook de provincie „in **geen enkel** opzicht tot enige tussenkomst zou gehouden zijn”. Op 13 december 1983 keurt ook het Ministerie van Justitie deze beslissing goed.

Een concreet ontwerp

In de vergadering van de Koninklijke Commissie op 1 december 1983 licht prof. ir. J. Cnops zijn project toe. In de doopkapel zou een doorlopende dakplaat uit gewapend beton aangebracht worden. De toeschouwers worden van het paneel gescheiden door een glaswand. De rechtstreekse beveiliging bestaat uit een kluis met twee deurvleugels uit staal met brandvrije bekleding. De Koninklijke Commissie beaamt dat hiermee de veiligheid verzekerd is maar vraagt om de betonnen dakplaat niet door te trekken boven het retabel teneinde de architectuur van de doopkapel zichtbaar te laten.

Op 22 december 1983 wordt het aangepaste ontwerp besproken. Het Lam Gods wordt nu tegen de zuidkant van de kapel geplaatst in een betonnen koffer. Het dak van de toeschouwersruimte is van glas. De buitenramen moeten nochtans, wegens de aanpassing van het ontwerp, bijkomend beveiligd worden, terwijl het retabel eveneens beschermd dient te worden tegen de U.V.-straling van het daglicht.

Na vijf jaar is er eindelijk een ontwerp dat aan alle geformuleerde opmerkingen is aangepast. Met 19 stemmen voor, 2 tegen en 1 onthouding, beslist de Koninklijke Commissie dit voorstel gunstig te adviseren.

De Minister van Cultuur bedankt begin 1984 de leden van de Lam Godscommissie voor de gepresterde arbeid en organiseert op 28 februari 1984 een persconferentie waarop zowel het project als de noodzaak van sponsoring in de culturele sector worden toegelicht. Het project wordt door de pers wegens gebrek aan esthetische kwaliteiten vrij negatief onthaald.

Nog enig schaven

Op 12 april 1984 vraagt het Bestuur voor Monumenten en Landschappen, na een nieuw onderzoek ter plaatse, de beveiliging opnieuw te willen bespreken. Het huidige ontwerp, zo wordt door het Bestuur gesteld, is het resul-

taat van vele aanpassingen naar aanleiding van — terecht gemaakte — bemerkingen. In zijn vormgeving wordt het echter in belangrijke mate bepaald door de vraag om de architectuur van de kapel zichtbaar te laten. Hierdoor is een „doorkijk”-monument ontstaan waarbij daarenboven bijkomende problemen van beveiliging opgelost dienden te worden. Het resultaat is een goed beveiligde ruimte die evenwel noodzakelijkerwijze zowel de architectuur van de kapel als de omgeving van het Lam Gods ongenietbaar maakt. De vraag wordt dan ook gesteld of het niet eerlijker zou zijn om door middel van een totaal omkeerbare ingreep het zicht op de kapel aan het oog te onttrekken, en uit te gaan van een concept dat met behoud van de veiligheid voor het Lam Gods een eigen esthetisch verantwoorde ruimte in de doopkapel creëert. De Koninklijke Commissie is het hiermee eens en verklaart zich bereid op haar eerstvolgende vergadering een in die zin uitgewerkt ontwerp te bespreken.

Op 19 april 1984 wordt dit ontwerp gunstig geadviseerd. Het is dit — verder ongewijzigd — ontwerp dat thans is uitgevoerd. Het wordt toegelicht in het artikel van prof. ir. J. Cnops.

De laatste loodjes

Een nieuw probleem zorgt voor een bijkomende zeven maand vertraging.

Bij het Ministerie van Justitie rijst inderdaad de vraag of de Stichting Monumenten- en Landschapszorg het geld wel zo maar beschikbaar mag stellen voor de kerkfabriek. Moet er niet een schenkingsakte gemaakt worden, moet deze akte niet eerst goedgekeurd worden door de Koning en moet de Stichting niet een registratiebelasting (geschat op 60.000 BF) betalen om het geld te mogen geven? Het duurt tot 9 november 1984 eer de Heer J. Gol, Minister van Justitie, de knoop doorhakt en beslist dat het geld zonder meer mag worden gegeven voor zover de Stichting hieraan geen bijzondere voorwaarden verbindt. Op 13 november 1984 verklaart de Stichting zich hiermee akkoord.

Op 17 januari 1985 maakt de kerkfabriek het dossier over aan de Gouverneur om het te laten nakijken door de provinciale technische dienst; ze beschikt namelijk zelf niet over technische diensten. De provinciale technische dienst formuleert enkele detailbemerkingen, die door de Gouverneur op 13 februari 1985 aan de kerkfabriek worden medegedeeld met de vermelding dat de bemerkingen „niet van die aard zijn, dat ze de realisatie van het project moeten dwarsbomen. Het behoort thans aan de kerkfabriek zich uit te spreken over het dossier”. Op 5 maart 1985 vraagt de kerkfabriek een nieuw plaatsbezoek van de Koninklijke Commissie, nu om de mogelijke opstelling in de askapel van de crypte te onderzoeken. Intussen zal de kerkfabriek het dossier niet goedkeuren.

De Koninklijke Commissie begeeft zich op 4 april 1985 ter plaatse. Ze stelt vast dat deze kapel niet hoog genoeg is voor de opstelling — een vaststelling die de Lam Gods-commissie al gedaan had —, geeft een ongunstig advies over de plaatsing in de askapel en bevestigt haar gunstig advies van een jaar voordien over het project van prof. ir. J. Cnops.

Op 9 mei 1985 uiteindelijk keurt de kerkfabriek het definitieve dossier met inbegrip van de biedingen goed en verzendt dit voor goedkeuring en machtiging door de hogere overheid. Op 31 mei 1985 geeft de Bestendige Deputatie een gunstig advies en stuurt het dossier naar het Ministerie van Justitie voor het verkrijgen van de machtiging, te verlenen door de Koning.

Deze wettelijk vereiste machtiging is het gevolg van een besluit van 16 augustus 1824 van Willem I. De tijdens het Hollands bewind uitgevaardigde en niet afgeschafte besluiten hebben thans nog kracht van wet.

Willem I vaardigde dit besluit — waarbij kerkfabrieken geen werken mogen uitvoeren die de organisatie van de eredienst wijzigen en ook geen verkopeningen mogen doen zonder zijn toelating — precies uit als reactie tegen de verkoop in 1816 door de kerkfabriek van Sint-Baafs van panelen van het Lam Gods !

Aangezien het toezicht op de eredienst niet geregionaliseerd is, diende voormelde machtiging verleend te worden op de voordracht van de nationale Minister J. Gol. Deze laatste licht de Heer W. Martens, Eerste Minister, in over de aanvraag en beslist de machtiging slechts voor te dragen na de parlementsverkiezingen van 13 oktober 1985. De Koning ondertekent het machtigingsbesluit op 17 oktober 1985, als een lopende (!) zaak van de ontslagnemende regering.

„Voor uitvoering”

De contracten met de verschillende aannemers worden ondertekend op 10 januari 1986:

de N.V. Van de Kerckhove Gebr., Oostrozebekestraat 52, 8770 Ingelmunster: ruwbouw en voltooiingswerken, voor een bedrag van 2.301.764 BF.;

Electro-Entreprise P.V.B.A., Guido Gezellelaan 82, 8630 Wevelgem-Gullegem: algemene elektrische installatie, voor een bedrag van 519.205 BF. en de bekabeling voor de beveiliging, voor een bedrag van 178.659 BF.;

de N.V. Mecop, Zuidstraat 36, 8710 Kortrijk-Heule: plaatsing van de staalconstructie, voor een bedrag van 1.278.557 BF.;

Glaverbel, Terhulpesteenweg 166, 1170 Brussel: aanmaak van het glas, en de Firma Roelants, Leuvensesteenweg 210, 3220 Aarschot: leveren en plaatsen van de beglazing, samen voor een bedrag van 953.550 BF.;

de N.V. Philips & MBLE Associated, Tweestationsstraat 80, 1070 Brussel: plaatsing van de veiligheidsinstallatie, gratis (waarde : ongeveer 400.000 BF.).

Het totaal van de werken komt aldus op ruim 5.231.735 BF., B.T.W. inbegrepen.

De Stichting Monumenten- en Landschapszorg ontving op 16 februari 1984 van American Express 3.495.492 BF., zijnde de toenmalige tegenwaarde van 60.000 dollar.

Op 22 mei 1986 volgde een saldo van 1.000.000 BF. Aangezien de rentevoeten in 1984 en 1985 vrij hoog lagen, kon een bedrag van 600.000 BF. aan intresten geboekt worden. Hierdoor kon de Stichting — op een kleine 100.000 BF. na — met de gift alle kosten betalen en kost de beveiliging van het Lam Gods — zoals beslist in 1984 — geen cent noch aan de kerkfabriek noch aan de provincie Oost-Vlaanderen.

Op 7 februari 1986 wordt het bevel tot aanvang van de werken gegeven, met de toezegging aan de kerkfabriek dat de werken voltooid zouden zijn vóór het weekend van half juli 1986, het begin van het toeristisch hoogseizoen. De goedkeuring van het afgewerkte dossier vereiste aldus bijna twee jaar; de uitvoering vijf maanden en vier dagen.

Het applaus der opluchting

Dank zij de perfecte medewerking van het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium kunnen de panelen, nadat ze voor de verplaatsing gedemonteerd zijn, voor nazicht, onderhoud en wetenschappelijk onderzoek onder handen genomen worden.

Na acht jaar voorbereiding blijkt de voltooiing van de werken uiteindelijk nog een wedloop met de tijd te worden.

Om de afgesproken timing te kunnen naleven, moeten een aantal betrokkenen hun wettelijke verlofdag van 11 juli wijden aan het Lam Gods in plaats van aan de Vlaamse Leeuw.

Het spontane applaus van de aanwezigen bij het terugplaatsen van het laatste paneel, als sluitstuk van de beveiligingswerken, bewijst alleszins dat niemand zich dit beklaagt.

Post Scriptum

De overweldigende belangstelling bij de openstelling van het beveiligde retabel noodzaakte tot bijkomende maatregelen voor het comfort van de toeschouwer, waaronder een aangepaste verluchting en toezicht door T.V.-camera's. Hiervoor stelde American Express een extra gift van 10.000 Dollar beschikbaar.

De verplaatsing van het Lam Gods

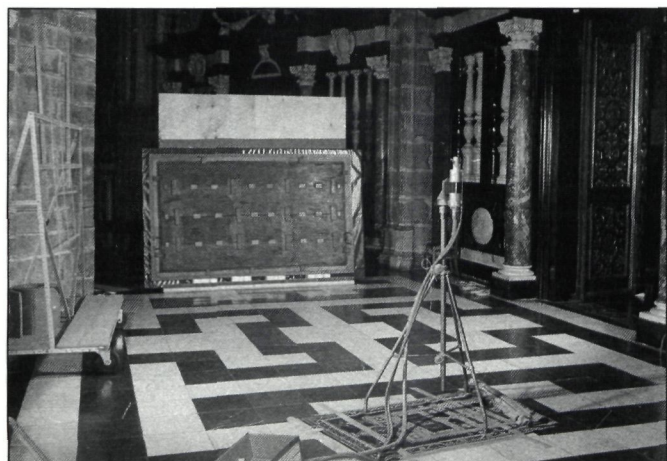
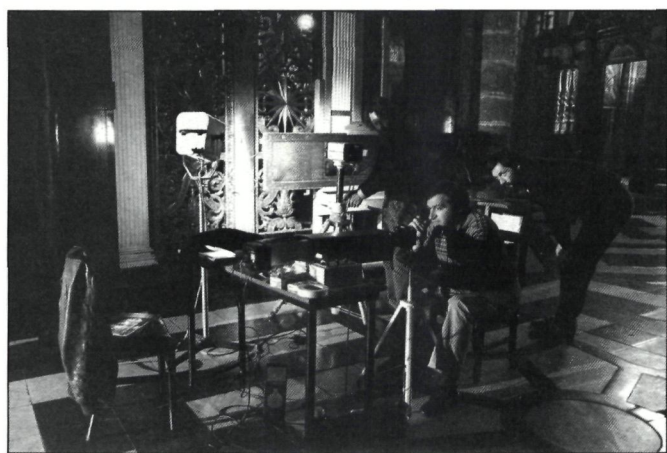
Liliane Masschelein-Kleiner, Wnd. Directeur K.I.K.

Het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium werd door de kerkfabriek van Sint-Baafs met een dubbele opdracht belast, allereerst met het toezien op de veiligheid van de panelen gedurende hun vervoer, en tevens met het uitvoeren van een grondig onderzoek van hun huidige toestand vóór hun plaatsing in de brandvrije koffer.

Naarmate de panelen van de polytiek uit elkaar werden genomen, werden ze in afdelingen geplaatst die op maat hiervoor gebouwd waren. Financiële hulp werd verzekerd door het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap.

Het schilderij werd 36 jaar geleden op het Instituut behandeld. Het Lam Gods werd toen zeer zorgvuldig gefixeerd met een mengsel van was en hars. Deze fixering blijkt zeer efficiënt geweest te zijn vermits geen enkele afschilfering waargenomen werd. De behandeling werd dus beperkt tot een oppervlakkige reiniging met een zwak oplosmiddel. Een lichte polijsting met vernis was nodig op het blauwe kleed van de Maagd en op het schilderij met Isabella Borluut, om enkele witte barstjes te overschaduwen. Viltstrookjes werden in de slaglijsten van de kaders gelijmd om wrijvingen op de vernis te vermijden.

I.R. reflectografie (foto K.I.K.)

Reiniging van het centrale paneel (foto K.I.K.)

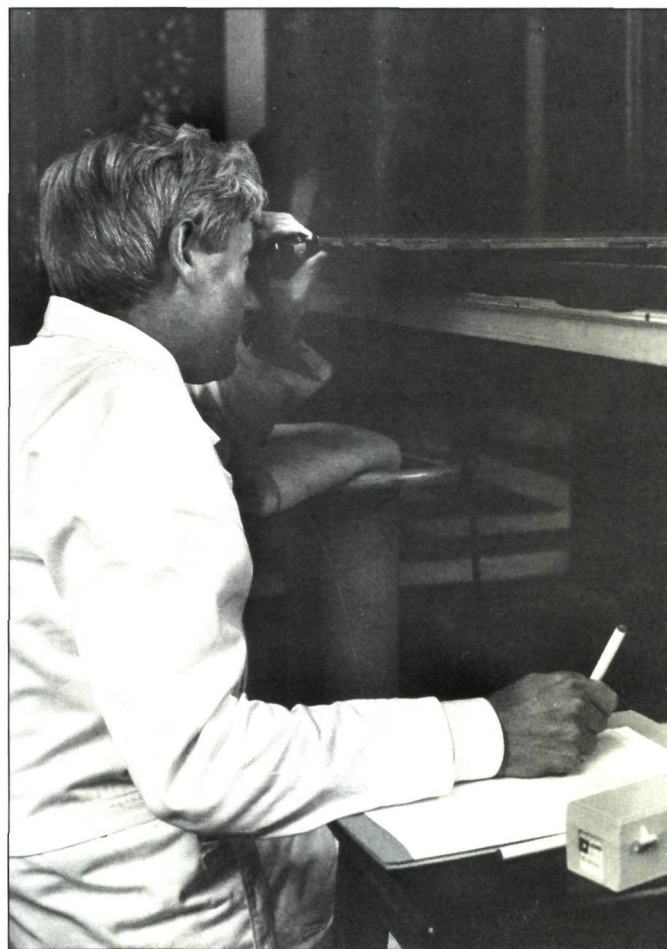

1200 liter ontwikkelingsmiddel...

Anderzijds verkreeg het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium ook de toelating om zijn documentatie aan te vullen. De beschikbare kleurenfoto's waren aan vernieuwing toe; bovendien was het wenselijk het polyptiek met nieuwe technieken, sinds 1950 op punt gesteld, te onderzoeken.

Foto's met infra-rood (I.R.) licht tonen de onderliggende tekening van de schilderijen aan. Het is nu mogelijk het I.R.-beeld op video op te nemen en met golflengten te werken die de verflagen beter doordringen. De totale oppervlakte van ieder schilderij werd door I.R.-reflectografie bestudeerd; 2300 foto's werden opgenomen.

Het radiografisch onderzoek kan thans geschieden op films van het formaat van het hele schilderij. Dit impliceert een verlenging van de focus-filmstand en een langere belichtingstijd. Dank zij de medewerking van de firma Agfa-Gevaert was het mogelijk Röntgen-films met een zeer goede resolutie te gebruiken. De firma heeft voor deze gelegenheid een bijzondere produktie ingezet en gratis ter beschikking gesteld. Een hele nacht werd gespendeerd aan de opname. Bij de ontwikkeling van de

Detailonderzoek van een paneel (foto's K.I.K.)

82 m² Röntgenfilms werd ongeveer 1200 liter ontwikkelingsmiddel gebruikt. Verder werd een dendrochronologische datering uitgevoerd van deze panelen, die zonder gevaar uit hun lijsten konden worden genomen.

De vergelijking van de breedte van de jaarringen met een standaard, geeft het jaar van het vellen van de boom aan.

Het verder uitwerken van alle documenten zal maanden vergen.

Tegelijkertijd zal het onderzoek naar de materialen en de schildermethoden van Van Eyck voortgezet worden aan de hand van monsters die door onze voorgangers P. Coremans, R. Sneyers en J. Thissen, verzameld werden. Ook hiervoor beschikken we over nieuwe analytische methoden.

Voorafgaande gegevens zijn reeds vervat in het Bulletin van het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium van 1985.

EEN OPLOSSING VOOR RESTAURATIEWERKEN EN VOCHTIGHEIDSPROBLEMEN

Tienjarige waarborg

- EXHYDRO® :** waterbestendige steenbescherming door wtcb getest
- REMAPLAST : REMAS** speciale produkten voor waterdichtheid
- EXHYDRO inj :** Droogmaking van muren tegen opstijgend vocht door injectie-diffusie onder lage druk (brevet Mabi)
- REMAL :** chemische gevelreiniging

- REMAFIX :** steenverharder
- REPOX :** Epoxy-harsen voor alle restauratiewerken
- GLAZUR :** doorschijnend gekleurde bescherming voor beton en alle minerale ondergronden
- IMLAR®cpc :** kleurloze natuursteen bescherming tegen chemische pollutie

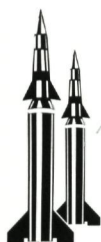

RENOVATION MAINTENANCE

PVBA

BUREAU : 1000 Brussel - Baksteenkaai 32/B7
tel. : (02) 513 22 11 - 513 70 20
tlx. : Renoma B - 23921

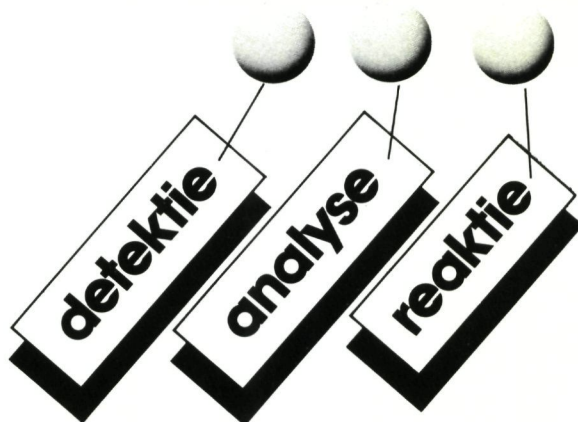

ER BESTAAN ZEER DOELTREFFENDE MIDDELEN TEGEN DUIVEN

Duiven zijn inderdaad zo vervelend dat u ik-weet-niet-wat zou doen om ze te verjagen. Zij vervuilen en ontsieren niet alleen onze historische gebouwen; zij werken actief mee aan het verval ervan.

MAAR HET KAN OOK ONOPVALLENDER

Depigeonal is een eenvoudig en doeltreffend systeem om duiven te weren. Onzichtbaar voor voorbijgangers en onschadelijk voor de dieren. Vraag meer informatie over Depigeonal en gebouwenconservatie en -restauratie in het algemeen bij Solar N.V., Kleine Breedstraat 51, 2700 Sint-Niklaas. Of bel 03/776 91 62.

Het modern risikobeheer, waar mens en elektronika doeltreffend zijn.

Statieke en mobiele bewaking, voorkomen van winkeldiefstal, transport van geld, waarden en documenten, van informatikagegevens, toegangskontrolle, televisie in gesloten kring, alarmsystemen met doorseining aan een erkende centrale, evenveel diensten die GROUP 4 SECURITAS beroepshalve levert en die haar aan het hoofd plaatsen van de Europese specialisten op het gebied van de veiligheid.

gem. ov. wetten
29/7/1934
& 4/5/1936

waar mens en
elektronika
doeltreffend zijn!

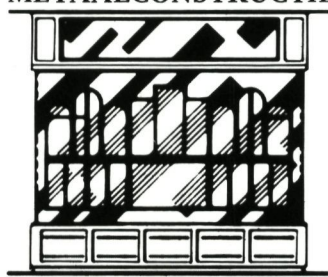
Group 4 Securitas N.V.

MENS

MECOP N.V. S.A. MECOP N.V. S.A. MECOP N.V. S.A.

METAALCONSTRUCTIE — ZUIDSTRAAT 36 — 8710 KORTRIJK—HEULE — TEL. 056/35.14.72
TELEX 85.875
FAX 056/35.78.06

GROUP Dorteau

De realisatie van de beveiligingskooi "Het Lam Gods" werd aan onze hoogstaande technici toevertrouwd.

tevens gespecialiseerd in — brandwerende veiligheidsdeuren
— metalen en inox deurkozijnen
— brandwerende kokerafdichtingen

- ALGEMENE BOUWONDERNEMING
- RESTAURATIEWERKEN
- GEVELWERKEN
- NATUURSTEENHERSTELLINGEN
- BETONREPARATIES EN ANDERE SPECIALE TECHNIEKEN

Erkenningen

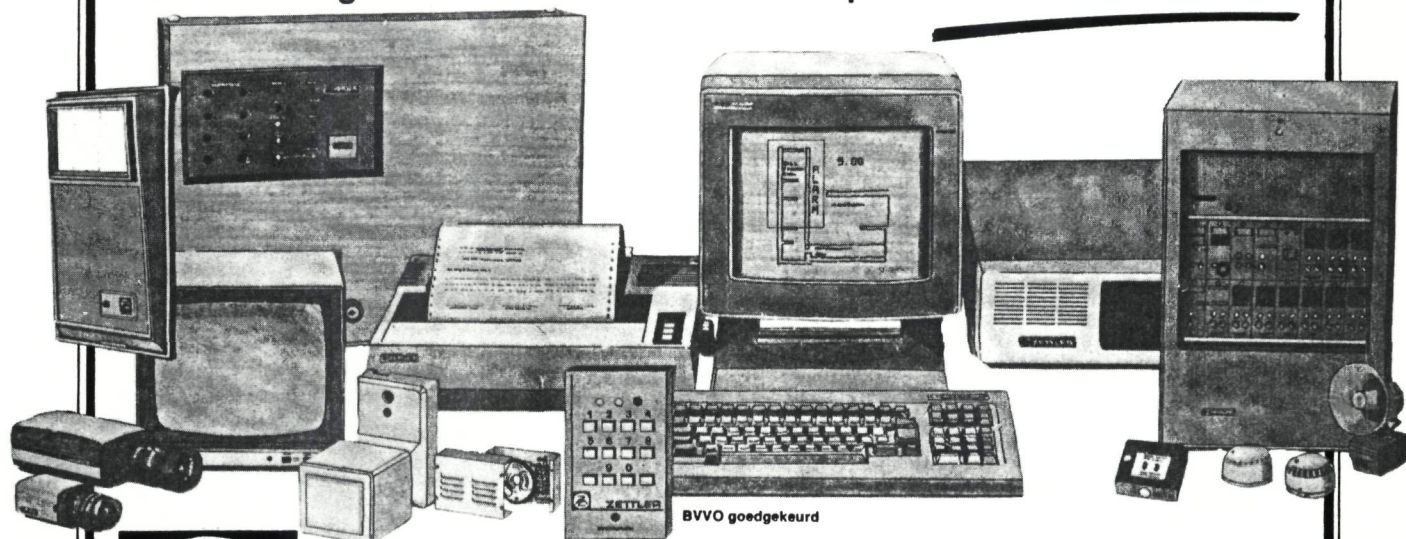
Klasse 5	D24
Klasse 4	
Klasse 1	D21

ADMINISTRATIEVE ZETEL:
LIEVEN BAUWENSTRAAT 20
8200 BRUGGE 2
TEL. 050/31.55.81
TELEX 82476 b-c-b

BOUWONDERNEMING GOETINCK.

ZETTLER, WANT VOORKOMEN IS BETER DAN GENEZEN.

De Zettler systemen voor brand- en diefstalbeveiliging zijn een betrouwbaar kwaliteitsproduct van de Europese technologie. Wilt u uw onderneming integraal beschermen? Enkel een detektiesysteem voorkomt het gevaar. Kom er met ons eens over praten. Telefoon: 02/720.50.70

ZETTLER BELGIË N.V.

Steenweg op Leuven 972 - 1140 Brussel

TEL.: ☎ 02/720.50.70 - TELEX: 23898

BVVO goedgekeurd

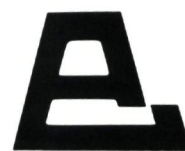
ZETTLER INSCHAKELEN IS
HET GEVAAR UITSCHAKELEN

AGREF N.V.

Tragelweg 4

— 9200 WETTEREN —

Tél. : 091/69 19 11

LEVERDE
DE PLAFOND-
ELEMENTEN IN
ARCHITECTONISCH
BETON VOOR
HET LAM GODS

AGREF REALISEERT UITVOERINGEN IN ARCHITECTONISCH BETON EN KUNSTSTEEN

Binnengewelf - gotisch plafond

Tudor-schouw en geomamenteerd plafond

GION
PERSONENVENNOOTSCHAP MET BEPERKTE AANSPRAKELIJKHEID p.v.b.a.

Grote Steenweg 229/1
2600 Berchem Tel. : 03/230.02.26

RESTAURATIE EN REPRODUCTIE VAN
ORNAMENTEN, MOULURES, KROON-
LIJSTEN, ZUILEN, KONSOLES, NISSEN ...
IN EIGEN ATELIER

Romeins kader in café ENTASIS, Keizerlei, Antwerpen.
Architect : L. Lambrechts

Uitvoering met anorganische produkten.

Levering en verwerking van:
MINEROS en KEIM produkten

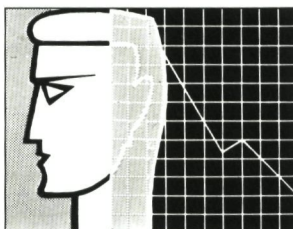
BETONSANERING
SPUITBETON
GEVELKOSMETIKA
WATERDICHTING
STEENRESTAURATIE
BETONREPARATIES

bagrat

ISO-Isoleertechniek

BAGRAT BELGIUM p.v.b.a.
Dr. Van de Perrestraat 289
2440 GEEL
Tel. 014/58 04 90

M.568 1/2

Vormingsinstituut KMO
Centrum Brugge
Spoorwegstraat 14
8200 Brugge 2

Gedurende een 7-tal jaren wordt in bovenvermeld instituut de cursus Restauratie van Gebouwen georganiseerd.

Programma-inhoud :

- Restauratiefilosofie
- Kennis van de lokale architectuur
- Bouwpatologie
- Curatieve ingrepen-preventie

Docenten :

- L. Constandt, Ir.-architect,
Adjunct-directeur Dienst monumentenzorg stad Brugge
- B. Vanden Houte, Adviseur bouwchemie
- J. Kennis, Gewezen secretaris van het N.H.V.B.
- A. Meyer, Architect
- R. Loeys, Verantw. kostprijsber. bouwonderneming.
- M. Verwatermeulen, Restauratie glas

Organisatie :

Deelnamerecht : 2.200,- fr.
Aanvang : 15 september 1985
Duur : 2 jaar, 1 lesavond (maandag)
per week
Inschrijvingen en inlichtingen :
tel. 050/38.35.81 - 38.36.41
vragen naar G. Werbrouck

M & L BINNENKRANT

EEN JOURNAAL MET RECENTE INFORMATIE OVER DE
MONUMENTEN- EN LANDSCHAPSZORG

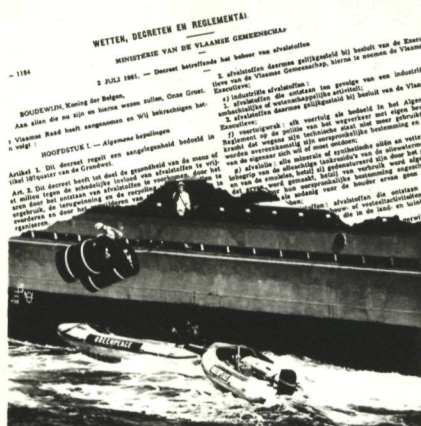

ANTWERPEN, Godshuis Landschot aan de Falconrui, detail van een stucco-engel rond het altaar. Het geheel was witgekalkt, met ingeschilderde koolzwarte ogen (zie verslag Conserveringsploeg p. IV tot VII).

Inhoud nr. 25 / Bijlage bij M&L 5/4 – Juli-Augustus 1986

Literatuur	II
B.M.L.-Activiteiten	III
Wet- en regelgeving	VII
Buitenkrant	VIII

P. Leroy, m.m.v. A. De Geest, **Milieubeweging en milieubeleid**, Antwerpen/Amsterdam, 1985

Het boek 'Milieubeweging en milieubeleid' heeft niet de ambitie het uitgebreide veld van het sociaal-wetenschappelijk milieu-onderzoek te bestrijken. Het gaat overwegend om twee sociale reacties op de milieuproblematiek: het ontstaan en de ontwikkeling van de milieubeweging enerzijds en de gestage uitbouw van het milieubeleid anderzijds.

In het eerste deel van het eerste hoofdstuk worden de geschiedenis en ontwikkeling van de milieubeweging sinds het Europees jaar voor de Natuurbescherming (1970) geschetst. Hierbij wordt voornamelijk aandacht besteed aan de oprichting van de Bond Beter Leefmilieu in 1971, het langzaam op gang komen van militante milieu-acties in de jaren 1970 en het ontstaan van AGALEV. In het onderzoek naar de sociale samenstelling en het maatschappelijk draagvlak van de milieubeweging en ook bij het gedachtengoed van de milieubeweging, werd in hoofdzaak uitgegaan van onderzoeksmateriaal uit de Verenigde Staten.

Het verband met onze eigen 'milieubeweging' kan, aan de hand van universele elementen als het rapport van de Club van Rome en de huidige 'beschavings-crisis', nochtans vlug gelegd worden.

Tenslotte komt ook de vertaling van de ecologische denkrichting in de politiek aan bod.

In een tweede deel wordt dieper ingegaan op de strategieën van de milieubeweging. Eerst wordt een vergelijking gemaakt tussen de 'natuurbehoudsbeweging' en 'de actiegroepen voor milieudefensie'; dit onderscheid alleen al lijkt mij erg kunstmatig, gezien de onverbreekelijke samenhang tussen natuur en milieu. De auteur, die zich reeds geruime tijd als waarnemer in de kringen van de Bond Beter Leefmilieu beweegt en ook zijn doctoraatsthesis aan dit onderwerp wijdde, stelt dat de natuurbehoudsbeweging zich a-politiek opstelt en eerder zal overleggen dan de actiegroepen voor milieudefensie, die vooral militante acties — en dan nog volgens een vrij vast scenario, aldus de auteur — zouden voeren. Recente ontwikkelingen in natuur- en milieubeweging hebben soms het tegendeel bewezen...

Het tweede hoofdstuk belicht het milieubeleid in Vlaanderen vanuit een sociologische gezichtshoek. Ook hier wordt eerst een historisch overzicht gegeven van de situatie in Vlaanderen vanaf 1945 (Algemeen Reglement op de Arbeidsbescherming) tot na de staatshervorming van 1980 (nieuwe bevoegdheidsverdeling). Hierbij vallen enerzijds de veralgemening van het beleid op, maar anderzijds ook de differentiatie in verschillende sectoren en bevoegdheden.

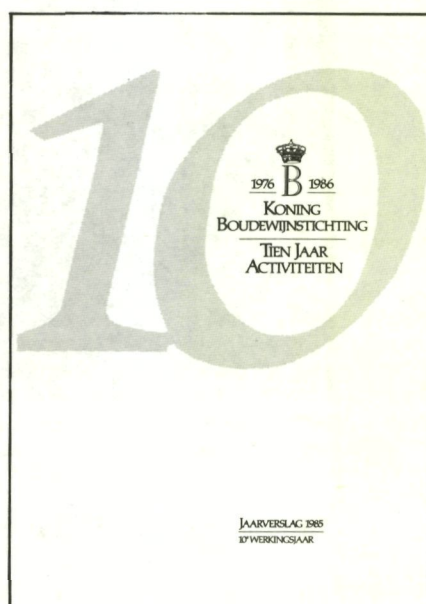
Wat de bestuurlijke organisatie betreft, wordt de versnippering met al haar nadelen benadrukt. Bij de besluitvorming en tenuitvoerlegging lijkt deze versnippering niet langer het hoofdprobleem te zijn. Nu nog meer dan vroeger spelen de bevoegdheids- en belangenconflicten een grote rol. Informele beïnvloeding en overleg, onder meer via het weinig doorzichtige en selectief toegankelijke parallelle circuit, behoren hierbij tot de geplogenheden. De auteur wijst daarom op de nood aan een politieke en bestuurlijke reorganisatie. De politisering van het milieuvraagstuk kwam in Vlaanderen zeer recent op gang met AGALEV. Tot dan toe werden milieuproblemen slechts beschouwd als technische problemen, die dan nog weinig belangstelling genoten in het parlement. In het laatste deel 'milieuproblematiek als nieuwe sociale en politieke uitdaging', houdt de auteur een pleidooi voor meer inspraak en participatie in het milieubeleid, hoewel hij dadelijk ook vaststelt dat er grenzen zijn: de geringe deelname, de rechtsonzekerheid en het wantrouwen vanwege de milieugroepen.

Tot slot van dit hoofdstuk wordt nog gepleit voor een betere instrumentering van het milieubeleid, door onder meer het hanteren van algemene in plaats van afzonderlijke normen, het invoeren van 'milieueffingen' en een technologisch innovatiebeleid. Hier doet de auteur dus duidelijk wat de politici deden: milieuproblemen beschouwen als technische problemen. De uiteindelijke bedoeling van het boek, de sociale actievormen en de politieke beleidsmaatregelen op hun feitelijke doelmatigheid en effecten te beoordelen, werd mijn inziens niet bereikt; daarvoor werd de materie te eenzijdig en te fragmentarisch benaderd.

L. Meesters

Koning Boudewijnstichting

Van de Koning Boudewijnstichting verscheen zopas het jaarverslag 1985 met als titel: **1976-1986. Koning Boudewijnstichting. Tien jaar activiteiten**. Het werd in twee delen opgesplitst: eerst wordt teruggeblikt op de eerste tien bestaansjaren van deze instelling die een glazen huis wil zijn; het tweede deel is het eigenlijke verslag van 1986. Naar aanleiding van het tiende bestaansjaar brengt de Stichting nog een brochure uit en een audiovisuele montage.

Koning Boudewijnstichting - Secretariaat
- Brederodestraat 21 - 1000 Brussel - Tel.: 02/511.18.40.

M & L B.M.L.-ACTIVITEITEN

Het Volkslied van de Vlaamse Gemeenschap ook op plaat gezet

Bij de voorstelling op 9 juli 1985 van de officieel vastgestelde afbeelding van de vlag enerzijds en van de officiële versie van de tekst en de notatie van de melodie van het Volkslied van de Vlaamse Gemeenschap anderzijds, bleek hier voor bij een ruim publiek een grote belangstelling te bestaan.

Achteraf bleek dat er eveneens een grote vraag was naar vlaggen, partituren en fonoplaten van het volkslied. Om deze reden achtte het Bestuur voor Monumenten en Landschappen het gewenst er voor te zorgen dat de juiste vlaggen en de juiste partituren en opnamen geproduceerd en in de handel gebracht zouden worden.

De vlaggenproducenten werden aangeschreven en uitgenodigd om modellen voor te leggen die beantwoorden aan de officiële afbeelding.

Na onderzoek van de ingediende modellen en na advies van de Vlaamse Heraldische Raad kon het Bestuur voor Monumenten en Landschappen attesten afleveren voor de firma's Waelkens en Fidora met de vermelding dat vlaggen van deze firma's beantwoorden aan de officiële afbeelding.

Voor de partituren voor symfonisch orkest (zonder en met koor), harmonie-orkest (ook geschikt voor fanfare), koperensemble, piano en orgel werd het akkoord verkregen van het Jef Van Hoofonds 'De Crans', om gebruik te maken van de schitterende orkestratie en arrangementen geschreven door Jef Van Hoof (1886-1956) van wie de honderdste verjaardag van zijn geboortedatum dit jaar wordt herdacht.

De verschillende versies werden door Hans Swinnen naar advies van het A.N.Z. gereviseerd en aan de officiële notatie aangepast. Na consultatie bij de Vlaamse muziekuitgeverijen werd de uitgave van de verschillende partituren en de partijen voor meer dan veertig instrumenten toevertrouwd aan de uitgeverij de Noteboom.

Het 'Koninklijk Filharmonisch orkest van Vlaanderen' en het 'Groot harmonie-orkest van de Gidsen' werden bereid gevonden de symfonische versies (zonder en met koor) en die voor harmonie-orkest en koperensemble voor opname uit te voeren. Deze vier uitvoeringen werden vervolledigd met piano- en een orgelopname, uitgevoerd respectievelijk door Jozef de Beenhouwer en Kristiaan Van Ingelgem.

De uitvoeringen werden digitaal opgenomen en digitaal gemonteerd door de Klankstudio Steurbaut (Gent).

De verschillende Vlaamse platenproducenten werden aangeschreven met de vraag om een DMM maxi-single met de zes opgenomen versies uit te brengen. Het interessante voorstel kwam van uitgeverij 'Eufoda' die er zich toe verbond om minstens 3 000 exemplaren in de handel te brengen vóór 11 juli 1986. In oktober 1986 volgt dan een compact-disc waarop de versies van het volkslied door het 'Groot harmonie-orkest der

De heer Goedleven tijdens zijn spreekbeurt.

Gidsen', aangevuld met een repertorium van Vlaamse componisten, worden gebracht.

In de gotische zaal van het Brusselse stadhuis stelde 'Eufoda' op dinsdag 24 juni deze nieuwe plaat met de zes verschillende uitvoeringen voor.

De heer Geens, Voorzitter van de Vlaamse Executieve, neemt uit de handen van de heer Van Gerven het eerste exemplaar in ontvangst.

De heer Goedleven, Adviseur-hoofd van Dienst, leidde de voorstelling in met een spreekbeurt over 'De Vlaamse Leeuw, strijdlid en Volkslied van de Vlaamse Gemeenschap, in zijn nieuwe versie'.

De Heer Van Gerven, Nationaal Voorzitter van het Davidsfonds, had het over de totstandkoming van deze plaat.

De heer Geens, Voorzitter van de Vlaamse Executieve en vervolgens de heer Dewael, Gemeenschapsminister van Cultuur, mochten de eerste twee exemplaren van deze maxi-single in ontvangst nemen.

Uitleg over de verschillende versies werd verschaft door de heer D'hulst, Secretaris-generaal van het Davidsfonds. De plechtigheid werd besloten met de beluistering van de uitvoering voor koor en symfonisch orkest.

Na deze voorstelling bood de Kredietbank de genodigden een receptie aan.

Technische steekkaart

- De Vlaamse Leeuw (Eufoda 1108);
- 6 uitvoeringen van telkens 2'20,,;
- maxi-single (45 toeren);
- digitaal opgenomen en gemonteerd;
- vervaardigd volgens het Direct Metal Mastering (DMM)-systeem;
- handelsprijs: 299,-fr.;
- verdeling in de platenhandel: Poketino, Ad. Maxlaan 146, 1000 Brussel (tel.: 02/217.29.37).

M. Ramakers

De heer Dewael, Gemeenschapsminister van Cultuur, nam eveneens een eerste exemplaar in ontvangst.

De omzendbrief van de Gemeenschapsminister van Cultuur betreffende het Volkslied en de Vlag van de Vlaamse

Gemeenschap, wordt integraal weergegeven in deze binnenkrant onder de rubriek 'wet- en regelgeving'.

Werkzaamheden van de Conserveringsploeg

In de *Sint-Dimfnakerk* in *Geel* kampten met problemen van houtaantasting door *Anobium Punctatum*, vooral in recenter hout (predella van het bekende retabel op het hoofdaltaar). Er werden injecties verricht met een insecticide-fungicide en van enkele sculpturen werd de verflaag gefixeerd. De Calvariegroep, die hoog op een balk aan de ingang van het koor prijkt, werd eveneens tegen houtwormaantasting behandeld.

In de historische *apotheek* van *Maaseik* werd begonnen met een kleuronderzoek naar de oorspronkelijke kleurgeving van het apotheekmeubilair. Onder de huidige houtimitatie met talloze vernislagen zitten de originele, zeer heldere kleuren (rood, geel, helblauw, zwart). Dit onderzoek moest voorlopig worden gestaakt wegens gebrek aan vervoermogelijkheden.

In de *Sint-Niklaaskerk* in *Gent* werden vier paneelschilderingen behandeld tegen opstulpingen van de verflaag. Wegens de restauratie van het kerkgebouw, zijn deze panelen voorlopig ondergebracht in het Seminarie en in de

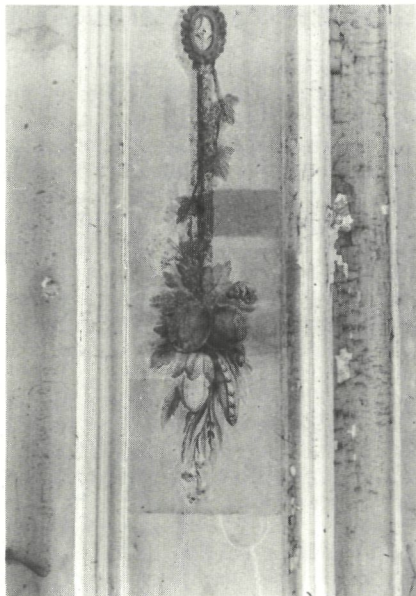
Mechelen, Sint-Romboutskathedraal, de panelen van het Kapittel van het Gulden Vlies vóór de fixering (15de eeuw).

Mechelen, Sint-Romboutskathedraal, een paneel na de fixering.

Sint-Pieters-Rode, Kasteel van Horst, een hoekkapiteel tijdens het onderzoek naar de onderliggende polychromie (14de eeuw).

Merendree, Pastorie, detail van de 18de-eeuwse decoratie tijdens fixeringsproeven.

Pastorie. Tevens werd er, samen met het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium, hulp verstrekt bij het vooronderzoek van het hoofdaltaar en enkele zijaltaren.

In de kooromgang van de *Sint-Romboutskathedraal* in *Mechelen* hangen een groot aantal 15de-eeuwse geschilderde wapenschilden van het kapittel van het Gulden Vlies. Ze hadden te lijden onder zeer ernstige afschilferingen

van de verlaag. Ze werden gefixeerd met een mengsel van was en hars.

Het kasteel van *Horst* in *Sint-Pieters-Rode* bewaart nog oude gedeelten uit de 14de eeuw, waaronder de massieve vierkante donjon. Tijdens aanpassingswerken in de torenkamer stootte men toevallig op oude muurschilderingen, die uit de bouwperiode kunnen dateren vermits zij zich op de onderste afwerkingslaag bevinden. Als geheel van bin-

nendecoratie uit de 14de eeuw (?) is dit uiteraard bijzonder interessant. Voor dit ensemble werd gebruik gemaakt van repetitiemotieven (een knielend hert in een soort gestileerde wolk) en van een schitterend kleurenpalet. Alle bouwonderdelen en sculpturale details zijn in verschillende kleuren uitgemonsterd.

Ook deze werkzaamheden dienden vroegtijdig onderbroken, omdat de ploeg niet meer over een dienstvoertuig beschikte.

In de *Sint-Martinuskerk* van *Zolder* werden gemarouffleerde schilderijen op doek van Joris Helleputte gedemonteerd en tijdens de lopende restauratiewerken voorlopig in drogere oorden ondergebracht.

In de *Sint-Rumolduskerk* in *Steenokkerzeel* werden proeven uitgevoerd om de bestaande neogotische stoffering van het koor en de zijbeuken, het koormeubilair en de kruisweg te reinigen.

Tijdens het vooronderzoek van de restauratie van een historisch pand (Geldmunt 28) in *Gent*, werden de muurschilderingen in de traphal nader vrijgelegd. Het betrof een illusionistisch geheel met een geschilderde trapleuning en daarachter bomen en struiken. Onderaan liep de schildering uit in marmerpanelen (imitatieschildering) en gemarmerde zeilen langs weerskanten van de trap. Deze decoratie dateerde uit de late 18de eeuw en kon wegens de uiterst slechte technische bewaringstoestand niet behouden worden.

Onder het rijke kunstbezit van de Karmelietessen aan de *Rosier* van *Antwerpen* bevindt zich een groot paneel met een voorstelling van de Emmaüsgangers. De opstulpingen in de verlaag werden gefixeerd. Ook een levensgrote Christus op de koude steen werd behandeld tegen houtworm en afschilferende polychromie.

Het *Hof van Bladelin* in *Brugge* bewaart in zijn straatgevel een sierlijk neogotisch baldakijn. De oorspronkelijke kleurstelling werd onderzocht, in het vooruitzicht van de restauratie van dit kleinood. Ook de prachtige medaillons op de binnenplaats, met de 15de-eeuwse portretten van Clarice Orsini en Lorenzo de Medici, vroegere eigenaars van dit prachtig complex, werden onderzocht. Deze halfreliefs waren in witte natuursteen uitgehouwen en vervolgens in terracotta rood geschilderd. De gebouwen van het Hof van Bladelin zijn thans reeds gerestaureerd. De restauratie van de voornoemde sculpturale onderdelen zullen het geheel passend afwerken.

Het pand *De Grote Sterre* op de Markt in *Damme* is aan restauratie toe. Het voor-

Antwerpen, Godshuis Landschot aan de Falconrui, cartouche (17de eeuw) met putti na het verwijderen van de talloze kalklagen. Het geheel was in steenkleur (lichtgrijs) geschilderd, met een zwarte schaduwchildering errond. Bemerkt ook de interessante hardstenen deuromlijsting.

onderzoek is volop aan de gang en in deze context werd de oorspronkelijke kleurstelling van het houtwerk onderzocht (schouwen, deuren, kasten, e.d.).

Twee kleine paneeltjes uit het schilderijenbezit van het *Prinselijk Begijnhof* in Brugge werden gefixeerd. Ze stellen Maria en Christus voor en bevinden zich in de sacristie van de begijnhofkerk.

In een begijnhofpand, gelegen *Krankenstraat 3* in Mechelen, heeft de eigenaar een muurschildering boven de schouw ontdekt. De schouwmantel is versierd met een decoratief geheel met bloemen-vaas en illusionistisch gordijnmotief. Het geheel werd vrijgelegd en gefixeerd.

Een levensgroot Madonnabeeld uit de *Sint-Martinuskerk* in Kessenich/Kinrooi werd volledig behandeld. Het was in een zeer slechte bewaringstoestand en diende omslachtig te worden gefixeerd. De talrijke kleine lacunes werden bijgetint.

In een beschermd woonhuis in de *Vaartstraat 44* in Leuven werd een beperkt kleuronderzoek uitgevoerd in het interieur.

De *pastorie* van Merendree, waarvan de constructie thans in restauratie is, bezit een merkwaardig gedecoreerd salon uit de 18de eeuw met verfijnd stucwerk en subtiele schilderijen. Er werden proeven verricht voor een eventuele fixering van de muurschilderingen, die vooral op de tuinmuur volledig aan het afschilferen zijn.

In het *Godshuis Landschot* op de Falconruï in Antwerpen treft men in de kapel

nog een zeldzaam gaaf interieur aan. Steekproeven wezen uit dat de muren wit gepleisterd waren. Boven de ingangsdeur bevindt zich een gestuct ensemble, omgeven door twee putti uit de 17de eeuw. Het massieve hoofdaltaar met zijn rode en zwarte marmers is omgeven door engelen in stucwerk en guirlandes. Rond dit altaar en rond het medaillon boven de ingangsdeur was, zoals gebruikelijk in de 17de eeuw, een zwarte schaduwchildering aangebracht, om de figuren ruimtelijk los te maken van de witte muurpartijen. Het stucwerk van het medaillon was lichtgrijs geschilderd. De figuren rond het altaar waren wit gekalkt. Op beide waren de ogen van de personages koolzwart ingeschilderd. Talrijke lagen overkalking hadden het reliëf afgezwakt en de behandeling van dit interieur startte met het verwijderen van de talloze kalklagen. Deze behandeling werd uitgevoerd in samenwerking met de restaurateurs van het O.C.M.W., dat dit gebouw in eigendom heeft.

In de *Sint-Martinuskerk* van Tielt-Winge werd een beperkt kleuronderzoek uitgevoerd vanop een mobiele stelling. De plafonds van transept en koor zijn namelijk rijk versierd met stucwerk. Al deze details vertoonden een enorme rijkdom en verscheidenheid van kleuren, zodat een uitgebreider onderzoek noodzakelijk is.

Het *Empirekasteel* van Marken in Kortrijk wordt binnenkort herschilderd. Kleuronderzoek wees uit dat het geheel oorspronkelijk rood geschilderd was, in tegenstelling tot de huidige nogal zwakke kleurstelling (oker en wit). Opvallend is dat de pilasters en andere architectuurdetails origineel in dezelfde tint als

Antwerpen, Grote Markt (Leona), detail van de beschrijving na het vrijleggen.

de gevel waren meegeschilderd, en niet zoals nu door een andere tint naar voren gebracht. Het geheel zal zonder twijfel in de oorspronkelijke kleurstelling aan monumentaliteit winnen, en tevens een prachtig contrast vormen met het Engels park rondom.

De *Madonnabeelden* op de Antwerpse straathoeven zijn iedereen bekend. Op de hoek van de *Groenkerkhofstraat* staat een bijzonder mooi exemplaar, dat op initiatief van de eigenaar hersteld wordt door zelfstandige restaurateurs. Bij deze werken heeft de ploeg hulp verleend in het vrijleggen van het terracotta-madonnabeeld en de houten sokkel met gesculpteerde en gepolychromeerde guirlandes.

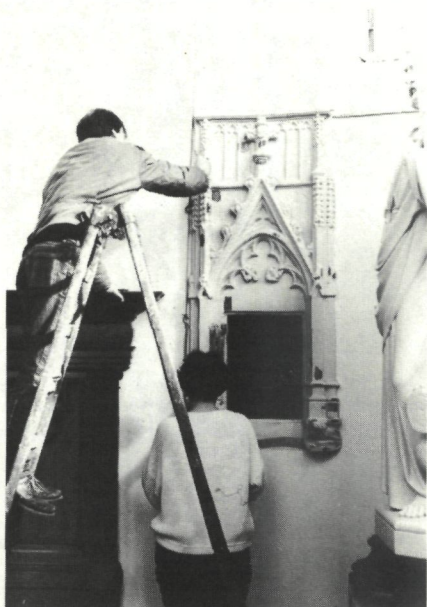
Een gotisch baldakijn in steen siert het koor van de *Sint-Lambertuskerk* in Ekeren. Er werd een kleuronderzoek verricht naar de vroegere beschrijving en hieruit bleek dat de oudste beschrijving bestond uit bladgoud, rood en zwart. De tweede laag was veel eenvoudiger en was monochroom grijsblauw, een soort imitatie-hardsteen. Omdat de steensculptuur zelf nogal verweerd bleek, werd geopteerd voor het herschilderen van dit geheel in de grijsblauwe tint van de tweede periode. Dit werd uitgevoerd in temperaverf.

In de *Sint-Salvatorkerk* in Brugge wordt momenteel gewerkt aan het fixeren van paneelschilderingen, die zware afschilferingen vertonen.

De *Sint-Margarethakerk* van Baardgem-Aalst bewaart enkele merkwaardige gepolychromeerde houtsculpturen:

Antwerpen, Grote Markt (Leona), detail van de beschrijving na het reinigen en bijtinten van de lacunes met aquarel.

Ekeren, Sint-Lambertuskerk, gotisch baldakijn in witsteen tijdens het onderzoek van de polychromie.

een Christus op de koude steen, een Madonna en een Sint-Jozef met Kind en een patroonheilige. Ze waren zwaar door houtworm aangetast en verzwakt en de verflaag vertoonde talrijke lacunes en afschilferingen. Ze werden volledig geconserveerd.

Alweer tijdens aanpassingswerken werden, zoals zo dikwijls in oude panden, muurschilderingen gevonden op de eerste verdieping van een huis op de Grote Markt in Antwerpen (thans Snackbar Leona). Het zijn grote fragmenten van een volledige interieuraankleding uit de 16de eeuw. Met als hoofdkleuren rood en groen verschijnen vrouwenhoofden in kunstig uitgewerkte omlijstingen. De fragmenten zijn technisch en artistiek zeer knap uitgewerkt en zijn zeer kwaliteitsvol. Ze werden vrijgelegd, gereinigd en met aquarel geretoucheerd om de samenhang te herstellen. Afgeschermd door een glasplaat zullen ze binnen enkele maanden voor het publiek zichtbaar zijn.

De laatste maanden zijn talrijke aanvragen voor tussenkomst van de conserveringsploeg binnengekomen. We vermelden er enkele: conservering van de apostelbalk en sculpturen in de Sint-Martinuskerk in Berg/Tongeren, conservering van sculpturen en panelen in de Sint-Martinuskerk van Wezemael, behandeling van de beelden van Guigoen, injecteren tegen houtworm van de beelden van de Sint-Gorgoniuskerk in Hoegaarden, behandeling van de muurschildering in de Graethemkapel in Borgloon, fixering van de schilderijen van de Genovevakerk in Zepperen, fixering van het plafond in de kerk van

Veulen, onderzoek naar schilderijen in het kerkje van Gotem... De meeste van deze werken zullen echter nog maanden op uitvoering moeten wachten, wegens technische problemen.

M. Buyle

De Afdeling Beveiliging deelt mee...

In de loop van de maand juni werd een voorlopige beveiligingsinstallatie tegen diefstal geplaatst in de *Sint-Pauluskerk in Antwerpen*. Meer in het bijzonder werden de lambrizeringen in de zijbeuken, de Lepantokapel, de schatkamer en de gang van het vroegere abdijcomplex voorzien van een dagbeveiliging, specifiek afgestemd om vandalisme te

voorkomen, gecombineerd met een volledige ruimtebeveiliging voor tijdens de nacht. Deze voorlopige beveiliging blijft operationeel in afwachting dat een definitief technisch advies met betrekking tot de installatie van een permanent systeem wordt opgemaakt.

Een voorlopige beveiligingsinstallatie werd opgesteld in de *Gentse Sint-Baafs-kathedraal* naar aanleiding van de werkzaamheden uitgevoerd aan het Lam Godsretabel en de overplaatsing ervan in de vroegere doopkapel.

In de loop van de maand juli zal de *Sint-Bartholomeuskerk in Korbeek-Dijle*, die een waardevol Sint-Stefanusretabel herbergt, voorlopig beveiligd worden in afwachting van de plaatsing van een definitief beveiligingssysteem.

M & L WET- EN REGELGEVING

Omzendbrief ML 1986/1: betreffende volkslied en vlag van de Vlaamse Gemeenschap

Aan de Heren Provinciegouverneurs
Bij decreet van 3 juli 1973 werden een eigen vlag, volkslied en feestdag voor de Vlaamse Gemeenschap vastgesteld (B.S. 12.9.1973).

Bij Ministeriële Besluiten van 11 juli 1985 (B.S. 11 juli 1985) werden de afbeelding van de vlag en de versie van de tekst en de notatie van de melodie van het volkslied, officieel vastgesteld.

Bij Koninklijk Besluit van 5 juli 1974 (B.S. 10.7.1974) werd bepaald dat op officiële plechtigheden die plaatshebben op 11 juli het volkslied wordt uitgevoerd. Het volkslied mag eveneens worden uitgevoerd bij plechtigheden waar het nationaal volkslied wordt uitgevoerd. Er is eveneens bepaald dat op 11 juli de vlag van de Nederlandse Cultuurgemeenschap wordt gehesen op de openbare gebouwen; deze vlag mag eveneens op plechtigheden gehesen worden samen met de nationale vlag.

De openbare besturen dienen bij officiële plechtigheden en inzonderheid op 11 juli de officieel vastgestelde vlag van de Vlaamse Gemeenschap te hijsen, en het volkslied van de Vlaamse Gemeenschap

volgens de officieel vastgestelde versie van de tekst en van de notatie van de melodie te laten uitvoeren.

Volgende firma's brachten aan de officiële vaststelling beantwoordende vlaggen in de handel:

Waelkens - Tielstesteeweg 12-14 - 8780 Oostrozebeke
Fidra - Vooruitgangstraat 5 - 1400 Nijvel.

Partituren voor symfonisch orkest, harmonie-orkest, fanfare, koperensemble, piano en orgel, beantwoordend aan het bij Ministerieel Besluit vastgestelde volkslied van de Vlaamse Gemeenschap, zijn uitgegeven door de uitgeverij:

De Noteboom - Oever 10 - 2550 Kontich en zijn verkrijgbaar in de handel.

Een fonoplaat met de uitvoering van deze zes versies is te verkrijgen bij de uitgeverij:

Eufoda - Blijde Inkomststraat 79-81 - 3000 Leuven.

Ik moge U verzoeken de aandacht van de onder uw toezicht staande besturen te vestigen op de inhoud van deze omzendbrief en hem via het Bestuursmemoriaal van uw provincie ter kennis te brengen van de lokale openbare besturen.

P. Dewael
Gemeenschapsminister van Cultuur.

Grenspalen als kleine monumenten

In de loop van vele eeuwen zijn onze streken meermaals het onderwerp en de inzet geweest van oorlog en strijd, van bezetting en overheersing. Enkele van deze gebeurtenissen hebben hun sporen nagelaten op het terrein in de vorm van grenspalen als afbakening van het veroverde gebied: de Oostenrijkse heerschappij, de Franse annexatie (1792-1814), het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden (1815-1830), om het maar bij deze enkele te houden.

Zorg voor de kleine monumenten

De ouderdom en vooral de historiciteit verlenen deze grensstenen zeker de kwalificatie van 'kleine monumenten', maar in de zorg om het bewaren en beschermen van zoveel (grotere) monumenten in ons land, hebben zij niet voldoende aandacht gekregen.

Vele van deze palen zijn intussen in mindere of meerdere mate beschadigd,

Fragment van de Oostenrijks-Nederlandse grenspaal te Moelingen. Links de Oostenrijkse dubbelkoppige adelaar, rechts de Nederlandse klauwende leeuw.

Oostenrijks-Nederlandse grenspaal te Wachtebeke.

verdwenen, of werden in het beste geval overgebracht naar een museum. Toch zijn er nog heel wat blijven bestaan op hun originele, historische plaats.

Recent worden pogingen ondernomen om meer aandacht voor deze 'kleine monumenten' op te wekken en om uiteindelijk te kunnen komen tot een effectieve bescherming. Want meer nog dan andere monumenten duiden deze grenspalen de plaats van de geschiedenis aan op het terrein zelf. Meer dan wat ook zijn zij getuigen van de geschiedenis en raakpunten met het verleden. Meer dan welke andere monumenten ook verwijzen zij rechtstreeks naar het regime dat onze streken en ons volk beheerste en palen zij het terrein af waar dat regime heerste.

De tweede Oostenrijkse periode

Tijdens de periode 1713-1789 behoorde ons land tot het Oostenrijkse keizerrijk. Uit die periode dateren een aantal grenspalen die we thans nog kunnen terugvinden langs onze rijksgrenzen.

Oostenrijks-Nederlandse palen

Aan de huidige Belgisch-Nederlandse grens vinden we op verschillende plaatsen stenen palen terug die verwijzen naar de toenmalige grens tussen de (Nederlandse) Verenigde Provinciën en de (Belgische) Oostenrijkse Nederlanden. Zij zijn meteen de oudste ons bekende rijksgrenspalen in ons land. Deze Oostenrijkse palen zijn van verschillend model. In Stekene, achter de

kerk, vinden we een tweetal palen die de inscriptie 's Keyzers 's Conings Bodem' en 'Staten Bodem' dragen. In Moelingen, in de Voerstreek, staan vlak vóór het gemeentehuis en op enkele andere plaatsen langs de Maas, palen die aan de ene zijde de Oostenrijkse dubbelkoppige adelaar en het opschrift 'Oostenrijk' dragen, en aan de tegenovergestelde kant de klauwende Nederlandse Leeuw en de inscriptie 'Haar Hoog Mogende'.

Toch zijn ook die laatste soort palen niet helemaal gelijk (wat wellicht verwijst naar een andere leverancier en/of naar een andere periode), want waar deze wapenschilden in sommige palen uitgehouwen lijken te zijn (b.v. in Moelingen), liggen ze er bij andere palen als een soort medaillon bovenop (b.v. in Wachtebeke-Overslag en in Hoeke-Sluis).

Oostenrijks-Franse palen

Nog uit diezelfde Oostenrijkse periode, maar dan aan de grens met Frankrijk (en we beperken ons hier tot het Vlaamse landsgedeelte), dateren een aantal grenspalen die aan de ene zijde de drie Franse lelies (al of niet met het opschrift 'France') dragen, en aan de andere zijde de dubbelkoppige Oostenrijkse adelaar (al of niet met de inscriptie 'Oostenryk'). Dergelijke palen vindt men onder meer in Leisele, in De Moeren (Houtem), in Menen (waar er al verschillende verdwenen zijn) en in Nieuwkerke.

De Franse overheersing

Tijdens de periode 1792-1814 maakte ons land, evenals andere landen in Europa, deel uit van het grote Franse keizerrijk. Rijksgrenspalen zijn daar niet van overgebleven om de eenvoudige reden dat onze streken ruim binnen dat nieuwe Franse grondgebied vielen. De grenzen lagen verder.

Departements- en communepalen

Wel blijken er nog andere grenspalen uit die periode te bestaan, al bakenen zij dan wel departementen en gemeenten ('communes') af.

In het Oostvlaamse Buggenhout staat voor het gemeentehuis een dergelijke departementspaal die de toenmalige grens aanduidde tussen het departement van de Schelde (ESC-BUGG) en dat van de Twee Nethen (2 NETT. S.A.M. B 6).

In Wilrijk bijvoorbeeld vinden we een paalsteen terug die de grens aanduidde tussen de 'Commune de Wilryck' en die van 'Anvers'.

Verenigd Koninkrijk der Nederlanden

Na de nederlaag van Napoleon echter werden onze streken onder het gezag van de Hollandse Koning Willem I geplaatst in één groot Verenigd Koninkrijk der Nederlanden; langs de grens met de Franse zuiderbuur werden grenspalen geplaatst die thans nog op verschillende plaatsen terug te vinden zijn. Het zijn gewone, rechthoekige arduinen palen van ongeveer 40 à 50 centimeter

Frans-Nederlandse grenspaal uit 1819 in het Westvlaamse Westouter.

De grenspalen uit 1720 te Stekene-Dorp.

boven de grond en met 30 centimeter zijde. Aan de ene zijde dragen zij de letter 'F' (Frankrijk), met op één der tussenliggende zijden het jaartal '1819'. Hiervan zijn nog exemplaren terug te vinden in Adinkerke, De Panne, Kapelhoek, Westouter, Dranouter, Nieuwkerke, Menen, Rekkem en andere plaatsen.

1830 : het Belgische Koninkrijk

In de meer nabije geschiedenis zitten we meteen in het België van na 1830, dat voor eigen grenspalen heeft gezorgd aan de buurlanden: deze 'moderne' grenspalen vallen echter buiten het bestek van dit artikel.

Provinciepalen

Wel vermeldenswaard in dit korte overzicht zijn de provinciepalen die, voor zover wij weten, slechts door één provincie aan de grens van haar gebied werden geplaatst: alleen de provincie Oost-Vlaanderen heeft die gepresteerd en daarmee zelf ook een stukje grensgeschiedenis geschreven.

Het betreft hier meestal dezelfde soort paal, alhoewel ook hier weer details kunnen verschillen: een granieten paal van 2,5 tot 3 m hoog, een ronde zuil staande op een zeshoekig voetstuk. Bovenop de zuil staat een bol; rond de paal slingert zich een stenen lint waarin de namen van de provincies die elkaar hier raken, gebeiteld staan (in het Frans!).

Andere palen

Buiten deze palen staan er in ons Vlaamse land nog verschillende andere grenspalen die hetzij een wereldlijk gebied dan wel een kerkelijk of abdijdomein

hebben afgebakend. Er zijn gemeentepalen, domaniale palen, heerlijkheidspalen, octrooipalen en andere die soms onder een eigen benaming een stukje plaatselijke geschiedenis en folklore uitmaken. Gent, Knesselare, Schoten, Halle, Kessel-Lo, Keerbergen, Brugge, zijn slechts enkele steden/gemeenten met dergelijke palen.

„Mooi behouden” provinciepaal aan de grens van Antwerpen en Oost-Vlaanderen te Burcht - Kruibeke. Zonder stenen lint weliswaar. Naast de provincieschilden draagt de paal het jaartal 19.3.1923.

Een oproep en een pleidooi

Een pleidooi voor het behoud, de herwaardering en de eventuele bescherming van deze grenspalen, die veel te lang 'vergeten monumenten' zijn geweest, is hier zeker niet misplaatst. Zij verdienen op hun beurt de bescherming en de waardering van ons klassiek patrimonium. In een museum, als het niet anders kan, maar bij voorkeur op hun historische plaats in het landschap; daar waar zij hun rol hebben gespeeld.

Het opmaken van een inventaris van deze kleine monumenten is een eerste opgave voor geschiedkundigen, heemkundigen, folkloristen. De medewerking van plaatselijke historisch-geïnteresseerden, liefhebbers zowel als beroepshistorici, kan hier van groot belang zijn.

Alle informatie over nog bestaande historische grenspalen is dan ook van harte welkom bij 1. het Bestuur voor Monumenten en Landschappen, Belliardstraat 12-14-18 — 1040 Brussel (tel.: 02/513.99.20) of 2. de auteur: Douanecentrum - Kattendijkdok - Oostkaai 22 - 2000 Antwerpen (tel.: 03/234.08.40).

Jan Hellinckx

(foto's : Jan Hellinckx en Roland Teirlinck)

Beeld dat duidelijk aantoont hoe sommige van die historische grenspalen aan herwaardering en bescherming toe zijn : links vooraan steekt de F-N paal uit 1819 nog amper boven de grond uit.

Wandeltochten Koning Boudewijnstichting

De Monumentendag die in Tongeren op 21 juni (cf. M&L jg. 5, nr. 2, binnenkrant) werd gehouden, werd bijgewoond door de Gemeenschapsminister van Cultuur, P. Dewael. Ter deze gelegenheid hield de Minister een toespraak die als beleidsnota in verband met de monumenten- en landschapszorg mag worden beschouwd. Hij liet niet na de Koning Boudewijnstichting — die thans tien jaar actieafwerking achter de rug heeft — alle lof toe te zwaaien. Hij beloofde tevens een extra inspanning te leveren voor de subsidiëring van de restauratie van de Romeinse muur in zijn stad. Het corpus van deze toespraak volgt hierna:

„Wanneer wij er getuige van zijn hoe in Columbië een 12-jarig meisje onder het alziende en dus niets ontziende oog van fotografen en TV-camera's, haar hopeloze doodstrijd voert, wanneer wij de Komeet van Halley over ons beeldscherm zien razen, wanneer wij Georges Grün in de Feye-noord-kuip of Jan Ceulemans op de Mexicaanse hoogvlakten Belgische voetbalgeschiedenis zien schrijven, dan is het duidelijk dat bij dit einde van het tweede millennium van onze tijdrekening de Westerse mens zijn leven en zijn werken, zijn dromen en zijn angsten, zijn ambities en zijn illusies onophoudelijk verweven weet met de techniek.

Gemeenschapsminister P. Dewael in gezelschap van de prominenten van de stad Tongeren en van de medewerkers van de Koning Boudewijnstichting (foto V. Coucke).

Vanaf het eerste lied dat de wekkerradio in de prille ochtend zingt tot bij de ultieme druk op de lichtschakelaar in de late avond of vroege nacht, worden wij — elke dag

opnieuw — rechtstreeks of onrechtstreeks, dikwijls onbewust maar daarom niet minder intens, geconfronteerd met die inderdaad wondere wereld van de techniek.

Patrick Dewael kijkt met aandacht naar de Tongerse Monumenten (foto V. Coucke).

En wat geldt voor de Westerse mens, geldt in toenemende mate eveneens en evenzeer voor de mens in andere continenten.

De techniek staat kennelijk voor niets meer. Het is een tegelijkertijd hoopvolle en beangstigende vaststelling.

Hoopvol, omdat nieuwe welvaartsansen wenken omwille van vandaag nog ongekende en wellicht zelfs nog onvermoede technologische ontwikkelingen, die in steeds sneller tempo ons leven binnendringen, het vergemakkelijken en het verrijken. Beangstigend, omdat het gevaar dreigt dat de 21ste eeuw gebouwd zou worden met technische wonderen en technische sprookjes, waardoor andere — of zelfs alle — waarden als overbodige, als niet meer terzake zijnde ballast uit het toekomstbeeld geknipt zouden worden.

Kilheid en gevoelloosheid zouden elk sociaal contact beheersen en dus doden.

In ditzelfde Stadhuis mocht ik enkele maanden geleden zeggen, dat de gero-botiseerde hand — symbool van Flanders' Technology — altijd in voeling moet blijven met die andere hand: de hand met de nog wél warme vingertoppen. Hoe zeer de technologische revolutie, die nu ook de weg naar Vlaanderen heeft gevonden en die hier welkom is, ook noodzakelijk is voor het welvaartscheppende proces, toch zou het meer dan een misdaad — want een vergissing — zijn om uitsluitend te gaan zweren bij 'de techniek, alleen de techniek, niets dan de techniek'.

Ik heb gemeend deze inleiding aan te moeten heffen in deze stad, eens een bakermat van Keltische cultuur, nadien van Romeinse beschaving, ter gelegenheid van deze monumentendag die ingericht wordt door de Koning Boudewijnstichting in samenwerking met het Tongerse Stadsbestuur en een aantal plaatselijke verenigingen. U zult willen begrijpen dat ik, als Gemeenschapsminister van Cultuur onder meer belast met het beleid

inzake Monumenten en Landschappen, allerminst ongelukkig kan zijn met de keuze van de Stichting om deze dag in deze stad plaats te laten vinden (...).

Deze Monumentendag is (...) geen toeval. Hij is een bekroning van het werk dat de Koning Boudewijnstichting op dit vlak in de voorbije periode wilde leveren. Hij moge tevens een lanceerbasis worden voor nieuwe ideeën en initiatieven rond de monumentenzorg. Hij moet dus een bezinningsmoment inhouden voor iedereen die begaan is met de zorg voor ons cultureel patrimonium.

Dat patrimonium heeft recht op een zo ruim mogelijke aandacht. Wie zich de moeite getroost om even toerist in eigen streek te spelen, wie dus op speurtocht trekt naar oude kerken, historische gebouwen, waardevolle kastelen, hoeven en molens, komt zeer snel tot de voor hem of haar nog vaak onthutsende vaststelling hoe welig allerhande monumenten het landschap versieren.

Wanneer we bijvoorbeeld, vanuit om het even welke Vlaamse gemeente, een denkbeeldige cirkel zouden trekken van een tiental kilometers, zouden we met verbazing, met ver- en bewondering — en wat de Vlaamse kustgemeenten betreft, ongetwijfeld ook met natte voeten — aankijken tegen de immense rijkdom van ons cultuurpatrimonium.

In zo een, geografisch toch zeer beperkte ruimte zouden we moeiteloos een twintigtal, en wellicht zelfs nog heel wat meer, monumenten ontmoeten of ontdekken.

De Gemeenschapsminister van Cultuur in gesprek met de heer Cnops van de Stichting. Naast hem mevrouw Draye, eveneens medewerker bij de Koning Boudewijnstichting (foto V. Coucke).

En dan wil ik niet eens spreken van onze stadhuizen, belforten en kathedralen die terecht de trots van zovele steden zijn.

Ons cultureel erfgoed is dus enorm. Het draagt de geschiedenis van ons volk met zich mee: hoe het in vroegere tijden leefde, hoe het zich maar al te dikwijls diende te verdedigen achter omwallingen en grachten, hoe het werkte in zijn molens, hoe het handel dreef op zijn markten, hoe het zijn vrijheid en democratie afdwong en realiseerde in zijn stadhuizen.

Is het niet onze taak om dit cultureel patrimonium, om dit historische gemeenbest, opgerezen uit de jubel en vaak ook uit de pijn van ons volk, als een kostbaar iets te koesteren, teneinde het eens — op onze beurt — aan de toekomst toe te vertrouwen.

Dat is vooral in deze tijd een uitdaging. Wie het woord 'monumentenzorg' in de mond neemt, ontsnapt niet aan het thema 'restauratie', en kan het begrip 'financiering' dan ook niet zonder meer inslikken. Het ene hoort nu eenmaal onlosmakelijk bij het andere.

Restaureren is niet alleen duurder dan ooit, het kost bovendien ook meer dan nieuwbouw. Dit laatste maakt dat nog voor zeer velen meteen de verleiding gaat lonken, om de tand des tijds zijn slopingswerk dan maar te laten verrichten.

Twintig jaar geleden lag dat anders. Toen leken de bomen in dit land nog tot aan de hemel te kunnen groeien. In die gouden jaren '60 schenen zelfs de wildste fantasieën in realiteiten vertaald te kunnen worden.

De overheid hoefde zich slechts mee te laten drijven op de vloedgolven van de economische explosie, om haar financiële middelen en mogelijkheden te zien toenemen. En als zelfs dat niet volstond, greep men dan maar naar een zoveelste nieuwe fiscale aanslag.

Vandaag weten we beter. Vandaag weten we dat het goud van toen vooral oogverblindend heeft gewerkt. Vandaag weten we dat kippen nooit gouden eieren leggen. Vandaag weten we dat bomen nooit tot in de hemel groeien; vandaag blijkt die hemel integendeel vooral zure regens uit te braken over die bomen.

De financiële mogelijkheden van de overheid zijn dus heel wat beperkter geworden. De crisis is doorgedrongen tot in de fijnste vezels van de samenleving. Ook in de culturele sector drukt zij haar sporen en slaat zij wonden. Veel van wat 20 jaar geleden nog vanzelfsprekend leek, blijkt vandaag, zo al niet opgedroogd, dan toch flink verdund te zijn. Indien wij vandaag aan de vraag om overheidsgeld voor monumentenzorg zouden willen voldoen, dan zou mijn budget ver-zes-voudigd moeten worden!

Meer dan ooit dient het politieke beleid dan ook prioriteiten te bepalen. Niet alles is mogelijk, en dus moet er voortdurend gekozen worden. Voortdurend moet de vraag gesteld wat nog net wel, en wat niet meer kan. Dat geldt voor alle segmenten van de maatschappij en dus ook voor de monumentenzorg. Men doet er best aan zich van die waarheid scherp bewust te zijn wil men vermijden dat men zichzelf en — wat nog erger is — anderen iets wijs maakt.

Vanuit de financiële beperktheid heb ik er voor gekozen om in eerste instantie een reeks toelagen te besteden aan dringende instandhoudings- en onderhoudswerken. Net zoals elke goede huisvader eerst het dak van zijn woning zal herstellen alvorens de binnenhuisinrichting ervan aan te pakken, heb ik de binnenschilderwerken van monumentale kerken op een wachtlijst laten plaatsen. 'Wat éérs dringt, éérs dwingt'. Ook is een selectie gemaakt van de voor toelaging in aanmerking komende gebouwen. Ik weet dat een selectie altijd vatbaar is voor kritiek. Waarom dit niet en dat wel: het is een vraag die in ieder verhaal over saneringen onvermijdelijk opduikt.

Belangrijker lijkt mij evenwel de vraag naar de aard en omvang van het overheidsoptreden inzake monumentenzorg. Met voldoening las ik in de folder naar aanleiding van deze monumentendag dat 'monumentenzorg ieders zorg' is, of althans zou moeten zijn. Het is een stelling die ik met beide handen onderschrijf.

Te lang is in dit land naar monumentenzorg gekeken als iets dat, zo al niet uitsluitend dan toch hoofdzakelijk, een overheidsaangelegenheid was. Dat heeft geleid tot een aantal misbruiken en niet langer te dulden wantoestanden. Sommige eigenaars van beschermde gebouwen — ik weiger te veralgemenen omdat veralgemenen altijd intellectueel onjuist en moreel oneerlijk is — sommige eigenaars hebben verzuimd om te gepasten tijde de nodige, soms kleine onderhouds- en herstellingswerken uit te laten voeren. Daardoor zijn een aantal monumenten in zo een staat verkommerd geraakt dat een restauratie vele tientallen miljoenen kost. Op dat ogenblik begint dan de bedeltocht naar de minister, acht men het vanzelfsprekend dat hij financieel (en dan liefst nog voor het volle pond) over de brug komt, en doet men meteen verontwaardigd indien zou blijken dat hij bedankt voor een functie als puin-ruimer.

Het is duidelijk, het zou althans duidelijk moeten zijn, dat zulke toestanden niet langer kunnen worden getolereerd. Het komt er dus op aan een alternatief uit te denken en vervolgens ook in praktijk te

brengen. Gemakkelijk wordt dat niet, maar het is daarom niet minder noodzakelijk.

Ik vertrek van de stelling dat onderhoud restauratie overbodig maakt. Indien wij er in zouden slagen ons patrimonium van waardevolle gebouwen zo goed mogelijk te onderhouden, zouden wij nog slechts uiterst zelden te maken krijgen met hoog oplopende kosten voor restauratiewerken.

Het komt er dus op aan dit onderhoud te stimuleren. Dat kan op verschillende manieren, waarvan de ene de andere niet hoeft uit te sluiten.

Zo zouden we bijvoorbeeld als overheid vrijstelling of althans een aanpassing van de onroerende voorheffing op beschermde gebouwen in privé-bezit kunnen verlenen, op voorwaarde dat de eigenaar zijn gebouw degelijk zou onderhouden.

We zouden ook de uitgaven door de eigenaar voor onderhouds- en herstellingswerken fiscaal aftrekbaar kunnen maken. Ik weet wel dat de fiscale herstellwet deze mogelijkheid reeds heeft geopend voor een op dit ogenblik maximale aftrek van 250.000,-fr. Dit bedrag dient natuurlijk gevoelig opgetrokken, wil het een werkelijke en doeltreffende aansporing betekenen voor de eigenaar om de genoemde werken op eigen initiatief aan te laten vatten.

Verder zou de overheid een interestvergoeding kunnen toestaan voor leningen die aangaan worden voor onderhouds- en herstellingswerken door de eigenaar.

Ongetwijfeld zijn nog heel wat andere formules mogelijk. Ik wil met deze enkele voorbeelden alleen maar aangeven dat er in dit verband nieuwe initiatieven kunnen en ook moeten worden overwogen ter stimulering van het vrijwaren van ons monumentenpatrimonium.

Een tweede bron die wij dienen aan te boren, betreft de privé-sponsoring. Als ik vandaag de inbreng vaststel van de Koning Boudewijnstichting en de Nationale Loterij in de restauratie van een gedeelte van de Romeinse Muur, kan ik toch enkel maar concluderen dat zoiets toch ook op een ruimer vlak mogelijk moet zijn.

Waarom zouden bedrijven, en ik denk dan natuurlijk aan bedrijven in de dienstverlenende sector, niet door de overheid fiscaal geprikkeld worden, om zichzelf en hun talrijke lokale filialen te huisvesten in een gebouw met duidelijke maatschappelijke waarde? Natuurlijk zouden deze bedrijven deze gebouwen in een goede staat houden, omdat zij toch bezwaarlijk hun cliënteel en perso-

neel in verkrotte omstandigheden kunnen ontvangen of laten werken.

In dit verband moge ik er aan herinneren dat de Vlaamse regering het goede voorbeeld geeft. Samen met hun kabinetten zullen de Vlaamse Gemeenschapsministers zich zo spoedig mogelijk vestigen in de beschermde gebouwen aan het Brusselse Martelarenplein. Ik dacht dat iets dergelijks ook voor de privé-sector mogelijk moet gemaakt, mits het inbouwen van fiscale stimuli voor belangstellende bedrijven.

Tenslotte acht ik het noodzakelijk de bevolking, individuen en ondernemingen, er van te doordringen dat geld voor monumentenzorg géén weggegooid geld is. Naast de belangrijke culturele aspecten, vertoont de monumentenzorg een — nog te dikwijls veronachtzaamd — economisch aspect. Ik denk alleen al maar aan de bouwsector met zijn talrijke toeleveringsbedrijven. Ik zou ook kunnen wijzen op de impact van monumentale pracht op de toeristische sector.

Een goed verzorgd cultuurpatrimonium maakt een stad of gemeente aantrekkelijker, nodigt de mensen uit naar die stad of gemeente, kan dus ook de plaatselijke handel aanzwengelen, enzoverder.

Dit economisch aspect kan mijns inziens niet voldoende benadrukt worden, omdat het de zorg voor ons patrimonium in een veel ruimer en ook juist perspectief stelt.

Ziedaar, dames en heren, enkele ideeën in verband met het beleid dat ik met betrekking tot onze monumenten beoog.

Ik kan slechts hopen dat zij bij dit select publiek van 'insiders' en rechtstreeks betrokkenen, gehoor mogen vinden. Ik ben en blijf er van overtuigd dat er in Vlaanderen ter zake nog heel wat mogelijk is. Op voorwaarde althans dat we ook op dit vlak van de al te lang volkomen platgetreden padjes willen afstapen, en nieuwe wegen zoeken en inslaan. Deze monumentendag, die de zorg voor ons patrimonium in de schijnwerpers van de publieke aandacht plaatst, leek mij daarvoor een geschikt platform. Ik zou de initiatiefnemers trouwens willen uitnodigen om telkenjare tijdens het eerste week-end van de zomer, in steeds een andere Vlaamse stad of gemeente, een dergelijke dag te organiseren (...).

Op deze eerste dag van een nieuwe zomer ben ik de dankbare getuige van de belangstelling en van de eerlijke bekommernis om ons rijk cultureel patrimonium.

Dat stemt hoopvol. Dat bewijst dat Vlaanderen Leeft !"

Koninklijke Vereniging der Historische Woonsteden van België: prijzen 1986

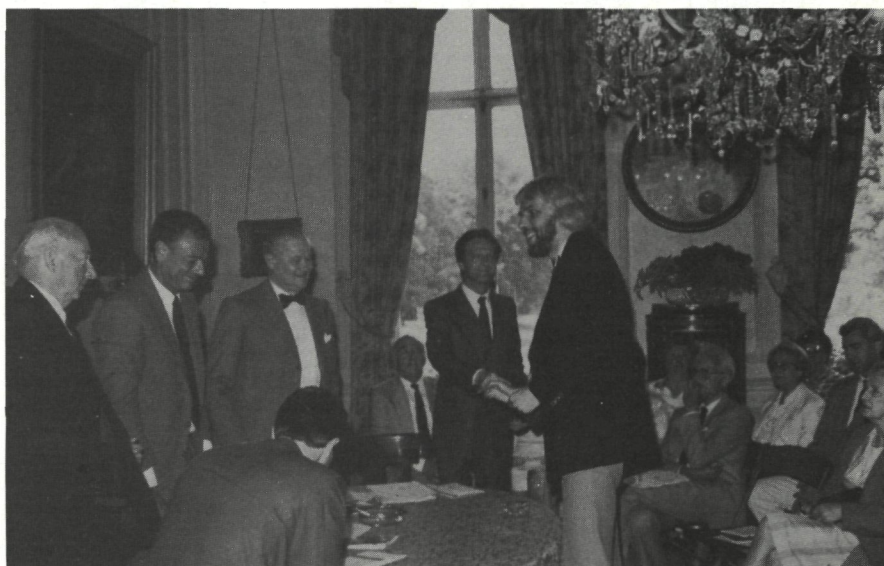
Sinds haar bestaan (1934) ijvert de Koninklijke Vereniging der Historische Woonsteden van België, v.z.w., voor de ruime bekendmaking van het architecturale patrimonium. Een van de recentste initiatieven van de Vereniging is het toekennen van prijzen.

De Prijs Paul de Pessemier (1984) wordt genoemd naar de Vlaamse industrieel die er de stichter van is. De inzendingen voor deze prijs moeten een bijdrage bevatten die het accent legt op de integratie van een gebouw in de sociale en economische opgang van het Vlaamse Volk. Dit jaar werd de inzending geselecteerd van Herman Stynen, medewerker van het Bestuur voor Monumenten en Land-

schappen, die een gedetailleerde studie maakte over het Antwerpse huis 'De Passer' van architect J.J. Winders, voorloper van de neo-Renaissance in Vlaanderen.

Een tweede prijs, de Prijs L. P. Descamps (1985), tevens genoemd naar de stichter, heeft tot doel de aandacht te vestigen op een gebouw in het Franstalige gedeelte van het land waarvan het voortbestaan bedreigd wordt. Bernard Gochet won deze prijs met een studie over het Hanzehuis in Brussel, een van de laatste prachtige patriciërshuizen die deze stad nog rijk is.

Deze beide bijdragen worden over afzienbare tijd gepubliceerd in het tweetaalige tijdschrift van de Vereniging *De Woonstede door de eeuwen heen / Maisons d'hier et d'aujourd'hui*.

De laureaten Herman Stynen (boven) en Bernard Gochet (onder).

Prijs Europa Nostra 1985

Deze Europese prijs werd in het leven geroepen na het succesrijke Europees jaar voor het Bouwkundig Erfgoed 1975. De prijs wordt jaarlijks toegekend aan projecten die op een bijzondere manier bijdragen tot het behoud en/of de verfraaiing van het Europese culturele patrimonium. Onder de vijf medailles en vijftientig waardecertificaten die in 1985 werden toegekend, zijn vooral de industriële gebouwen die een nieuwe bestemming kregen, opvallend sterk vertegenwoordigd.

De eind-18de-eeuwse Malterie, gelegen in Brugge aan de Oostmeers en de Westmeers, is een van de vijftientig projecten die een waardecertificaat toebedeeld kregen; dit industriële gebouw werd omgebouwd tot appartementswoningen.

Haar architectuur is zo typerend in het stedelijk eiland waarin ze gelegen is — het complex strekt zich uit tussen de Westmeers en de Oostmeers — dat voor conservatie en renovatie werd geopteerd. Dit paste binnen het kader van de algehele herstructurering van de wijk, waartoe het stadsbestuur had beslist en van waaruit het ook deze Malterie had gekocht in 1979.

Architecturaal gezien worden twee disciplines hier gecombineerd; enerzijds werd een gebouw gerenoveerd in functie van een nieuwe bestemming: er werd huisvesting voorzien voor zes gezinnen. De industriële karakteristieken werden hierbij maximaal weerhouden. Anderzijds werd een integrerende nieuwbouw tegen de oude gebouwen aan uitgevoerd. Aan de kant van de Westmeers werden eengezinswoningen van één verdieping gebouwd aansluitend bij de buurhuizen. Aan de Oostmeers kregen de drie huizen twee verdiepingen, dit eveneens ter aansluiting bij de bestaande constructies.

Met dit project werden kwaliteitswoningen gerealiseerd in een wijk die tegelijkertijd een hele verbetering onderging.

Kalender industrieel-archeologische streekverkenningen

13 september / Noord-Frankrijk: Werkgroep Industrieel Erfgoed Westhoek, i.s.m. VVIA organiseert een industrieel-archeologische uitstap naar Noord-Frankrijk.

14 september / Ronse: industrieel-archeologische stadswandelingen, vertrek om 10 u. en om 14u.30 vóór het station. De wandeling wordt beëindigd in het Stedelijk Museum voor de Geschiedenis van de Textiel (open deur).

21 september / Izegem: industrieel-archeologische stadswandelingen, met vertrek om 10 u. en om 14u.30 vóór het station. De wandelingen worden beëindigd met een bezoek aan de wettelijk beschermde tandem-compound-stoommachine (1645 pk!) van de elektrische centrale.

28 september / Aalst: industrieel-archeologische stadswandeling, vertrek om 10 u. en om 14u.30 vóór het station.

5 oktober / Kortrijk: industrieel-archeologische stadswandeling, vertrek om 10 u. en om 14u.30 vóór het station.

26 oktober / Ninove: industrieel-archeologische stadswandeling, vertrek om 10 u. en om 14u.30 vóór het station, met als besluit van de namiddagwandeling een geleid bezoek aan de brouwerij Slagmuylder, en het terug in werking stellen van de stoommachine aldaar.

8 november / Rijsel, Tourcoing en Roubaix: studiereis in verband met nieuwe bestemmingen van oude textiel fabrieken.

Voor meer inlichtingen: Vlaamse Vereniging voor Industriële Archeologie - Postbus 30 - Postkantoor Maria Hendrikaplein - 9000 Gent-12. Tel.: 056/35.91.02.

Kennismaking met monumenten- en landschapszorg Introductieweek van 23.09.1986 tot 27.09.1986

Het arbeidsveld van de monumenten- en landschapszorg is een complex geheel waarin wetenschappelijke, wetenschappelijk-technologische en maatschappelijke elementen met elkaar verweven zijn.

Ter attentie van jonge afgestudeerden die een specialisatie monumenten- en landschapszorg willen aanvaarden en anderen die zich wensen te verdiepen in de materie van de monumenten- en landschapszorg, organiseert de Provinciale Dienst voor het Kunstpatrimonium een introductieweek in samenwerking met het Cultureel Centrum van de Vlaamse Gemeenschap Alden Biesen, en onder auspiciën van ICOMOS-Vlaanderen en de v.z.w. Jeugd en Cultureel Erfgoed.

Aan de hand van thematische werkbezoeken aan relevante sites en steden en onder leiding van deskundigen, wordt het werkterrein afgetast.

Om een efficiënte werking te garanderen wordt het aantal deelnemers tot 24 beperkt.

Het inschrijvingsgeld bedraagt 1500,-fr.. De kosten voor verblijf op Alden Biesen bedragen: 2500,-fr., terwijl de kosten voor vervoer en maaltijden op 1500,-fr. werden vastgesteld.

Bij het einde van deze introductieweek ontvangt iedere deelnemer een schriftelijke verklaring van deelneming.

Kandidaat-deelnemers die uitkeringsgerechtigd zijn kunnen voor deze periode bij hun gewestelijke inspecteur vrijstelling van stempelcontrole bekomen.

Informatie:

Provinciale Dienst voor het Kunstpatrimonium - Kasteel Rijkkel - Dionysius van Leeuwenstraat 23 - 3856 Borgloon/Rijkkel. Tel.: 011/68.66.76.

Renovatie van „La Malterie” in Brugge, toestand vóór en na de werken.

Monument te koop

Het instandhouden van monumenten vereist vooreerst een geregeld onderhoud, zo luidt artikel 4 van het Charter van Venetië. Geregeld onderhoud is pas verzekerd als het gebouw bewoond of anderszins gebruikt wordt. Leegstaand betekent verval. Nu gebeurt het wel meer dat eigenaars van beschermde monumenten, of van goederen gelegen in een beschermd stads- of dorpsgezicht, geen geschikte bestemming voor hun eigendom vinden en het wensen te verkopen of verhuren. Anderzijds zijn er ook mensen die graag een 'monument' willen bewonen of in gebruik nemen.

In het belang van de monumentenzorg wil de redactie van M&L een steentje bijdragen om de aspirant-verkopers of verhuurders enerzijds en aspirant-kopers of -huurders anderzijds met elkaar in contact te brengen. Daarom stelt de redactie hen — volledig gratis — enige ruimte ter beschikking in deze binnenkracht voor het plaatsen van een seintje. De voorwaarden voor opname zijn de volgende:

- het moet gaan over kopen/verkopen of huren/verhuren van een beschermd monument of een goed gelegen in een beschermd stads- of dorpsgezicht;
- de aspirant-koper of -huurder moet de bedoeling hebben te kennen te

geven het goed zelf te bewonen of in gebruik te nemen;

- de aanvraag moet, vergezeld van de getypte tekst van het bericht en een duidelijke zwart-witfoto, worden ingezonden bij de redactie van M&L, ter attentie van de heer L. Tack, Belliardstraat 18, 1040 Brussel;
- inlichtingen over prijs, verkoopsvoorwaarden, etc. worden niet opgenomen;
- de redactie behoudt zich het recht voor het bericht al dan niet op te nemen en eventueel in te korten.

Nadere inlichtingen kunnen telefonisch worden ingewonnen bij de heer L. Tack, tel.: 02/513.99.20 (toestel 339).

MONUMENTENWANDELINGEN

De Stichting Monumenten- en Landschapszorg heeft in samenwerking met een aantal gemeentebesturen en de BRTelevisie een reeks monumentenwandelingen uitgewerkt onder het motto 'Langs Vlaamse wegen'. Hieronder het programma van Torhout en Leuven.

- TV-uitzending over Torhout en het kasteel van Wijnendaele (25 minuten) : dinsdag 16 september te 20.15 u. - BRT 2.
- Monumentenwandeling te Torhout op zondag 21 september.
Vertrek aan het stadhuis vanaf 14 u. - animatie in kasteel van Wijnendaele.
- TV-uitzending over Leuven (25 minuten) : dinsdag 23 september te 20.15 u. - BRT 2.
- Monumentenwandeling te Leuven op zondag 28 september.
Vertrek aan het stadhuis vanaf 14 u. - animatie op de Oude Markt.

VAREL ALARMGROUP

De grootste beveiligingsgroep in België.

Erkend door alle verzekeringsmaatschappijen BVVO/UPEA

Met 10 vestigingen in België.

VAG ANTWERPEN : 03/238 02 14

VAG BRUSSEL : 02/425 60 75

VAG HASSELT : 011/25 18 71

VAG LEUVEN : 016/22 77 10

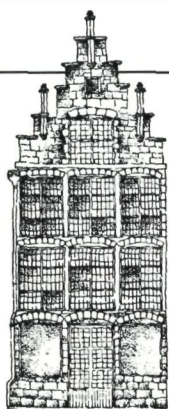
VAG MECHELEN : 015/41 34 45

Eveneens in LUIK, BERGEN, CHARLEROI, DOORNIK en WAYER.

VAG staat in voor de studie - uitvoering
en onderhoud van :

- INBRAAKBEVEILIGING
- BRANDDETEKTIE
- T.V. IN GESLOTEN KRING (CCTV)
- TOEGANGSKONTROLE
- MELDKAMER 24/24 uur

Centraal coördinatiebureau :
VAG VAREL ALARMGROUP C.V.
Zwarte Vijverstraat 88/90
1080 BRUSSEL.
02/425 64 12

KUNSTGALERIJ

Rosa Roos

Kraanlei 13, 9000 Gent

091 - 25 58 54

Schilders uit Latem en Leiestreek
M. HUYS, O. en M. SOUDAN
P. VAN ASSCHE, A. HEINS, e.a.

Gentse Grafiek

J. De Bruycker, Masereel
J. Verdegem, M. Bracke
P. Van Peteghem e.a.

OPENINGSUREN : 14.30 tot 18.30 u
zondag 11 tot 13 uur
maandag en dinsdag
gesloten
Ook na afspraak

M. HUYS : 'Het venster van het zonnehuys'

PARIBAS: WAAR BANKIEREN EEN KUNST IS

Waepen van Zeelant (Gent)

Meesterwerken in gevaar. Verlaten herenhuizen, stille vennoten
van een groots verleden. Paribas heeft ze opgekocht, gerestaureerd,
in hun oude luister hersteld. In Gent op de Korenmarkt,
maar ook elders in België.

Paribas redt en restaureert, beschermt kunst omdat ze houdt van alles
wat waarde heeft.

Zoals in de bankwereld, met haar streven naar kwaliteit
in de dienstverlening. Passie voor perfectie, professionalisme,
know-how en internationaal elan staan centraal.

Van haar wordt dan ook gezegd:
Paribas, waar bankieren een kunst is.

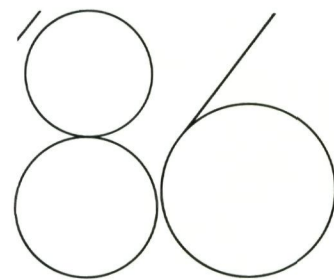

Paribas Bank België

Aalst, Brugge, Dendermonde, **Gent**,
Ieper, **Kortrijk**, Oostende, Roeselare,
Sint-Niklaas-Waas (Kard. Mercierpl.,
Koopcentrum), Waregem, Zeebrugge.

LINEART

INTERNATIONALE KUNSTBEURS 20e EEUW
FOIRE D'ART INTERNATIONALE 20ième SIECLE
INTERNATIONALE KUNSTMESSE 20. JAHRHUNDERT
INTERNATIONAL ART FAIR 20th CENTURY

LINEART **GHENT** FLORALIAPALEIS 11-19 OCTOBER 1986

GHENT LINEART EUROPA
Floralipaleis
Internationaal Congrescentrum
Internationale Jaarbeurs
van Vlaanderen v.z.w.
B-9000 Gent (Belgium)
☎ (091) 224022
Telex 12666 ijg icc-b

Art director:
Prof. Jan Pieter Ballegeer

glasbedrijf

p.v.b.a.

Plaatser
van het
kogelwerend
veiligheidsglas

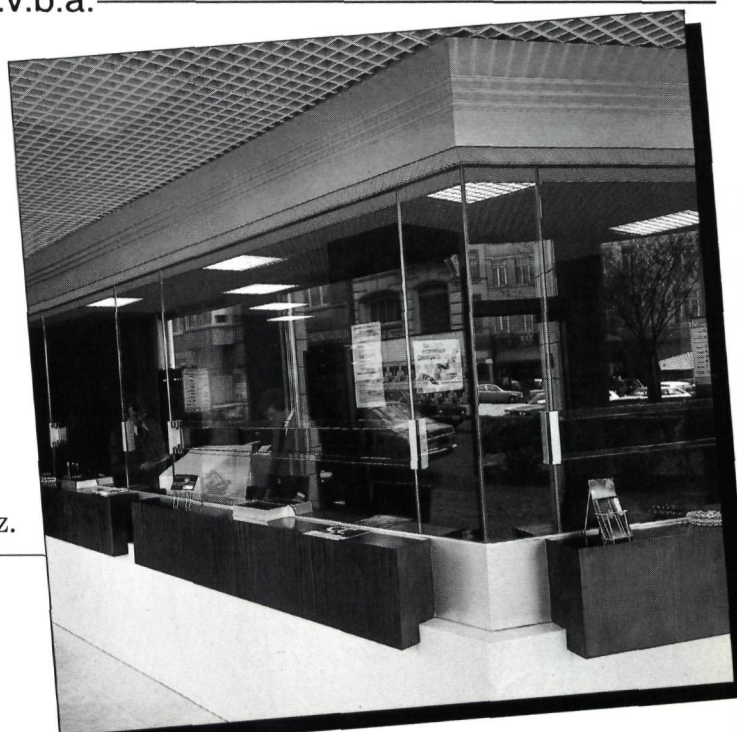
Stratobel® - Glaverbel
rond het "Lam Gods"

Verwerken en plaatsen van:

- Getemperd glas
- Inbraakwerend glas
- Kogelwerend glas
- VHR beglazing

voor het beveiligen van deuren -
scheidingswanden - uitstalramen - loketten - enz.

Glasbedrijf ROELANTS
Leuvensesteenweg 210
3220 Aarschot - ☎ 016/56.47.41

Reeds tientallen jaren beveilgt ook Talens
"Het Lam Gods".

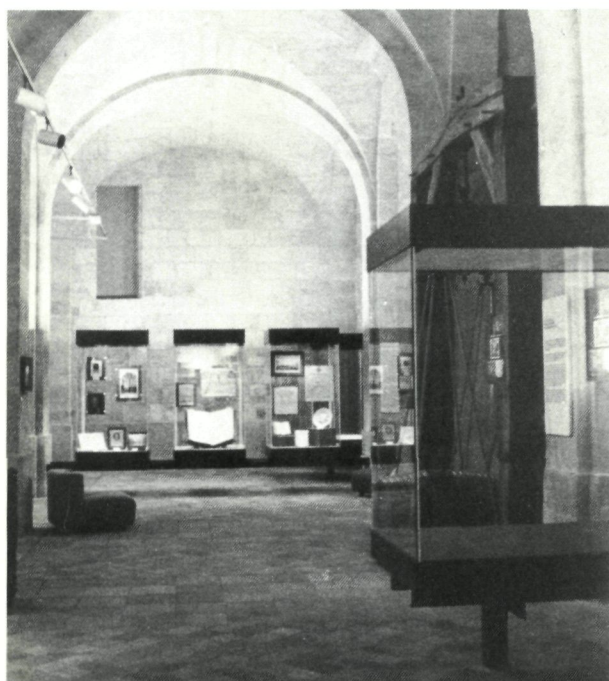
Sedert lang werd de door TALENS vervaar-
digde Rembrandt Retoucheervernis uitgeko-
zen als de meest geschikte bescherming van
het retabel van de Gebroeders Van Eyck.

Het vermaarde Koninklijk Instituut voor het
Kunstpatrimonium erkende op deze wijze de
hoge kwaliteit van dit Rembrandt produkt.

REMBRANDT

produkten van de hoogste
kwaliteit voor kunstenaars
vervaardigd sinds 1899 door

INBRAAKWERENDE KONSTRUKTIES

Veiligheidsbeglazing STADIP

BRANDWERENDE BEGLAASDE DEUREN

Brandwerende beglazing CONTRAFLAM

Kwaliteitsprodukten van Ateliers

MEYVAERT

- inbraak- en kogelwerende installaties
- brandwerende beglaasde deuren
- toonkasten voor musea

SAINT-ROCH

DOK NOORD 3 - 9000 GENT - TEL. 091 - 25 54 27
TELEX 11397

De beveiliging van het Lam Gods

Prof. ir. arch. J.L. Cnops

Jarenlang hebben alle betrokken instanties talloze suggesties, voorstellen en oplossingen overwogen, besproken en onderzocht in verband met de beveiliging van het Lam Godsretabel. Niet enkel esthetische en technische vraagstukken kwamen daarbij aan de orde. Dikwijls moest eveneens rekening worden gehouden met bedenkingen en opmerkingen, onder meer van kerkelijke, van historische en zelfs van juridische aard.

Langs de media om — en dan soms op passionele wijze — werd het publiek betrokken in de discussie.

Dat het in deze omstandigheden onmogelijk werd een consensus tot stand te brengen die alle standpunten zou verzoenen, is niet te verwonderen. Zelfs een compromis-oplossing bleef aan kritiek blootgesteld, ook al werd in de mate van het mogelijke met alle wensen en vereisten rekening gehouden.

De opgave

Van bij het begin werd vooropgesteld dat het wereldvermaarde veelluik in de Sint-Baafskathedraal zelf moest worden bewaard en dat de honderdduizenden bezoekers

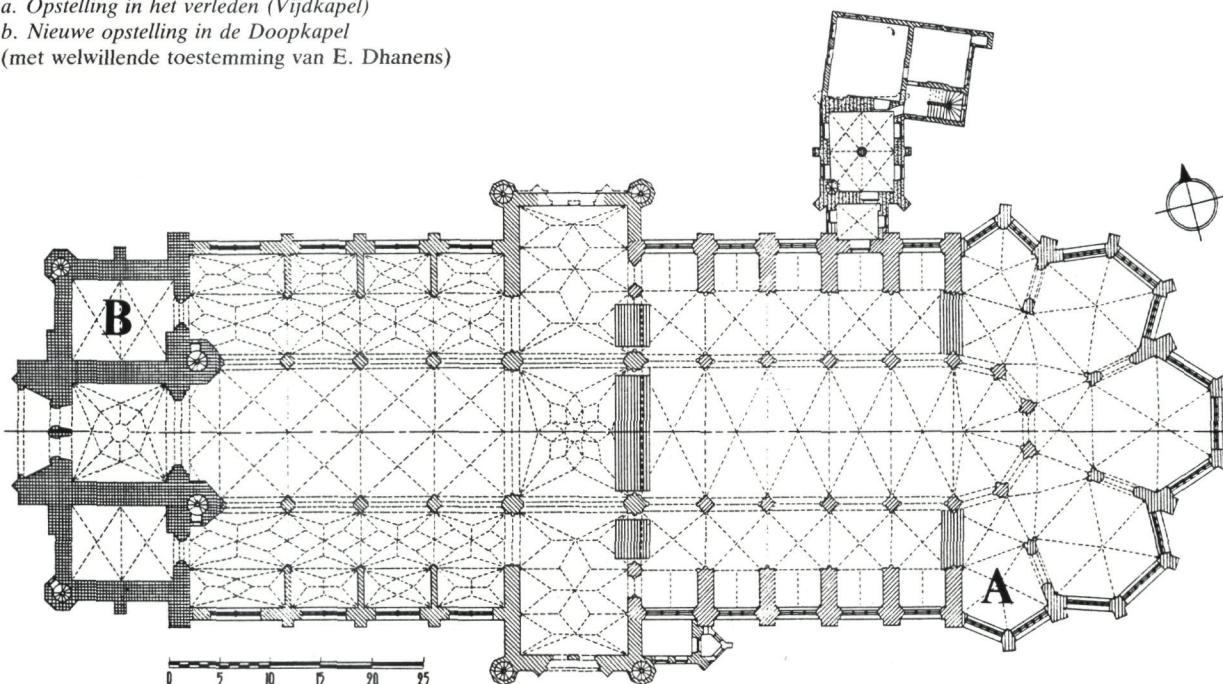
het daar in zijn oorspronkelijke vorm moesten kunnen bewonderen. Van een drastische oplossing die er in zou bestaan het schilderij veilig in een brandkoffer op te bergen en het publiek een zeer getrouwe fotografische weergave te tonen, kon dus geen sprake zijn.

Grondplan van de huidige Sint-Baafskathedraal

a. Opstelling in het verleden (Vijdkapel)

b. Nieuwe opstelling in de Doopkapel

(met welwillende toestemming van E. Dhanens)

Volgens de wilsbeschikking van de schenker moest het Lam Gods als altaarstuk in de naar hem genoemde Vijdkapel opgesteld staan. Ondanks de uiterste inspanning om dit historisch gegeven te eerbiedigen kon het veelluik op die plaats niet beveiligd worden zonder de reeds enge bezoekersruimte verder in te krimpen.

Jaren geleden werd daarom de Doopkapel, ten noorden van de toren, geselecteerd als ruimte voor een nieuwe en veilige opstelling.

Hedendaagse gevaren

Op zichzelf is het merkwaardig dat het Lam Gods vijf eeuwen heeft getrotseerd en daarbij nagenoeg ongedeerd bleef. Onze huidige samenleving laat echter niet meer toe voor de toekomst zulke verwachtingen te koesteren. Het recente wedervaren van heel wat kunstwerken van onschatbare waarde heeft dit bewezen. We beschikken nochtans, zoals nooit voorheen, over alle technische middelen om ze daadwerkelijk te beschermen.

De opstelling van het schilderij in de Vijdkapel sloot de mogelijkheid niet uit dat een rampzalig incident zich zou kunnen voordoen.

Misdadig opzet vormde steeds een van de meest directe bedreigingen. Niemand kan beletten dat een enkeling in de dichte massa bezoekers, op een paar meter van het veelluik, onherstelbare schade zou berokkenen met behulp van een vuurwapen of van een chemisch produkt. Een diefstal, zoals die van het paneel met de rechtvaardige rechters in 1934, was ook een duidelijke vingerwijzing.

Onvrijwillige beschadiging diende evenmin uitgesloten. Het blussen in 1983 van een brand in een werfkeet naast de Antwerpse kathedraal beschadigde de Kruisoprichting van P.P. Rubens door glasscherven die door waterstralen op het schilderij geprojecteerd werden.

Hetzelfde moest gevreesd worden indien straatgeweld met waterkanonnen zou worden beteugeld of indien een ontploffing zich in de buurt zou voordoen.

Bij het dagelijks openen en sluiten van de zijluiken bestond altijd het gevaar dat één of andere hindernis schade zou aanbrengen.

Brand in de kathedraal zelf kon, zoniet rechtstreeks door vuur, dan toch door rook, bluswater of instorting van de gewelven, het onbeschermd veelluik vernielen.

Minder opvallend, maar niet minder schadelijk, was de permanente invloed van de *omgeving*.

Normalerweise evolueren *temperatuur* en *relatieve vochtigheid* binnen de kathedraal zeer langzaam, binnen nauwe grenzen.

Door de dagelijkse aanwezigheid van massa's bezoekers steeg de relatieve vochtigheid in de Vijdkapel in een dergelijke mate dat in bepaalde omstandigheden con-

denswater afdroop van het schilderij. Wat de invloed van de verhoging van het koolzuurgehalte door de bezoekers kon zijn, was moeilijk te evalueren.

Omwille van de bezoekers tenslotte bleven de zijluiken nu open, wat vroeger niet het geval was. De kleurrijke binnenpanelen werden daardoor permanent blootgesteld aan het felle *licht* dat door de naar het zuiden gerichte ramen van de Vijdkapel binnendrong. Op lange termijn moest daardoor verkleuring ontstaan.

Beveiligingsmiddelen

Vóór alles was het noodzakelijk het Lam Gods af te zonderen van de bezoekers. Niet alleen om misdadig opzet te verhinderen, maar tevens om verontreiniging van de omgeving van het veelluik te beletten. Daarbij diende vermeden te worden dat de zijluiken bewogen zouden moeten worden, wat inhield dat de achterzijde ervan zichtbaar moest kunnen blijven.

Een afdoende beveiliging tegen brand en rampen allerhande bleek slechts mogelijk indien de omgevende ruimte van het veelluik zou worden afgescheiden van het volume van de kathedraal en van de ruimere omgeving.

Daardoor zou terzelfder tijd, dank zij een zwakke kunstverlichting, de schadelijke invloed van het daglicht vermeden worden.

Uitgaande van deze principes werd geopteerd voor een tweeledige beveiliging in de Doopkapel.

Enerzijds werd door middel van een verlaagde zoldering en gepantserde toegangsdeuren een brand- en inbraakvrije *koffer* verwezenlijkt. Anderzijds werd het Lam Gods binnen deze koffer in een glazen *schrijn* opgeborgen.

Dit alles werd uitgerust met een hoog-technologische *detectie- en alarminrichting*.

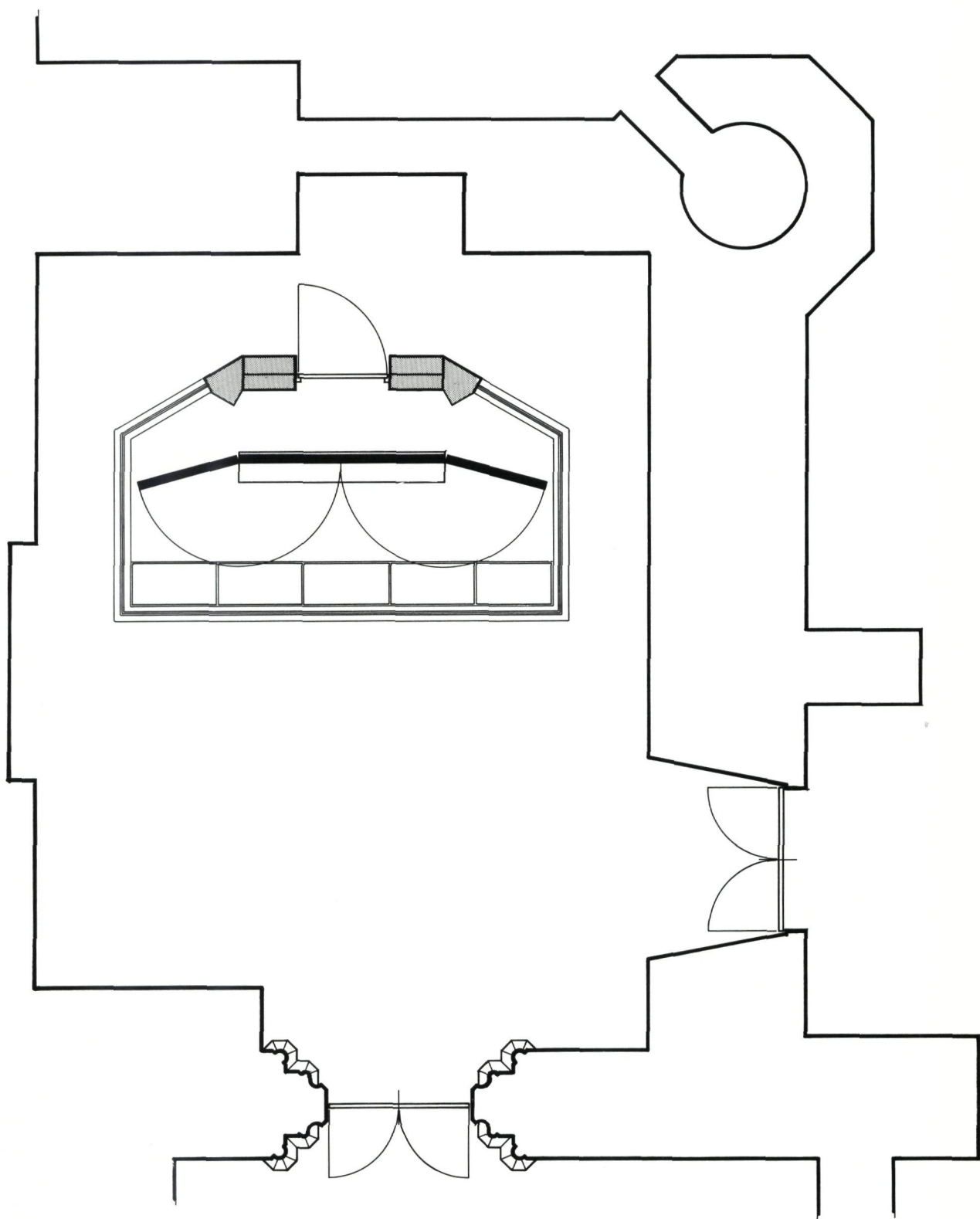
Het schrijn

Om te voldoen aan de gangbare veiligheidsnormen moesten 34 mm dikke, gelaagde glaspanelen aangebracht worden. Bovendien de door fabricatie opgelegde begrenzing in hoogte tot 3,40 m, diende rekening gehouden te worden met de mogelijkheden die panelen binnen te brengen en te plaatsen.

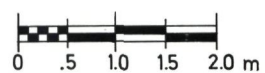
Het zes meter brede voorpaneel wordt daarom in drie delen, elk met een gewicht van 700 kg, ingedeeld.

Om het zicht niet te hinderen worden rondom, behalve aan de achterzijde van het middenpaneel die niet beschilderd is, de glaspanelen koud tegen elkaar geplaatst.

Ze zijn gevat in een stalen raamwerk dat onderaan als borstwering dient, bovenaan een beglaasde kroon vormt en achteraan de gepantserde toegangsdeur en de verluchtingskokers omvat. In dit raamwerk zijn de projectoren voor de verlichting van het veelluik ingewerkt achter chemisch gehard, warmtebestendig veiligheidsglas.

Beveiliging van het Lam Gods veelluik.
 Inrichting van de Doopkapel :
 Bovenaanzicht van koffer en schrijn.
 Tekening : Prof. ir. arch. J.L. Cnops

Het schrijn staat in de koffer los van alle wanden, derwijze dat de bezoekers er vrij rond kunnen lopen. Daar de zijluiken bestendig open blijven, hoeft niemand zich nog binnen het schrijn te begeven, zelfs niet voor het onderhouden van de verlichting, vermits die langs gepantserde luiken van buitenuit bereikbaar is.

De bezoekers kunnen dus ook de achterzijde van de zijluiken, die afzonderlijk verlicht zijn, aanschouwen.

De koffer

Door de verlaagde zoldering in de Doopkapel is de koffer onttrokken aan het daglicht. Enkel het veelluik wordt verlicht, terwijl de bezoekersruimte nagenoeg in het duister blijft. Daardoor wordt de weerspiegeling op de glaspanelen vermeden en kan de verlichtingssterkte op het schilderij beperkt blijven tot wat doorgaans gunstig geacht wordt voor de bewaring ervan (ca. 180 lux).

De verlaagde zoldering verzekert eveneens een beveiliging tegen inbraak, brand, vallend puin en waterindringing.

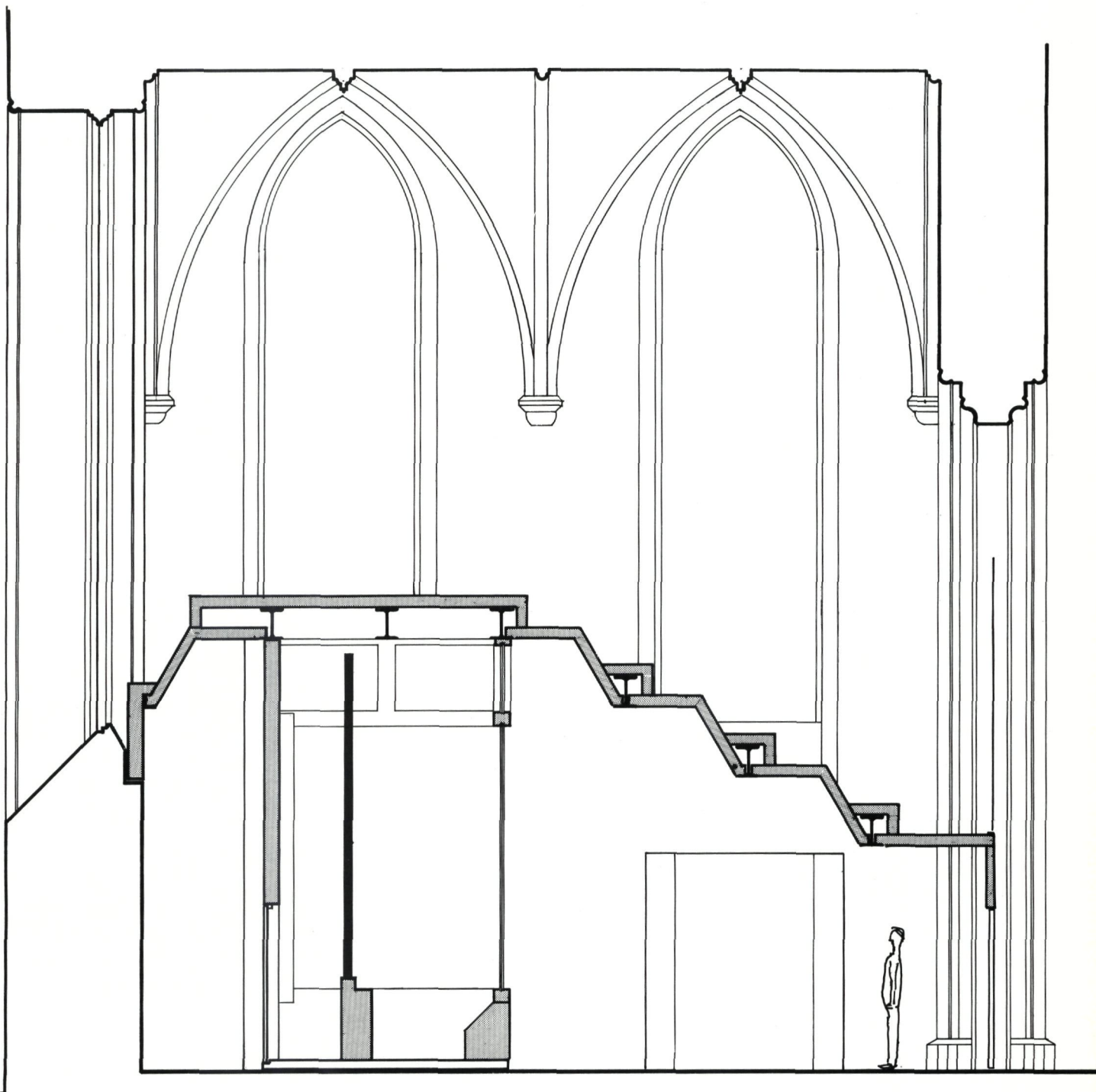
Ze bestaat uit een reeks stalen balken waartussen geprefabriceerde betonelementen ingeklemd zitten. Het geheel is aan de bovenzijde waterdicht afgewerkt. Boven het schrijn is een bijkomende versteviging uit zware staalplaat aangebracht om het veelluik te beveiligen tegen het uiteenspatten van de betonelementen, mochten stukken steen erop neerstorten.

Vanaf de toegang vanuit de kathedraal klimt de verlaagde zoldering trapsgewijs op naar het schrijn. Hierdoor wordt vermeden dat de bezoekersruimte als dimensieloos ervaren zou worden. Terzelfder tijd blijft het doorzicht vanuit de kathedraal naar de ruimte van de Doopkapel boven de koffer bewaard.

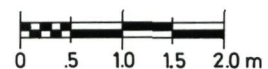
Sommigen vreesden dat door het bouwen van de koffer de Doopkapel op onherstelbare wijze verminkt zou worden.

Het Lam Gods in koffer en schrijn, zoals het vanaf nu zal kunnen bewonderd worden in de Doopkapel van de kathedraal (foto G. Charlier)

Beveiliging van het Lam Gods veelluik.
Inrichting van de Doopkapel :
Dwarse doorsnede van koffer en schrijn.
 Tekening : Prof. ir. arch. J.L. Cnops

Om daaraan tegemoet te komen werd de verlaagde zoldering opgevat als een uiteenneembare constructie en werd angstvallig vermeden de wanden van de kapel te wijzigen of te beschadigen.

De stalen balken werden derhalve opgehangen aan stalen consoles die in de wanden bevestigd zijn met ankerstangen die met epoxyharsen in nauwkeurig uitgeboorde gaten gekleefd zijn. Het volstaat dus de constructie te verwijderen en de ankers af te branden om tot de oorspronkelijke toestand terug te keren.

De toegang aan de noordzijde wordt behouden als vluchting mocht het ooit nodig zijn het veelluik buiten de kathedraal in veiligheid te brengen. Ook deze toegang is, net als die vanuit de kathedraal, beveiligd met een pantserdeur.

De elektronische beveiliging

De koffer en het schrijn zijn elk afzonderlijk beveiligd tegen inbraak door passieve infrarood-detectoren en deurcontacten; zelfs op de toegangsluiken naar de verlichting zijn die aangebracht. Zo ook is elke ruimte voorzien van brand- en rookdetectoren. Bij het eerste alarm worden, naar gelang het geval, de brandweer of de politie automatisch opgeroepen.

Binnen het schrijn worden de temperatuur en de relatieve vochtigheid permanent bewaakt. Bij het overschrijden van de ingestelde drempelwaarden wordt dit automatisch gemeld. Voorlopig blijft de verluchting van de ruimte van het schrijn beperkt tot de aanvoer van lucht

uit de kapel boven de verlaagde zoldering. Geacht wordt dat de convectiestroming die tot stand komt door de warmte van de verlichting, toereikend kan zijn. Mocht zulks niet het geval zijn, dan kunnen ventilatoren boven de zoldering aangebracht worden die door de temperatuurbewaking in werking gesteld worden.

Automatische brandkleppen zorgen bovendien voor een volledige afzondering van het schrijn van vuur en rook bij een brand in de kathedraal.

Alle elektronische beveiligingssystemen zijn aangesloten op een computer die permanent alle signalen analyseert, de alarmsignalen verwerkt en de nodige veiligheidsschakelingen bestuurt. Elke afwijking van normale toestanden wordt uitgeschreven op een printer.

Veiligheidshalve worden de temperatuur en de vochtigheidsgraad doorlopend geregistreerd.

De uitvoering

De uitvoering van de beveiligingswerken ving aan op 10 februari 1986 en werd voltooid op 11 juli 1986.

In deze vijf maanden werd door alle aannemers en leveranciers een buitengewone inspanning geleverd om de opgelegde termijn stipt te eerbiedigen. Velen onder hen maakten daarenboven financiële opofferingen om het project binnen het door de sponsor toegekende budget te kunnen verwezenlijken.

Mede hierdoor is het Lam Gods - mogelijk beter dan welk ander kunstwerk ook - beveiligd tegen alle eventuele gevaren.

Van Eyck - Botanicus

Alfons L. Dierick, Docent

In het Jaar onzes Heren 1941 was de heer W. Robijns, directeur van de Brusselse Plantentuin, professor in de Botanica en Erfelijkheidslcer aan de Universiteit van Leuven. Hij had de goede gewoonte de studenten van de tweede kandidatuur biologie en artseneijbereidkunde ertoe te verplichten tegen het examen een 'herbarium' aan te leggen van vijftig verschillende plantesoorten, behorende tot zoveel mogelijk verschillende plantenfamilies, goed en wel geprepareerd met stengel, bloem én wortel, opgekleefd op nette bladen met alle wetenschappelijke gegevens versierd.

Het gevolg was dat tussen maart en mei de bossen van Heverlee en Meerdael overdadig bezoek kregen van speurende botanisten die zorgvuldig planten verzamelden in blikken dozen, om ze naderhand tussen pot en pint in het 'Spaans dak' of een andere instelling aan het Zoet Water, te gaan identificeren.

De huidige natuurvrienden zullen dit allicht ten strengste afkeuren als onverantwoord vandalisme, en ze hebben gelijk. Tot hun geruststelling kan ik alleen zeggen dat bij een recent bezoek aan genoemde plaatsen nog bijna alle plantesoorten van veertig jaar geleden aanwezig waren. Wellicht hebben de vele studenten van toen — een beetje als de Vlaamse gaaien en de lijsters — mede ook voor de verspreiding van de zaden gezorgd?

In elk geval ben ik professor Robijns voor zijn gestrengheid nog dankbaar en heb ik er een goede belangstelling aan overgehouden voor de flora, die ik nu liever met het fototoestel tracht mee te nemen. Zodoende kreeg ik van lieverleden ook belangstelling voor de flora zoals die door sommige schilders — vooral onze middeleeuwse paneelschilders — werd getoond.

Behoudens de vele bloemmotieven die door de vroege miniaturisten meestal als randversieringen werden geschilderd, vinden we de oudste bloementuintjes op meestal kleine, religieuze tafereeltjes die als 'besloten hofjes' beroemd zijn geworden.

Een fraai exemplaar is het 'Paradiesgärtlein' van een Meester uit het Bovenrijnland, en gedateerd rond 1410. Het is te zien in het 'Frankfurter Städelinstitut' en moet hier vermeld als een van de schaarse 'voorlopers' van Van Eyck. Het is een bijzonder lief tafereeltje waarop, binnen het muurtje van de 'hortus conclusus', een lezen-de madonna, een citherspelend kindje en enkele heiligenfiguren zijn afgebeeld, midden een weelde van bloemen en vogels. Opvallend is wél dat meerdere van deze bloemsoorten ook bij Van Eyck voorkomen. Het verband ligt waarschijnlijk in hun symbolische betekenis.

Dan komt Van Eyck die, zonder veel voorlopers of inspirators, de schilderkunst plots optilt tot een hoogte die zelfs zijn sterkste medestanders in de schaduw laat.

Zoals Friedländer, de grote kenner van onze Primitieven, terecht heeft geschreven, heeft Van Eyck reeds van bij de aanvang in zijn Lam Gods de hele 'kosmos' van toen in zijn panelen opgenomen. De wereld van bloemen, kruiden en planten is wel op een zeer indringende wijze op de benedenpanelen van het retabel aanwezig.

We kunnen de flora op het Lam Gods in drie niveaus verdelen. De bomen, de struiken of het lagere houtgewas én de kleinere kruiden, al of niet in bloei.

Hierbij volgt de lijst met de gebruikelijke Nederlandse én de botanische namen, meestal teruggaande op de systematiek zoals Linnaeus die, drie eeuwen na Van Eyck, heeft opgesteld.

De studie van de flora op het Lam Gods is op zeer verdienstelijke wijze uitgevoerd door L. Hauman en in 1953 gepubliceerd. (P. Coremans e.a. *L'Agneau Mystique au Laboratoire*, Antwerpen, De Sikkel). Bij mijn foto-studie van hetzelfde onderwerp, uitgevoerd voor de Weten-

schappelijke Afdeling van de Gentse Floraliën in 1965, kon ik de meeste van zijn identificaties bevestigen. Een tiental nieuwe vondsten werden er aan toegevoegd. Hierbij dient vermeld dat niet alle bloemen en kruiden door Van Eyck met dezelfde nauwkeurigheid werden afgewerkt en dat enkele minder 'ge-individualiseerd' zijn. Hetzelfde moeten we trouwens van zijn mensenportretten zeggen. Anderzijds hebben beschadigingen, met name in het middenpaneel, gedeelten van planten 'uutgevaegd' en maken zwakkere restauraties de herkenning vaak onmogelijk.

We hopen met deze lijst de botanici aan te zetten tot verdere studie van het onderwerp. We bezorgen hierbij, wellicht voor de eerste maal, een aantal van de mooiste gedeelten in kleurendruk.

De twee 'bloemenhofjes' links en rechts op het middenpaneel, werden door Van Eyck geschilderd zonder aanleg-tekening. Prof. van Asperen-de Boer heeft met zijn reflectograms aangetoond dat de onder-tekening gedeeltelijke silhouetten van boompjes vertoont, gelijkend op diegene die in het centraal gedeelte dan wél werden geschilderd.

Men heeft terecht gewezen op de symbolische betekenis van vele bloemen die op het retabel voorkomen. Een Middel-Nederlands lied zingt toch: 'Heer Jesus heeft een hofken daer schoon bloemkens staen'. Toch blijf ik van menig dat niet élk detail bij Van Eyck door een aparte symboliek moet worden verklaard.

Opvallend is dat hij de weelde van de wilde plantengroei heeft gezien. Het volstaat de bloemenschildering te vergelijken met Memling, Van der Goes en Gerard David om de superioriteit van Van Eyck te bewijzen.

Is Van Eyck een 'realist'? Niet helemaal, want bloemen uit het voorjaar staan gezellig naast lelies die pas in de nazomer opengaan. Zoals op vele gebieden is Van Eyck hier een 'eclectic' en telt hij al het mooie uit zijn omgeving samen. Een schilder is oneindig veel meer dan een kleuren-fotograaf. Bovendien weet de meester — bij al zijn natuurgetrouwheid — aan elke plant een discrete stilerende mee te geven waardoor elke banaliteit vermeden wordt.

Bij Van Eyck, zegt Friedländer, wordt de nauwkeurigheid nooit pijnlijk. Hij weet elk detail op te nemen in de majesteit van een weergaloos geheel.

Bomen en struiken

• mediterrane soorten

Cypres	Cupressus sempervirens
Dadelboom	Phoenix dactylifera
Vijg	Ficus carica
Granaatappel	Punica granatum
Appelsien	Citrus aurantium
Parasolden	Pinus Aleppo
Olijf	Olea europea

• inlandse

Zoete kers	Prunus avium
Beuk	Fagus silvatica
Fijnspar	Picea abies
Aalbes	Ribes rubrum
Veldesdoorn	Acer campestre
Roos	Rosa sp.
Wijnstok	Vitis vinifera
Vlier	Sambucus nigra

Bloemen en kruiden

Akelei	Aquilegia vulgaris
Lieve-Vrouw-Bedstro	Asperula odorata
Stinkende Gouwe	Chelidonium majus
Dagkoekoeksbloem	Melandrium
Wilde aardbei	Fragaria vesca
Iris	Iris florentina
Lelie	Lilium candidum
Meiklokje	Convallaria majalis
Madeliefje	Bellis perennis
Speenkruid	Ranunculus ficaria
Paardebloem	Taraxacum vulgare
Pioen	Paeonia officinalis
Weegbree	Plantago major
Violier	Matthiola incana
Salomonszegel	Polygonatum multiflorum
Boerenwormkruid	Tanacetum vulgare
Witte klaver	Trifolium repens
Viooltje	Viola sp.
Kleine Valeriaan	Valeriana diveca
Stekelbrem	Genista anglica
Streepvaren	Asplenium sp.
Pinksterbloem	Cardamine pratensis
Knolsteenbreek	Saxifraga granulata
Longenkruid	Pulmonaria officinalis
Duizendblad	Archillea millefolium
Braam	Rubus sp.
Katwilg	Salix sp.
Dalkruid	Majanthemum bifolium
Maagdepalm	Vinca minor
Boterbloem	Ranunculus sp.

De beveiliging van kerken en hun kunstbezit

Koen Van Balen, ir.-arch.; Eddy De Witte, K.I.K.; Rob Buelens, B.M.L.

Dat de wettelijke bescherming van een monument op zich niet volstaat om het te vrijwaren voor de toekomst, is al meer dan eens gebleken. Daar zijn hoe dan ook een aantal bijkomende voorzieningen voor nodig, zoals regelmatig onderhoud en eventueel beveiligingsmaatregelen.

Dit laatste is vooral van toepassing op de kerkgebouwen met hun steeds schaarser wordend roerend patrimonium. De samenloop van een aantal factoren stelt deze nood aan beveiliging des te scherper. Naast onopzettelijke aantastingen veroorzaakt door brand, natuurverschijnselen en atmosferische invloeden of ongelukken, zijn er tevens de moedwillige verminkingen die zich in het begin van de jaren tachtig bijzonder hebben afgetekend in een golf van kerkdiefstallen en vandalisme.

Beveiliging werd dus meer en meer een noodzaak.

De algemene filosofie rond de te nemen maatregelen is het voorkomen van beschadiging en het vrijwaren van het onvervangbare kunstpatrimonium voor de toekomst. Deze preventieve benadering moet vervolgens in een optimaal verband staan met de mogelijkheid tot interventie. De complexiteit van deze materie wordt duidelijk als blijkt dat elk voorwerp in specifieke omstandigheden geplaatst is en aan specifieke invloeden blootgesteld is. Precies omwille van die complexiteit gaat de aandacht hier in hoofdzaak uit naar één onderdeel van de historische gebouwen, met name de kerken. Deze opsplitsing werd niet gemaakt met betrekking tot de brandbeveiliging; wat dit betreft liggen de maatregelen voor alle historische gebouwen meer in eenzelfde lijn.

Beveiliging van historische gebouwen tegen brand

De eerste bekommernis bij brandpreventie — met name het sparen van mensenlevens — heeft haar sporen nagelaten in de vroege reglementering met betrekking tot de toegelaten bouwmaterialen in de middeleeuwse steden, en concreet in het proces naar een versteende architectuur toe.

De materiële schade bij brand weerhoudt vooral de aandacht van de verzekeringsmaatschappijen, met het oog op het bepalen van premies en de wederopbouwwaarde van het gebouw. In het geval van een monument of waardevol kunstvoorwerp is het zeer de vraag welk bedrag hier aan verbonden moet worden. Moet een historisch waardevolle vloer die volledig vernield werd door brand, verzekerd worden voor het bedrag dat de identieke reconstructie ervan zou kosten? Vanuit de Monumentenzorg wordt belang gehecht aan de overdracht van het culturele erfgoed voor de volgende generaties, dit volgens een welbepaalde doctrine vervat in het Charter van Venetië.

We zien hier meteen een aantal belangenconflicten rijzen tussen deze verschillende betrokken instanties.

Brandpreventie en Monumentenzorg

Brandbeveiliging volgens de officiële reglementering brengt voor de Monumentenzorg een dilemma teweeg tussen het behoud van de historische waarde van het gebouw en de vereiste ingreep. De vraag is in hoeverre het historisch waardevolle materiaal aangetast mag worden om de kansen op het behoud van het gebouw te verhogen.

Een zekere tolerantie moet worden aangenomen tegenover deze preventieve en schadebeperkende ingrepen, die als een noodzakelijk kwaad kunnen worden beschouwd. Ze vormen immers een tegengewicht voor de volledige vernieling van het gebouw in geval van brand. Recent zijn een paar tendenzen op gang gekomen die een positieve wending kunnen geven aan de manier waarop in het monument ingegrepen moet worden. Zo wordt de brandweerstand van bepaalde bouwmaterialen, in de specifieke context van vernieuwbouw, gaan-

deweg uitgetest. Het beginstadium waarin deze testen momenteel nog verkeren, maakt het wenselijk een beoordelingstechniek te hanteren op basis van de factor „gelijkaardigheid”. Het is trouwens niet ondenkbaar dat een dergelijke „equivalente waarde” als een nieuw begrip zou worden ingevoerd. Deze weliswaar niet wettelijke benadering lijkt toch een uitweg te bieden voor de historische gebouwen die thans in de marge van de starre brandpreventie klem zitten. In Engeland is daarnaast onlangs nog een nieuw fenomeen ontstaan : „beëdigde experts” hebben — evenals de brandweer — de bevoegdheid om certificaten van brandveiligheid af te leveren, specifiek met betrekking tot monumenten.

Brandbeveiliging houdt echter niet louter in dat normen en wetten worden toegepast, wel dat een maximale veiligheid voor de gebruiker en voor de inboedel wordt werkstelligd. Een dergelijke doelstelling betekent onvermijdelijk : ingrijpen in het gebouw. Ingrijpen impliceert een aantasting van het historisch materiaal : het architecturale concept, de structuur, de inboedel, de afwerking. Niettemin is brandbeveiliging nooit in absolute termen te stellen ; een zeker risico blijft bestaan, zowel voor brand zelf als voor schade ten gevolge van de brandbestrijding. Telkens opnieuw zal, na het afwegen van een aantal factoren, een „gemiddelde” oplossing worden beoogd waar vanuit alle hoeken instemming over kan worden bereikt.

Een brandbeschermingsplanning

Preventie van brand en de inherente schade is bijgevolg geen losstaand gegeven. Ze moet worden gerealiseerd binnen een globaal „brandbeschermingsplan” dat, naast een conceptieplanning, ook indicaties geeft met betrekking tot het beheer en de toelaatbare schade bij brand en blussingswerken.

De noodzaak van een dergelijk exhaustief plan is ingegeven door negatieve ervaringen uit het verleden. Als er al aandacht werd geschonken aan de brandbeveiliging van historische gebouwen, was dit meestal toch op een onbevredigende of inefficiënte wijze. Deze problematiek be-

handelen veronderstelt allereerst dat de *conceptie* van het gebouw wordt onderzocht en — zo nodig — aangepast. Het betreft zaken als : de externe bereikbaarheid (inplanting draagkracht van toegangswegen ...) ; de interne toegankelijkheid van torens, gewelven, dakruimtes... ; de voorziening van adequate evacuatiemogelijkheden voor mensen en inboedel (dit laatste is in principe in strijd met de beveiliging tegen diefstal) ; een efficiënte compartimentering ten opzichte van vuur, bluswater, rook ; het ter beschikking stellen van veilige en efficiënte technische installaties (verwarming, elektriciteit, bliksembeveiliging, alarmmelding) en van schadebeperkende voorzieningen zoals onder meer het snel draineren van bluswater.

Een volgende stap betreft het *beheer* van deze omvangrijke lijst van voorzieningen, met andere woorden het permanent toezien dat ze in goede staat en/of werking worden gehouden. Concept, onderhoud en bezettingsvoorschrift maken dan ook steeds deel uit van de hedendaagse beveiligingsmethodiek.

Dit geldt nog niet voor de *schadeplanning*, de laatste onontbeerlijke pijler die het beveiligingssysteem sluitend moet maken. Het is in ieders belang dat van overheidswege middelen worden gezocht om de schade aan het patrimonium te beperken. Dit kan door de historische gebouwen op te nemen in de wetgeving op interventieplanning of door de nodige stappen te ondernemen om een „reddingseenheid” op te richten. Dit team zou tijdens en na de brand met een uiterst gespecialiseerde uitrusting al het mogelijke doen om de schade te beperken. De huidige verhouding van brandschade (40 %) tot blus- en waterschade (60 %) sluit alle twijfel omtrent het nut van een dergelijke interventieploeg uit.

In het verleden werden meermaals pogingen ondernomen om de brandpreventie van monumenten op te vangen in de bestaande wetten en verordeningen, zonder veel succes echter. Voor enkele oude gebouwen werd wel reeds een stichtende oplossing bedacht, doch niet op basis van verslagen en attesten, zoals de wet het vereist, wel op basis van verantwoordelijkheid. Dergelijke geslaagde compromissen tussen het behoud van de histori-

Olen, Sint-Martinuskerk. Ongewilde beschadiging van het Sint-Martinusbeeld tijdens een schoonmaakbeurt van de preekstoel.

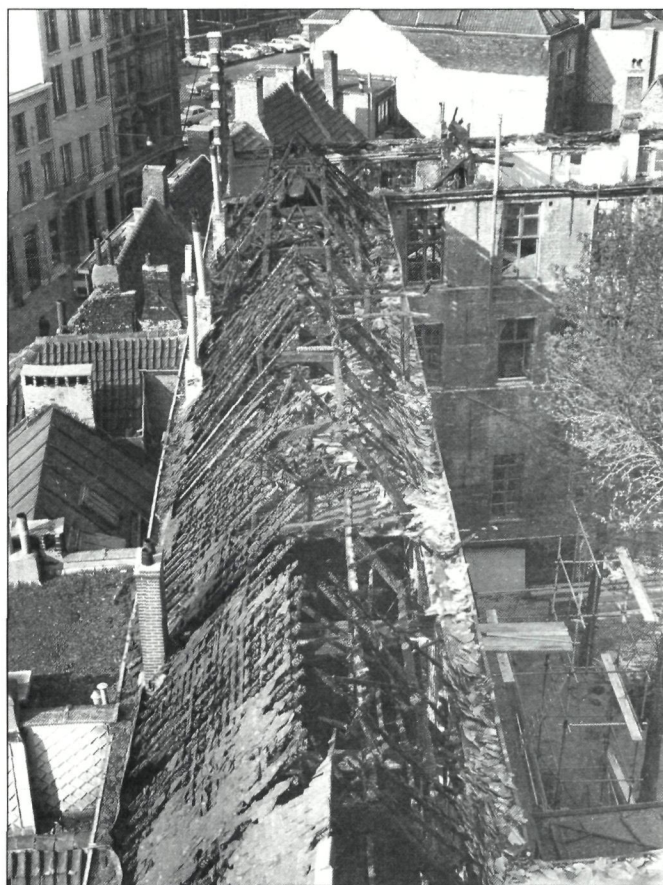
Antwerpen, Sint-Pauluskerk. Bij de bluswerken kwamen talrijke onderdelen van de rijke lambrیزering los (foto B.M.L.)

Aalst, Sint-Martinuskerk. Het Rubenspaneel was blootgesteld aan hevig licht van de ertegenover gelegen grote glasramen. Deze laatste werden ingestreken met UV-werende vernis (Copyright Drukkerij De Decker, Aalst)

Antwerpen, Sint-Pauluskerk. Toestand na de brand (foto K.I.K.)

sche waarde en de graad van beveiliging kunnen een aanzet geven tot een beter beleid. Verder stemt het principe van de beëdigde experts in Groot-Brittannië hoopvol; de eventuele oprichting van een commissie voor schadebeperking bij brand van historische gebouwen, zou een gelijkaardig perspectief kunnen bieden. Een uitgangspunt ware alleszins het uitvoeren van verder onderzoek naar gespecialiseerde en geïntegreerde oplossingen, met eventueel het opmaken van een inventaris van alle mogelijke oplossingsmethoden.

Niettemin blijft de brandbeveiliging van elk monument een afzonderlijke aangelegenheid.

Beveiliging van kunstwerken tegen enkele atmosferische invloeden

De ruimtelijke omgeving waarin een kunstwerk zich bevindt, kan evenzeer bedreigingen inhouden, alhoewel die minder spectaculair lijken dan brand of diefstal. Onaangepaste verlichting of te sterke klimaatwijzigingen leiden op korte of lange duur tot even nefaste gevolgen (1).

Verlichting

België is tot nu toe nog steeds het enige land ter wereld dat beschikt over een officiële norm voor de verlichting

van kunstwerken (2). Naast een technische beschrijving van de verschillende lichtbronnen en een definiëring van de toegelaten lichtniveaus voor de verschillende klassen van kunstwerken, worden eveneens een aantal voorbeelden van tentoonstellingswijzen en vitrines besproken.

Vele van deze aanbevelingen zijn nochtans weinig toepasbaar in kerken. De natuurlijke verlichting, rijk aan schadelijke ultraviolet-straling, is niet uit te schakelen zonder een grondige verstoring van de architectuur. Gelukkig zijn de verlichtingsniveaus in kerken of historische gebouwen meestal laag en treden hoge lichtniveaus alleen op recht tegenover de vensters.

De tentoonstellingsomstandigheden van niet plaatsgebonden voorwerpen, zoals textielen of sommige gestoffeerde beelden, kunnen soms fel verbeterd worden door ze te verplaatsen naar minder hel verlichte plekken. Bij het gebruik van toonkasten — wel eerder uitzonderlijk in kerken — moet aan een aantal eisen worden voldaan die niet steeds eenvoudig te realiseren zijn: een gelijkmatig verlichtingsniveau van boven tot onder, een beperking van de UV-straling, warmteafvoer, stabilisatie van de relatieve vochtigheid...

Voorwerpen die niet verplaatst kunnen worden, moeten in eerste instantie afgeschermd worden van de UV-stralen. Deze gevaarlijke straling wordt gemeten met een UV-monitor (3). Deze stralen zitten in alle daglicht vervat. Sommige oude glassoorten zijn echter van nature uit goede filters. Blijkt het gehalte aan UV-straling te hoog,

dan kan glas in lood op een eenvoudige manier behandeld worden met speciale UV-absorberende vernissen (4). Dit systeem werd reeds toegepast in de Sint-Martinuskerk in Aalst en in de kapel van het Memlingmuseum in Brugge, ter beveiliging van belangrijke schilderijen.

Klimaatcontrole

In alle voorwerpen is een bepaalde hoeveelheid water aanwezig, die schommelingen ondergaat naargelang de relatieve vochtigheid van de omgevende lucht. Dit gaat gepaard met dimensionele veranderingen, die in het slechtste geval aanleiding geven tot beschadigingen. Het barsten van hout is het best gekende voorbeeld. Bij een constante vochtigheidsgraad zal een voorwerp zich stabiliseren, waarbij geen schade optreedt. Dit gebeurt zowel bij relatief hoge als lage vochtigheid, alhoewel niet uit het oog mag worden verloren dat een hoge relatieve vochtigheid gecombineerd met een temperatuur van meer dan 15° C, ideale omstandigheden schept voor algen- en schimmelgroei. Over het algemeen geldt dat de relatieve vochtigheid in niet verwarmde kerken weliswaar, hoog, maar zeer constant is. Door bepaalde verwarmingssystemen (gasbranders, warme luchtblazers...) of wanneer in het voorjaar de kerkdeur gedurende lange periodes opengezet wordt, kan dit klimaat echter grondig verstoord worden. Door de bruuske opwarming van de lucht treedt condensatie op op muren, schilderijen en beeldhouwwerken. Het condenswater vormt een goede voedingsbodem voor de groei van micro-organismen en wordt tevens via capillairen en barsten door de materialen geabsorbeerd. Het langzaam opgebouwde evenwicht wordt hierdoor verbroken.

Aangezien de meeste materialen slechts langzaam reageren op veranderde klimatologische omstandigheden zijn grotere maar kortstondige schommelingen rond eenzelfde gemiddelde waarde, minder gevaarlijk dan kleine,

langdurige wijzigingen. Vandaar dat vele houten beelden onbeschadigd blijven niettegenstaande de relatieve vochtigheid in kerken soms op één dag stijgt van 70 % naar 90 %, en terug daalt naar 70 %. Het uitlenen van eenzelfde beeld voor een tijdelijke tentoonstelling waar een „ideaal” klimaat van 55 % heerst, kan aanleiding geven tot uitdroging en onherstelbare schade.

Het verwezenlijken van ideale klimatologische omstandigheden in grote ruimtes zoals kerken, is een zeer ingewikkelde en dure zaak. Een klassieke klimatisatie-eenheid, die zowel de temperatuur als de relatieve vochtigheid onder controle houdt, is zelden verantwoord. In kerken die een groot aantal kunstwerken bevatten, kan ter gelegenheid van een volledige herziening van de verwarmingsinstallatie, eventueel geopteerd worden voor een warme-luchtsysteem dat reageert op hoge vochtigheidsgraden. Door het verhogen van de temperatuur met warme, droge lucht kan de relatieve vochtigheid beneden een op voorhand ingestelde waarde gehouden worden (b.v. 70 %). Lage relatieve vochtigheden, die vooral optreden tijdens lange vriesperiodes, kunnen uiteraard niet gecorrigeerd worden. Het gebruik van luchtbevochtigers of luchtdrogers is in de meeste gevallen onmogelijk, gezien de grote volumes. In kleine toonkasten, tot maximum 1 m³, kan de vochtigheidsgraad constant gehouden worden door het gebruik van silicagel (5). Dit is een produkt dat, na conditionering op een bepaalde relatieve vochtigheid, bij te droge omstandigheden vochtigheid afgeeft aan de atmosfeer. Wanneer de lucht te vochtig is, wordt er water aan onttrokken. Bij het ontwerp van zo'n toonkast moet er in de sokkel of in de rug een volume van ± 1 m³ vitrine-inhoud voorzien worden.

Naargelang de omstandigheden, moet de silicagel jaarlijks of tweejaarlijks vervangen worden. Het reeds gebruikte produkt kan opnieuw geconditioneerd worden.

Antwerpen, Onze-Lieve-Vrouwekathedraal. Detail van het paneel van de Heilige Jacobus. Beschadiging door de werking van het hout ten gevolge van slechte klimatologische omstandigheden. (foto B.M.L.)

Gent, Hotel D'Hane-Steenhuysse. Schimmelvorming op de muurschildering ten gevolge van vochtig klimaat (foto B.M.L.)

Hoevenen, Onze-Lieve-Vrouw-Geboortekerk. Foto vóór de diefstal (foto K.I.K.) en na de diefstal in 1978 (foto B.M.L.). De dieven kwamen langs het venster binnen en ontvreemden onder meer de medaillons van de preekstoel, twee kruisbeelden en de Heilige Geest.

Beveiliging tegen diefstal en vandalisme

Hoe de wet het ziet

Vandalisme in kerkgebouwen nam tot voor kort onrustwekkende afmetingen aan. Zo werden in 1980 nog 693 kerkdiefstallen gemeld. Deze situatie zette de overheid aan een spoedprocedure in te stellen voor de beveiliging van beschermde kerkgebouwen tegen diefstal en vandalisme. Ze werd vastgelegd in omzendbrief nr. 42 van 10 maart 1981, *Beveiliging tegen diefstal van het roerend kerkelijk patrimonium*. — Bij hoogdringendheid uit te voeren beveiligingswerken tegen diefstal voor voorwerpen van uitzonderlijke waarde. — Procedure.

Diezelfde dag nog — 10 maart 1981 — startte de toenmalige Rijksdienst voor Monumenten- en Landschapszorg met de uitbouw van een Afdeling Beveiliging, die verantwoordelijk werd gesteld voor het opmaken van de beveiligingsdossiers en voor de opvolging van de werken. Recent werd de wetgeving omtrent de beveiliging aangepast. De omzendbrief van 10 maart 1981 werd opgeheven door omzendbrief ML/2 van 27 maart 1985 betreffende de spoedprocedure voor de subsidiëring van werken aan beschermde monumenten. De subsidiëring van beveiligingswerken die niet onder de spoedprocedure vallen, wordt geregeld door het Besluit van de Vlaamse Execu-

tieve van 4 juli 1984 (verdeling van de kosten voor werken aan beschermde monumenten bestemd voor een erkende eredienst, seminaries en pastorieën) en door omzendbrief ML/1 van 27 maart 1985 betreffende de procedure voor subsidiëring van werken aan beschermde monumenten.

Thans ligt een nieuwe omzendbrief betreffende de beveiliging van beschermde monumenten, inbegrepen de zich erin bevindende roerende zaken, onroerend door bestemming, voor aan de Minister, ter vervanging van omzendbrief nr. 42 van 10 maart 1981 (6).

Hoe de kerkfabriek het ziet

De preventie van criminaliteit, i.c. diefstal en vandalisme, berust grotendeels bij de kerkfabrieken en andere verantwoordelijke instanties. Herhaaldelijk blijkt nog dat deze verantwoordelijken overtuigd moeten worden van de noodzaak om te beveiligen. Als de waarde van het patrimonium al niet wordt onderschat, rekent men zich tot de „happy few” die ontsnappen aan plagen als diefstal en vandalisme, of zijn het eenvoudigweg de financiële middelen die ontbreken.

Niet-ingewijden ter zake worden bovendien geconfronteerd met een immens aanbod van elektronische en andere beveiligingssystemen, wat verwarring zaait en onzekerheid wekt: hun doordachtbaarheid, constructie en bedrijfszekerheid is steeds moeilijker te beoordelen. Het

Bestuur voor Monumenten en Landschappen heeft daarop ingespeeld: op eenvoudige aanvraag wordt een efficiënt beveiligingsplan opgemaakt in nauwe samenhang met de particuliere situatie, dit in de vorm van een technisch advies.

Thans zijn op die manier 56 kerken geheel of gedeeltelijk beveiligd, en zijn verschillende dossiers in onderzoek of werden technische adviezen aan het opdrachtgevend bestuur overgemaakt.

Hoe beveiligen

Het geheel van de beveiliging van een kerkgebouw tegen diefstal bestaat uit verschillende procédés die, afhanke-

lijk van het geval, best in specifieke combinaties voorkomen. De — discretieplichtige — aard van de materie laat uiteraard niet toe deze procédés in detail toe te lichten, maar wel de algemene principes ervan weer te geven.

Openbare beveiliging

De psychologische situatie waarin bezoekers een gebouw waarnemen, betekent een vorm van controle op zich. Hun aanwezigheid werkt remmend op onregelmatige gedragingen van anderen. In dezelfde context is de ligging van het gebouw een factor die diefstal of beschadiging kan voorkomen, of althans verminderen.

Diepenbeek, Sint-Servaaskerk. Na een diefstal in de kerk waarbij de beelden van de Heilige Barbara en de Heilige Margaretha werden ontvreemd - en spoedig teruggevonden - opteerde de kerkfabriek voor een beveiliging van haar waardevolle laat-middeleeuwse beeldenpatrimonium tegelijkertijd met de revalorisatie van het hele kerkgebouw.

De diverse beelden waren al van hun oorspronkelijke plaats en functie vervreemd, en prijken eerder decoratief tegen de pijlers van de middenbeuk. Hun religieuze betekenis ging hierbij verloren.

De beelden werden herschikt in de eerder beschermende en in zichzelf gekeerde beslotenheid van de torenruimte. Ze staan opgesteld op een houten tafel op een metalen constructie en zijn door glas beschermd. Deze glas-in-metaalconstructie past optimaal in de door het kruisribgewelf bepaalde ruimte. Een duidelijk voorbeeld dat beveiliging van kunstvoorwerpen niet automatisch gelijk is aan het wegbergen ervan in ontoegankelijke ruimten (ontwerp Kollektief Forum Hasselt) (foto M. Lorrez)

Diepenbeek, Sint-Servaaskerk. De beelden van Sint-Franciscus (tweede helft 16de eeuw) en van Sint-Hubertus (16de eeuw, behandeld door de conserveringsploeg van het B.M.L.) werden ter extra beveiliging in een koffer uit gelaagd glas ondergebracht (foto M. Lorrez)

Actieve maatregelen ter beveiliging in deze fase zijn vooral van praktische aard: kerken worden best niet onbewaakt achtergelaten, of toch minstens afgesloten buiten de openingsuren; in bepaalde gevallen wordt de omwonenden gevraagd een oogje in het zeil te houden, een controlerende vóór het sluiten van het gebouw voorkomt eventueel de al dan niet moedwillige opsluiting van mensen, of kan het begin van brand of andere onregelmatigheden signaleren.

Mechanische beveiliging

Deze vorm van beveiliging omvat het geheel van mechanische middelen die aangebracht worden om een inbraak te bemoeilijken, te vertragen, en in een verder stadium te vrijdelen. Het basisprincipe is hier: de inbreker buiten het gebouw te houden. De inbraak moet desdanig onuitvoerbaar lijken dat de inbreker van zijn daad gaat afzien. In een eerste fase wordt de strook rondom het gebouw aangepakt: een aangepaste buitenverlichting wordt voorzien en instijgmogelijkheden worden vermeden.

Vervolgens wordt de buitenkant van het gebouw beveiligd. De ingrepen zijn er nu op gericht het binnenkomen in het gebouw te voorkomen. Alle hang- en sluitwerk wordt nagekeken en zo nodig verstevigd. Cilindersloten worden bijkomend aangebracht aan de deuren. De binnendeuren worden voorzien van insteeksloten en afsluit-

Hulshout, Sint-Mattheuskerk. Afscherming van het Sint-Mattheusretabel uit het begin van de 16de eeuw door middel van gelaagd veiligheidsglas, volledig scharnierend (foto M. Lorrez)

bare deurbalken. Bestaande deurconstructies worden verbeterd of vernieuwd. Ook wordt traliwerk vóór de ramen en worden hekkens achter de deuren geplaatst. Tenslotte wordt de dakconstructie gecontroleerd.

In een derde fase legt men zich toe op de beveiliging van het interieur. Waardevolle voorwerpen komen achter gelaagd glas te staan, dit in overeenstemming met de eisen van conservatie en verlichting. Ook wordt hekwerk gebruikt om bezoekers op afstand te houden. Desgevallend worden kostbare voorwerpen in een schatkamer ondergebracht, of geconcentreerd in een gedeelte van het gebouw dat dan extra beveiligd wordt met glas of hekwerk, of met beide. Dit laatste was het geval in de Sint-Servaaskerk in Diepenbeek en de Sint-Genovevakerk van Zep-peren, waar het kerkinterieur ten dele gereorganiseerd werd in functie van de beveiliging van beelden.

Tenslotte worden waardevolle voorwerpen verankerd aan de muren, zoniet omkast met gelaagd glas of buiten handbereik geplaatst. Dit voorkomt vooral gelegenhediefstal.

Elektronische beveiliging

Elektronische voorzieningen zijn louter afgestemd op het detecteren en signaleren van de inbraak. In tegenstelling tot wat lange tijd werd gedacht, volstaan dergelijke middelen niet op zich. Ze beletten de inbraak niet, signaleren alleen als de daad is geschied of het beginsta-

Voorbeeld van mechanische beveiliging : staartschuif (foto B.M.L.)

dium ervan. De reactietijd van de bevoegde instanties om op te treden na de signalisatie, is doorslaggevend voor het al dan niet betrappen van de dief. Elektronische beveiligingsmaatregelen worden zodoende pas optimaal door ze aan te vullen met mechanische middelen.

Organisatorische beveiliging

Het hoeft geen betoog dat een duur en ingewikkeld beveiligingssysteem geheel zijn doel voorbijschiet als een aantal praktische zaken niet worden voorzien. Het gaat hier om de zogeheten organisatorische beveiligingsmaatregelen. De efficiëntie van een beveiligingssysteem hangt in eerste instantie af van een openings- en sluitingsregeling voor het gebouw. Deze elementaire en voor de hand liggende vorm van beveiliging wordt in de praktijk wel eens verwaarloosd. Het zelfde geldt voor de mechanische voorzieningen. Ook die moeten gebruikt en gecontroleerd worden.

Vervolgens moet de installatie door bevoegde personen bediend kunnen worden en is een regelmatig nazicht ervan onontbeerlijk.

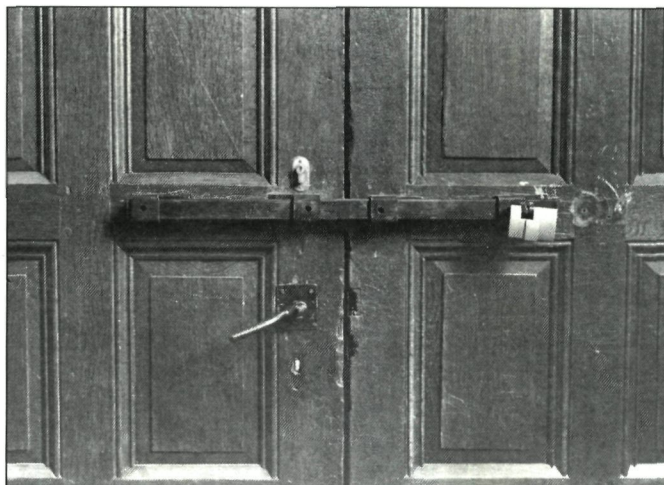
In gevallen waar het kwaad toch is geschied, kan een inventaris van het kunstpatrimonium behulpzaam zijn bij de opsporing. Niettegenstaande de verplichting sinds de wet van Napoleon (augustus 1809), die de kerkfabrieken verplicht jaarlijks een nieuwe inventaris op te maken, blijkt die meestal toch niet te bestaan (7).

Waar gebouwen met een waardevol kunstpatrimonium opengesteld zijn voor het publiek, is het aangewezen bewakers aan te stellen. In concrete gevallen blijkt dit echter een te dure aangelegenheid te worden, zodat de voorkeur wordt gegeven aan een goede mechanische beveiliging.

Speciale maatregelen ter beveiliging worden vereist wanneer in het gebouw restauratie- of andere werken worden uitgevoerd, tijdens tentoonstellingen, ...

Desgewenst kan een beroep worden gedaan op de mobiele alarminstallatie van het Bestuur voor Monumenten en Landschappen (8).

Voorbeeld van mechanische beveiliging : deurbalk (foto B.M.L.)

Uit dit alles moge de bedenking rijzen dat een degelijke beveiliging tegen velerlei gevaren geen overbodige luxe is, doch eerder een must. Of moeten we de hedendaagse „beeldenstorm” zijn gang laten gaan, en ons rijk kunstpatrimonium langzaam maar zeker teloor zien gaan.

Voetnoten

- (1) Een vollediger overzicht van maatregelen om kunstvoorwerpen in een geschikte ruimte onder te brengen, zal binnenkort gepubliceerd worden in het *Vademecum voor het onderhoud en de bescherming van het cultureel patrimonium* door het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium in samenwerking met het Bestuur voor Monumenten en Landschappen.
Bij het Bestuur voor Monumenten en Landschappen is thans ook een brochure in voorbereiding die in hoofdzaak ingaat op de mechanische beveiligingstechnieken ter verbetering van bestaand hang- en sluitwerk en op het aanbrengen van bijkomende versterkingen. Aan de hand van foto's zal de oude toestand met de verbeterde worden vergeleken.
- (2) NBN L13-003 : Richtlijnen voor de verlichting van kunst en museumvoorwerpen, Belgisch Instituut voor Normalisatie, Brabantsesteenweg 29, 1040 Brussel.
- (3) Crawford UV-Monitor, type 760, Littlemore Sci. Eng. Co., Oxford, U.K.
Op aanvraag kan dit toestel in bruikleen verkregen worden bij het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium.
- (4) „Sun Control”, Meerstraat 47, 1852 Grimbergen.
„Special-T Glass Coating, Westvlaams Coating Bedrijf, Nieuwpoortkeiweg 10, 8480 Veurne.
- (5) Silicagel voor de regeling van de relatieve vochtigheid in toonkasten wordt op aanvraag geconditioneerd door het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium.
- (6) Deze nieuwe omzendbrief zal meer specifieke maatregelen omschrijven met betrekking tot de verschillende vormen van beveiliging. Zie ook het *Vademecum* vermeld in (1).
- (7) Wel is bij het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium een *Fotorepertorium van het Meubilair van de Belgische bedehuizen* gepubliceerd.
- (8) Op eenvoudige aanvraag bij het Bestuur voor Monumenten en Landschappen wordt een gebouw door een overwegend elektronische beveiligingsinstallatie — en dit in tegenstelling tot een definitief technisch advies — ruimtelijk beveiligd. Voorbeelden staan vermeld in de Binnenkrant. Deze voorlopige beveiliging moet worden gezien als een noodoplossing in afwachting van een definitief beveiligingsplan.

De elektronica en de beveiliging

H. Vanderkelen / Product Manager 'Philips Security'

Creativiteit is een woord dat in onze huidige maatschappij een positieve klank heeft. Wanneer creativiteit echter aangewend wordt in criminele middens, wordt het een duidelijk gevaar voor deze maatschappij.

Het volstaat de meest recente roven op een rijtje te plaatsen om te begrijpen dat de vindingrijkheid van de professionelen in dit milieu, niet mag worden onderschat.

De middelen die ingezet worden bij het uitvoeren van de criminele daad, zijn technologisch geavanceerd. Het moet dan ook duidelijk zijn dat beveiliging met dikke muren en zware hekkens, zoals we die kenden in de middeleeuwen, niet meer volstaan.

Als men zich met succes wil verdedigen, moet men zich wapenen met gelijkaardige middelen, moet men dus ook een beroep doen op technologie. Zo ziet men dat ook hier de elektronica zijn plaats verworven heeft.

Philips, de Europese nr. 1 in de elektronica, besteedt sinds jaren een deel van zijn budget 'Research and development' aan de ontwikkeling van gesofistikeerde systemen.

TV in gesloten kring met camera's en monitoren vindt men bijna in alle musea terug en wordt vooral gebruikt voor de bewaking tijdens de dag. Philips ontwikkelde nu echter een systeem dat bewaking op afstand toelaat. Via een gewoon telefoonnet worden beelden doorgestuurd naar een centrale bewaking. Vooral tijdens de nacht is dit systeem goed bruikbaar. Gekoppeld aan elektronische detectieapparatuur, biedt het het grote voordeel dat de reden van een eventueel alarm op beeld zichtbaar wordt. Zo kan de politie van een stad alle stedelijke musea bewaken vanuit een centraal politiekantoor en ook zien wat er gebeurt. Valse alarmen kunnen onderscheiden worden van de echte.

Een minimum verlichting ter plaatse is voldoende. Infra-rood-gevoelige camera's kunnen immers in het voor de mens volledige donker een goed beeld geven.

Met de CCD-camera is de wereld van de camerabewaking in een nieuw stadium gekomen. De opnamebuis van de klassieke camera werd vervangen door een 'chip'. Het resultaat is verbluffend. De afmetingen werden sterk verminderd. De mogelijkheden van CCTV (Closed Circuit Television) stegen echter omgekeerd evenredig.

De huidige detectieapparatuur heeft de laatste jaren een gunstige evolutie gekend in het vlak van de betrouwbaarheid. De gebruikte elektronica waarborgt een goede stabiliteit. Nochtans mag men niet vergeten dat de detectie-

principes zoals onder andere doppler-effect (bewegingsdetectie) en infra-rood nooit uitsluitend menselijke beweging of menselijk infra-rood detecteren! Er zijn vele andere factoren die voor deze apparatuur voldoende reden zijn tot alarm. Het ontwijken van die factoren en de juiste keuze van de detector behoren tot de competentie van de professionele firma. Hier spelen kennis en ervaring een zeer grote rol.

Het is duidelijk dat zelfs de beste systemen aan veiligheid inboeten wanneer vertrouwelijke informatie in handen komt van criminelen. De betrouwbaarheid op moreel vlak, is daarom een belangrijk selectiecriterium bij de keuze van de firma. Zo ziet men dat een bedrijf zoals Philips, gezien zijn betrokkenheid bij hoge veiligheidsprojecten voor de staat, het leger ... zich verplicht voelde de leden van zijn 'security-groep' te onderwerpen aan een strenge selectie.

Tenslotte moet het duidelijk zijn dat bij elektronische apparatuur die gevoelig afgesteld wordt om zo efficiënt mogelijk te werken, verschuivingen op termijn kunnen optreden. Een regelmatig onderhoud is dus zeker geen overbodige luxe.

De beveiliging van het Lam Gods : een mooi voorbeeld van kultuursponsoring.

Privé-sponsoring voor kulturele en humanitaire doeleinden is niet nieuw, vooral dan niet in de Verenigde Staten waar ondernemingen sinds enkele jaren allerlei projecten ondersteunen. Een mooi voorbeeld was de restauratie van het vrijheidsstandbeeld te New York.

Naargelang echter in België de overheid zich meer en meer rekenschap ging geven van het feit dat het kultureel gebeuren niet enkel meer kon leven van de financiële middelen die zij ter beschikking stelde, nam de belangstelling voor privé-sponsoring ook bij ons toe.

Vandaag beschouwen de Gemeenschapsministers van Cultuur maecenaat als een belangrijk gegeven in hun beleid ter behoud van het Belgisch patrimonium.

Bedrijven worden in België dan ook meer gewezen op hun maatschappelijke rol dienaangaande.

American Express is hierin steeds een voorloper geweest, niet alleen in België trouwens, maar ook in de Verenigde Staten, waar de onderneming reeds in 1954 de American Express Foundation oprichtte, een Stichting die giften maakt, over de wereld heen, ter bevordering of ondersteuning van de kunst- en cultuursektor.

Deze initiatieven passen uitstekend in de filosofie van deze internationale onderneming, want kunst is misschien wel de enige internationale taal die mensen en kulturen dichter bij elkaar brengt. Een taal die het mogelijk maakt, ongeacht ras of geslacht, met elkaar te kunnen communiceren.

Het was in deze geest dat in 1983, American Express in België de nodige fondsen ter beschikking heeft gesteld om de plannen ter beveiliging van 'De Aanbidding van het Lam Gods', te laten realiseren.

Sinds 1978 was een speciale 'Advies Commissie Lam Gods' opgericht door Mevrouw De Backer-Van Ocken, toenmalig Minister van Cultuur, om na te gaan hoe het befaamde veelluik van de gebroeders Van Eyck 'De Aanbidding van het Lam Gods', dat in de Vijd Kapel van de Sint-Baafskathedraal te Gent werd tentoongesteld, beter beveiligd kon worden.

Gelet op het belang van dit meesterwerk, niet alleen op nationaal maar tevens op internationaal vlak, en het gebrek aan financiële middelen van de Gemeenschapsmi-

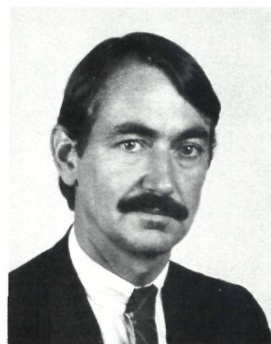
nister van Vlaamse Cultuur om deze plannen uit te voeren, stelde American Express voor de totaliteit van de kosten, verbonden aan de beveiliging, te financieren.

De 4,5 miljoen BEF die hiervoor nodig waren konden niet alleen door American Express België worden gedekt en daarom werd dan ook de hulp ingeroepen van de American Express Foundation. De Stichting toonde zich onmiddellijk bereid dit project te steunen en in februari 1984 reeds werd een eerste storting van 60000 USD overgemaakt aan de V.Z.W. Stichting Monumenten en Landschapszorg, die als bouwheer zou optreden. Het resterende miljoen werd gefinancierd door de Belgische entiteit van American Express.

Jean Rozwadowski, Algemeen Directeur van American Express België, is dan ook erg opgetogen over het 'Lam Gods' project: 'Wij zijn erg blij dat we een bijdrage hebben kunnen leveren tot het behoud en de promotie van het intellectueel en kultureel erfgoed van België.

Wij hopen dat dit initiatief navolging zal krijgen en dat het Belgisch bedrijfsleven in het algemeen, mede zal ijveren om het kultureel patrimonium in stand te houden.

Voor wat ons betreft kunnen wij enkel stellen dat wij verder gaan en uitkijken naar andere projecten aan dewelke wij onze steun kunnen verlenen. Wij wensen 'De Aanbidding van het Lam Gods' een langdurig en veilig verblijf toe alsook vele generaties van toeristen en kijk-lustigen die zich van ons rijke verleden komen vergewissen.'

®

Summary : The Mystique Lamb Retable

This entire issue of M&L is dedicated to the renowned Mystique Lamb polyptych painted by the Van Eyck brothers and preserved in the Ghent St. Baaf's cathedral. This was instigated by the recent protection, treatment and replacing of the retable in the cathedral. Apart from these occurrences the stirring history of the Mystique Lamb in more remote and in younger times, holds our attention.

The issue opens with a contribution by M. Manderyck on the *Origination of the Mystique Lamb and the concern in the past for its preservation*. In the 15th and 16th century the present St. Baaf's cathedral was a parish church dedicated to St. John. Its richly decorated interior ensued from the then customary phenomenon of donations. One of the donors here was the Vijd-Borluut family, that commissioned the construction of a chapel (the Vijd chapel) and the painting of the Mystique Lamb retable. The donation of the latter dates back to 1432. The painting depicts the redemption of humanity through the sacrifice of Christ.

The original location and composition of the Mystique Lamb can not be retraced with certainty. It might have been crowned with a canopy and a wall part may have separated the upper and the lower part. There are more thrustworthy indications as to the existence of a pedestal.

The concern for the preservation of this polyptych is not new. In the 15th and 16th century the already famous Mystique Lamb and the Vijd chapel received special care. The chapel got a wroughtiron trellis at its entrance, and was open to the public during masses only. In the days of the Iconoclasm the panels were hidden in the church tower; when they were replaced they were put behind a wooden fence. Attempts by the Prince of Orange to present the Queen of England with two of the panels, were thwarted by a heir of the donors. A first restoration of the entire retable occurred in the beginning of the 17th century. A new marble fence — still existing today — was put before the chapel during reorganization works of the entire church in the first half of the 17th century. The retable was placed in a Baroque wooden frame in 1662. In the 18th century the retable was moved inside the chapel as a consequence of two sepulchral monuments being installed in it as well.

At the end of the 18th century starts an even more stirring episode in the retable's history. The four mid panels were transported to Paris in 1797; the side panels were put in the chapter house. In 1816 the mid panels were placed again in the Baroque frame. Still in the same year the panels — except for Adam and Eve — were sold and taken to Berlin. The Belgian authorities made copies of the entire retable in exchange for the authentic Adam and Eve. The Versailles Treaty of 1919 brought the original side panels back to Ghent. In 1934 two panels were stolen and only one was found back. The „rechtvaardige rechters" (the Honest Judges) are still missing today. The Second World War brought the polyptych to Paris, from where it was captured by the Germans in 1942 only to return to Ghent after the war, in a very bad condition.

A restoration took place in 1950. When the retable was put back in the Vijd chapel it was no longer in the Baroque frame, but in a new metal one, which allowed for the panel to be easily opened and closed like a triptych. This is how it was preserved until recently.

1978 is the year when E. Goedleven starts the account of the history preceding the actual protection. *The Price for Security : 8 Years of Palaver, 5 Months of Work*.

During an exercise in removing the panels from the metal frame, one of the panels was badly damaged, what set the ball rolling : a better security system had to be worked out.

Immediately after this event a Mystique Lamb commission was called into life that had to follow up the restoration of the panel and to work out a security system. In 1980 the commission decided on removing the retable from the Vijd chapel to the Baptist chapel (Dooptkapel), situated at the back of the cathedral. Prof. Riessauw was (unofficially) commissioned to design a protective project.

The formation of the Flemish Executive at the end of 1981 brings a new Minister at the head of the Culture Department, K. Poma.

He applies to the Royal Commission on Monuments and Landscapes for advice on the Mystique Lamb dossier. The project that is now worked out by both commissions concerns a large airconditioned strong-box.

Awaiting the realization a list of temporary measures is made up by the Directorate for Monuments and Landscapes, starting from the preservation of the retable in the Vijd chapel.

Yet the Royal Commission on Monuments and Landscapes holds an adequate protection impossible in the small Vijd chapel. The date is August 12, 1982. A. Vermeulen of the Culture Department presses on a speedy realization and points to the possibility to call in the aid of sponsors for financing the project. On May 19, 1983 American Express agrees on offering 60 000 dollar for the project. Due to Prof. Riessauw's retirement the commission for the project is passed to Prof. Cnops, who gets an official appointment this time. On December 22, 1983 the latter introduces his adapted proposal with the Royal Commission on Monuments and Landscapes. This is the project that will be presented on a press conference on February 28, 1984, and that will elicit criticism especially on the aesthetic qualities. The project will now again be slightly altered, and will ultimately be realized in this shape.

But this is not the end of the story. A financial problem will postpone — once again — the realization for another 7 months. Another delay is entailed by a new proposal by the church government, dating from May 1985, to accommodate the retable in one of the chapels of the crypt, a proposal that is being dismissed by the Royal Commission.

On October 17, 1985, ultimately, the King signs the form of proxy. Contracts could be made in the course of January 1986, the works in the chapel would start on February 7, 1986.

Professor Cnops comments his protection proposal for the Mystique Lamb as follows.

In spite of the many modifications and adaptations of the proposal the actual plan remains subject to many controversions. Criticism is evoked especially by the fact that the explicit wish of the donor, J. Vijd, to preserve the Mystique Lamb retable in the Vijd chapel, could not be reconciled with an adequate protection of the whole. It was to be removed to the Baptist chapel. In addition the retable had to be isolated from the public. Two drastic alterations.

The protection of the Mystique Lamb inside the Baptist chapel is twofold. A fire- and burglar-proof box was realized in which the Mystique Lamb was placed enclosed in a glazed shrine. People can thus walk all around the shrine and admire all the panels of the polyptych.

The lowered ceiling of the box provides an additional protection against burglary, fire, falling stones and water penetration. Daylight being excluded by this ceiling the illumination by means of artificial light could be adjusted to the adequate intensity. The entire box was, finally, conceived in such a way that it can be easily removed without leaving behind any disturbing traces in the chapel's architecture.

The shrine and the box are provided with an electronic safety system; all atmospheric influences are constantly controlled.

The realization of this project together with the placing of the retable in the shrine came to an end on July 11 of this year.

Before being replaced, the polyptych was treated by the Royal Institution on the Art Heritage (K.I.K.) in July of the this year. L. Masschelein, chairman of the institution, describes the *Treatment and the Replacing of the Retable*. The team removed the panels from the metal frame and examined their condition. A former treatment by the same Institution carried out in 1951, turned out to have been very efficient, as the panels only had to be cleaned with a weak solvent and at some places slightly retouched. Availing themselves of the circumstances they made a whole new series of pictures with the help of brand new techniques through which the underlay drawings became visible. At the same time a dendrochronological dating of the panels was carried out.

It will take the K.I.K. a few months to assimilate all these new data.

A less familiar approach to the Mystique Lamb is made by *Professor A.L. Dierick*. By means of photographs he studied the plants on the retable as a result of which he could label *Van Eyck as a Botanist*. He could add a ten new plants species to the 40 that were discovered by L. Hauman in 1953. Not all of the herbs and flowers are elaborated with the same accuracy, a statement that holds true for the portraits as well. On the other hand damages and weaker restorations in the course of years often make identifications impossible.

The author thinks it unnecessary to impart a symbolic meaning to every detail of Van Eyck's paintings although this can not be totally ignored. What is important is that Van Eyck exceeds his contemporaries as to the painting of the Flora. He knows how to endow each plant with a discrete stylization through which he exceeds all banality.

With Van Eyck, Friedlander — an authority on the Flemish Primitives — poses, accuracy never becomes painful, as he knows how to integrate each detail into the majesty of an unparalleled whole.

So far for the Mystique Lamb retable.

The issue concludes with a contribution by three authors on the *Protection of the Art Heritage in Churches* against dangers like fire atmospheric influences and robbery and vandalism. They try to point out the most conspicuous dangers and offer the most obvious and realizable safety devices.

When dealing with the protection against fire one should try — according to *K. Van Balen* — to establish a compromise between the interventions in the historical building — what implies an affection of its historical value — and the lowering of the risk of fire. Protection against fire should be conceived as a comprehensive plan comprising, among other things, measures for evacuating the art heritage and for lowering the extinction damages ...

Humidity and illumination are the most threatening atmospheric influences. *E. De Witte* dwells on the protective devices for controlling Ultraviolet-radiation and the relative humidity the inadequacy of the latter often resulting in the splitting of wooden objects.

The increasing number of thefts in churches led in 1981 to the extension of our Directorate for Monuments and Landscapes with a section „Protection” under the leadership of *R. Buelens*. It is charged with compiling the dossier on safety devices and with controlling the works. In practice this section has to provide insight in the enormous market of electronic and other protective systems as well.

Yet the protection of churches against theft and vandalism involves more than mere electronic devices. It starts with the control of the building by guards, in the broad sense of the word. A church should for instance, not be left open when nobody is there to keep an eye on things. Mechanical devices are intended to avert burglaries, or at least to thwart and to delay them. A building should be illuminated at its outside, its locks ought to be controlled and what's more : valuable objects must be additionally protected by glass or anchorages.

Electronic devices are merely designated to detect and signalize the burglary; in spite of what was believed for a long time electronic devices on their own do not provide a sufficient protection.

Organizational protection comprises measures of a practical nature. This means that the equipments and devices should be rightfully handled and controlled.

A combination of all these devices can only enhance the safeguarding of the art heritage. This is what one has tried to do in the case of the Mystique Lamb retable, one of the most valuable objets d'art in Flanders.

galerie s. & h. de buck

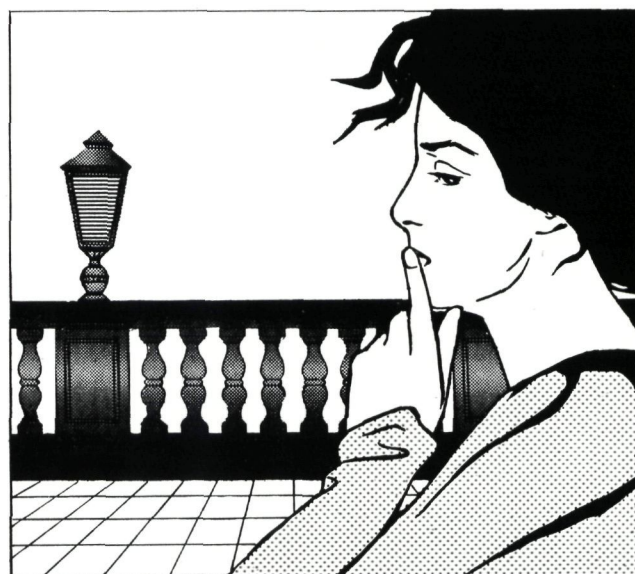
permanente tentoonstelling
sieraden : siegfried de buck

tentoonstelling : pikturaal salon
philippe tonnard – november 1986

openingsuren :
wo - do - vr - za van 15 - 18 u.
zondag van 10 - 12 u.
op afspraak : tel. 091/25 10 81

zuid-stationsstraat 25-27 – 9000 gent

DE WANDELING

R E S T A U R A N T
Lei 6 Leuven 016/23 62 21

Open : alle dagen van 12 u. - 14.30 u. / 19 u. - 21.30 u.
Gesloten : Zaterdagmiddag
Voor reservatie : ☎ (016) 23 62 21

St.-Radegondiskerk - Merendree

Bij restauratie is het niet alleen het werk met de ogen bekijken, maar met de vingertoppen er uw hele gevoel inleggen

Onze medewerkers kunnen dit nog, met de rustige zekerheid, dat hun werk gewaardeerd zal worden. Samen met verf en stoffering brengen zij de sfeer van toen terug op efficiënte wijze en met moderne middelen. Indien U deskundigheid en mensen zoekt die nog aandacht hebben voor hun opdracht, neem dan contact op met ons, en maak een afspraak.

P.V.B.A.
provo

St.-Joriskaai 7 - 9000 Gent
Tel. (091) 23 12 96

HERBOL-HERBOFLEX® SYSTEEM

Het doeltreffend en eenvoudig systeem om buitengevels te beschermen en te onderhouden.

Herboflex geeft aan elke gevel zijn eigen karakter en een bijzonder weerstandsvermogen. Dat is stijl.

Un système simple, efficace, pour l'entretien et la protection des façades extérieures. Herboflex restitue à chaque façade son caractère propre et lui confère une importante capacité de résistance.

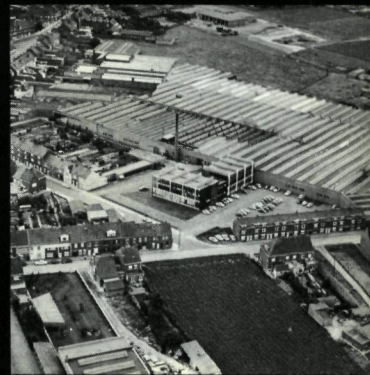

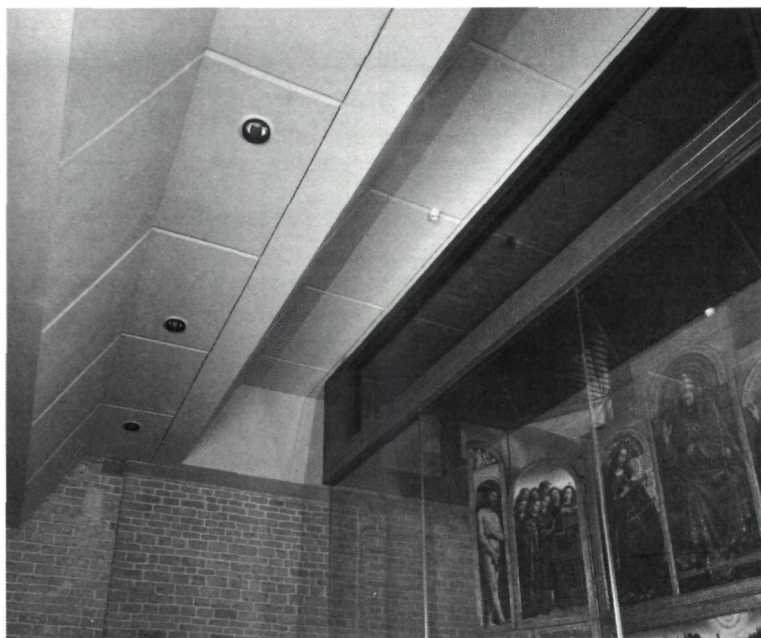
Raadpleeg HERBOL-verven Boogstraat 35, 1800 Vilvoorde, Tel. 02-251 51 14.

n.v. gebroeders georges
en ingenieur jozef

vandekerckhove

oostrozebekestraat 52
8770 ingelmunster
tel. 051 / 30 22 41 (5 lijnen)

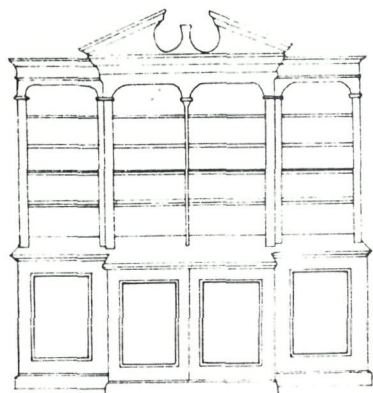
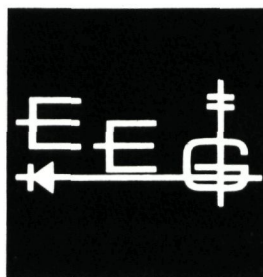
**DE ELECTRISCHE
BEVEILIGING EN
VERLICHTING
VAN HET LAM GODS
WERDEN GEREALISEERD
DOOR
ELECTRO-ENTREPRISE**

PVBA

ELECTRO-ENTREPRISE

G.Gezellelaan 82 WEVELGEM-GULLEGEM

Tel. 056/41.27.59

't Soete Huijs
antiek & interieur

*Wij hebben altijd een mooie kollektie volkskunst in huis,
naast oude eiken en dennen meubelen, Frans aardewerk,
fraai glas- en zilverwerk en uitgezochte gravures.*

*Leo de Bethunelaan 45 - Gentsestraat 70 - 9300 Aalst - Tel. (053) 21 47 26
Open van dinsdag tot zaterdag van 10 tot 12 uur en van 14 tot 19 uur.*

multiprotect

Spinnerijkaai 47
8500 KORTRIJK - Tel. 056/22 23 21

„UW PARTNER VOOR TOTALE BOUWBESCHERMING”

Bouwproblemen zijn veelzijdig - Wij ook ! - 500 produkten voor bouwsanering !

**Toen gebouwd
voor eeuwen,
nu ook duurzaam
te beschermen.**

IMLAR^{*}

Clear Protective Coating

Aan de traditionele bescherming van natuursteen tegen zure regen kleeft een groot nadeel. Ze zijn van veel te korte duur. Met IMLAR Clear Protective Coating van Du Pont kan u die bescherming veel langer laten duren.

IMLAR CPC is een elastische, kleurloze bescherming met vocht-regulerende eigenschappen, die elke soort natuursteen blijvend tegen zure regen en andere industriële vervuiling beschermt.

IMLAR CPC wordt aangebracht met een kwast, rol of spuit op een vochtige ondergrond. Ideaal dus als laatste onderdeel van een reiniging, restauratie of renovatie.

Stuur nu de onderstaande bon in. En ontdek de duurzame bescherming voor alles wat gebouwd werd voor eeuwen.

DU PONT

Dhr. _____
Bedrijf/Beroep _____
Straat _____ Nr. _____
Postnr. _____ Gemeente _____
Tel. _____
Opsturen naar Du Pont de Nemours (Belgium)
IMLAR CPC - Mercure Centre - Rakestraat 100
1130 Brussel - Tel.: (02) 722.07.77.

Kasteel van Ooidonk.

© KREDIETBANK

Met onze
lage tarieven kunt u
wat hoger mikken.

KB-Woningkrediet.

Vernieuwde formule.

Droomt u van een eigen huis? Gaat u bouwen of verbouwen? Wilt u een huis of een bouwgrond kopen? Kom dan eens praten over het vernieuwde Woningkrediet van de Kredietbank.

Zeker nu onze tarieven bij de laagste zijn die u kunt vinden. Zowel voor trouwe spaarders als voor nieuwe cliënten.

Vergelijkt u maar even wat u per maand afbetaalt... want percentages zeggen lang niet alles.

KB-Bouwwerkgarantie.

Bovendien is er ook de KB-Bouwwerkgarantie, waarvan wij de premie dragen. Loopt er iets

mis met uw bouw- of verbouwplannen, dan helpt de verzekeringsmaatschappij* de schade financieel te beperken.

KB-Privé-service.

En uiteraard bieden we u ook hier onze uitgebreide KB-Privé-service aan.

Dank zij ons deskundig kredietadvies lopen uw woonplannen geen risico. Wij adviseren u immers over hoe u het best leent, voor hoeveel en voor welke looptijd. Zo komt u niet voor verrassingen te staan en kunt u rustig wat hoger mikken.

*De verzekering werd afgesloten bij de verzekeringsonderneming De Verenigde Provinciën N.V., Kunstlaan 6, 1040 Brussel, Codenummer 0059.

Beter bij de bank van hier

DM

P.V.B.A.
GENTSE KUNSTVEILINGEN
«ST. JOHN»

BIJ SINT-JACOBS - 9000 GENT

hoek Nieuwpoort - Oude Vlasmarkt

Tel. (091) 25 82 62 - 82 66 74 - 57 32 95

- Wij aanvaarden
SCHILDERWERKEN, AQUARELLEN, TEKENINGEN,
BOEKEN en GRAFIEK voor onze volgende schilderijenveiling.
 - Evenals
MEUBELEN, PORCELEIN, ZILVER, TAPIJTEN en alle
andere antiekvoorwerpen voor onze volgende antiekveiling.
- GRATIS EXPERTISES EN SCHATTINGEN**
- Afhaling van grote of meerdere stukken naar de veilingssaal gratis door onze diensten.
 - Iedere veiling is voorzien van een geïllustreerde catalogus.
 - Abonnement voor één seizoen 750 Fr.

ST. JOHN is open

iedere namiddag van 14 tot 18 u. van maandag tot vrijdag.
Vrijdag en zaterdag voormiddag van 9 tot 12 u.
Directie : L. Steel - Van Langenhove - Covent

Lotto, Presto, Duo, Joker.

De winnaars die niet spelen danken de spelers die niet winnen.

De 65% Belgen die met de Lotto, Presto, Duo of Joker spelen, hoeven zich geen kopbrekens te maken in de bestemming van hun inzet als zij verliezen.

De Nationale Loterij maakt er helemaal geen geheim van en zegt het duidelijk in de dagbladen of met metersgrote affiches: hun inzet dient zowel voor de restauratie van een historisch waardevol gebouw of de internationale uitstraling van

de Opera voor Vlaanderen, als voor het kankeronderzoek, de voorbereiding van de Belgische atleten of waterboringen voor de hard getroffen Sahel-bewoners.

Trouwens, haar naam alleen al maakt het duidelijk. De Nationale Loterij die de Lotto, Duo, Presto en Joker groepeerde, is geen privé-onderneming gebaseerd op winstbejag, maar een openbare instelling ten dienste van de Gemeenschap.

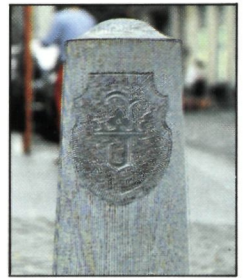
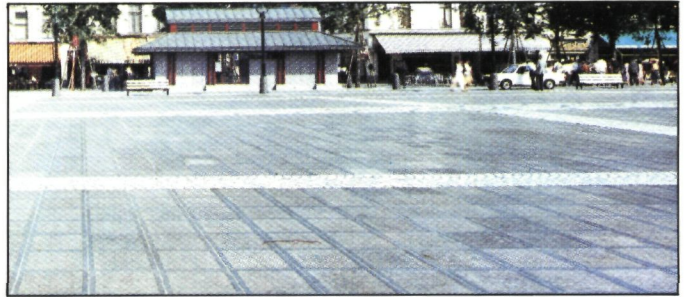
Anders gezegd, zelfs

al winnen zij niet met de Lotto, Duo, Presto of Joker, hun inzet is nooit weggegooid geld. Hij is enkel omgetoverd in een aria, een museum, een laserstraal, een atletiekpiste of een levensnoodzakelijke bron midden de woestijn.

Nationale Loterij
Kardinaal Mercierstraat 6
1000 BRUSSEL

VOOR UW BOUWIDEETJES

U wilt een verouderd gebouw of een vloer vernieuwen. U heeft zin een oud monument op te knappen.

Het bouwpatrimonium is de trots van uw gemeente, het geeft een rijkelijk uitzicht aan uw omgeving, U hecht er dus veel belang aan.

Wij willen U de traditie van een edele materie schenken : de Blauwe Steen uit Henegouwen.

Hij is natuurlijk, bestendig tegen slechte weersomstandigheden en vriesvast. U kan uw creativiteit de vrije loop laten. Realiseer eenvoudige of grootse bouwideeën. Van de meest klassieke tot de meest baanbrekende.

De Blauwe Steen is gemakkelijk te onderhouden, is niet duur en kan overal in uw gemeente gebruikt worden : fonteynen, monumenten, zitbanken, voetpaden, tegelvloeren van eender welke soort, omlijstingen, bekleding van gevels...

HEBBEN WIJ DE MATERIE

Kortom, overal waar U een degelijk en duurzaam materiaal wilt gebruiken dat de tijd trotseert kan U met de Blauwe Steen prachtige meesterwerken realiseren.

BLAUWE STEEN UIT HENEGOUWEN®

Een produkt van de N.V. Carrières du Hainaut. T : 067/33.41.21

Ik wens volledige documentatie te ontvangen omtrent de Blauwe Steen uit Henegouwen alsook zijn gebruiksmogelijkheden, prijsaanduidingen en een lijst van de gespecialiseerde verdelers uit mijn omgeving.

Naam :

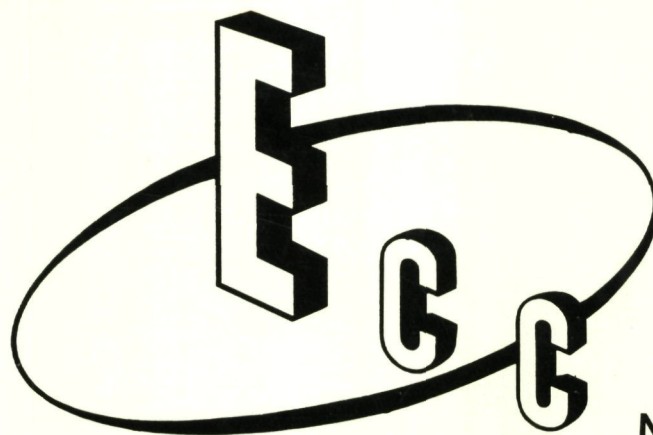
Straat : nr bus

Postcode : Gemeente :

Provincie :

Beroep :

Terugsturen naar : CARRIERES DU HAINAUT N.V. - 7400 SOIGNIES. ML

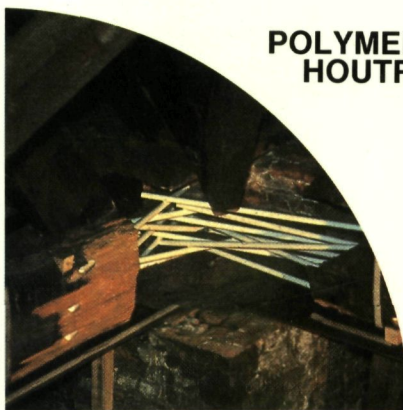

N.V.

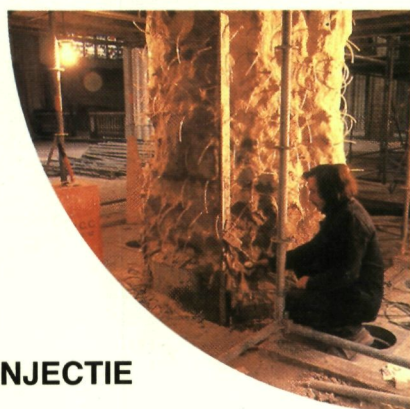
CEMENTINJECTIE

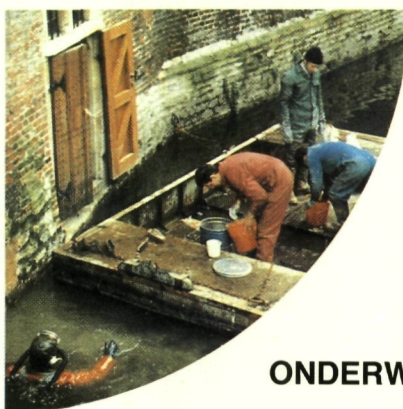
**POLYMEERCHEMISCHE
HOUTRESTAURATIE**

EPOXYINJECTIE

ONDERWATERINJECTIE

Slopen hoeft niet : **N.V. E.C.C.** restaureert
oude metselwerken, houten balken, natuursteen, beton,
enz...
Ook uitwendig gelijmde wapeningen en verlijmingen.
Lost extreme problemen probleemloos op.
En brengt tevens het herstelde op zijn oorspronkelijke
sterkte terug. Zonder hak- en breekwerk. Snel en zeker.

**NEEM LIEVER DE TELEFOON EN
BEL N.V. E.C.C. 03-828.94.95 (5 L.)**

N.V. E.C.C.

Terbekehofdreef 50-52 - 2610 Antwerpen
Tel. 03/828.94.95 (5 l.) - Telex 73332 ECC